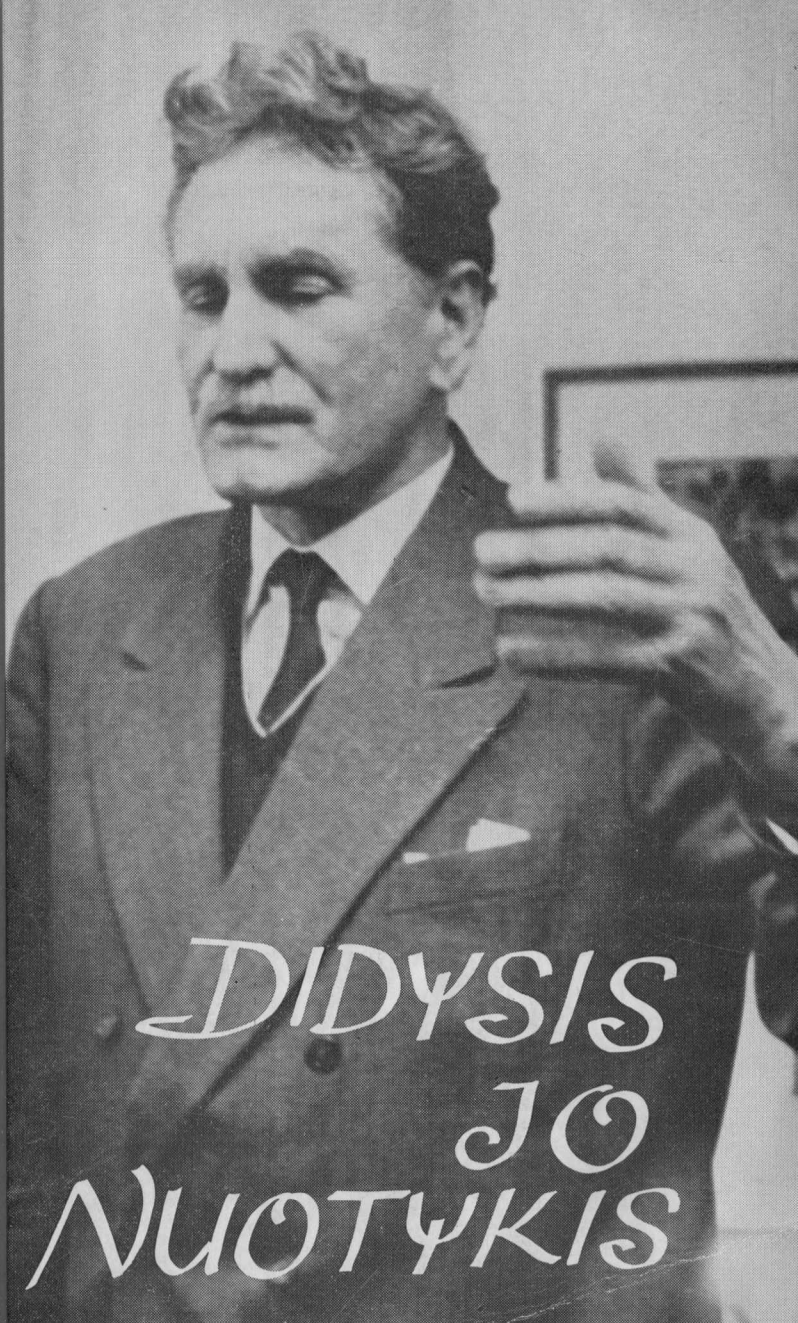

DIDYSIS
JO
NUOTYKIS

Juozas Urbšys.

DIDYSIS JO NUOTYKIS

Prof. J. Eretas

tarnyboje Lietuvai

947.45
Di 72

Parašė:
St. Šalkauskis, A. Skrupskelienė, A. Šešplaukis, J. Brazaitis, O. Labanauskaitė, A. Liuima, St. Yla

Bendradarbiavo:
A. Avižonienė, J. Botyrius, F. Breimeris, V. Dabušis, Z. Ivinskis, J. Kavaliūnas, Ig. Malėnas, A. Masionis, A. Mažiulis, Sesuo M. Palmira, Pr. Razminas, St. Rudys, C. Surdokas

Spaudai paruošė:
J. Brazaitis

Techninis sutvarkymas:
P. Jurkaus

Išleido:
Prof. J. Ereto bičiuliai.
Knygos administratorius kun. V. Dabušis
147 Montgomery Pl.
Paterson, N. J. 07501

Rinko:
D. Bulvičiūtė

Spaudos darbai:
Pranciškonų spaustuvė,
910 Willoughby Ave.,
Brooklyn, N. Y. 11221

Tiražas:
1000 egz.

Kaina:
$5.00

Klaipėdos I. Simonaitytės
VIEŠOJI BIBLIOTEKA

A 100159

Tarp dviejų pasaulių

1 : Didysis gyvenimo nuotykis
2 : Auditorijoje ir už jos
3 : Lietuvio ieškojimas Vakaruos
4 : Nekapituliuojanti plunksna
5 : Jaunimo avangarde
6 : Idėjų dinamikoje
7 : Atžalos

Tarp dviejų tėvynių

ĮVADINIS ŽVILGSNIS:

Tarp dviejų pasaulių

Mes per daug atsidedame anai bevardei 'visuomenei', o pastumiame į šalį asmenį.

Prof. A. Maceina

DVIEJŲ PASAULIŲ RIBOJE — taip aptarė Lietuvos geografinę ir dvasinę padėtį Stasys Šalkauskis 1919 savo knygoje "Sur les Confins de deux Mondes". Rytų ir Vakarų riboje.

Tokia padėtis reiškia nuolatinę grėsmę tekti vienos ar antros pusės įtakai. Istorinis likimas ilgiem laikam Lietuvą buvo pastūmėjęs į Rytų — į slavų įtaką. Labiausiai, kada Lietuva buvo netekusi valstybinės nepriklausomybės ir be pertraukos išbuvo 120 metų Rusijos priklausomybėje.

Valstybinės nepriklausomybės atkūrimas 1918 turėjo Lietuvai grąžinti pusiausvyrą — atitiesti nuo vienašališ-

kos slavų įtakos, bet ir nepanardinti į germanų įtaką. Lietuva turėjo būti pati savim. Iš tikrųjų nepriklausomos Lietuvos laikotarpis reiškė Lietuvos aiškų pasisukimą į Vakarus — ne į vieną kurią Vakarų valstybę, bet į germanų, romanų, anglosaksų pasaulį.

Nebuvo sunku pasisukti į Vakarus valstybinės santvarkos forma — demokratiniu parlamentarizmu.

Be didelio vargo buvo priimta ir socialinė struktūra, kuri atsirėmė į masių interesą (ypačiai vykdant žemės reformą).

Be vidaus kovos persiorientavo paveldėtas javų ūkis į gyvulininkystę, pieninkystę, prisitaikydamas prie Vakarų rinkos.

To negalima pasakyti apie dvasinę raidą, idėjinę orientaciją. Dvasinėje idėjinėje srityje sunkiausia buvo rasti bendrą kelią, sutarimą, sugyvenimą. Varžybos ir kova tarp Rytų orientacijos ir Vakarų orientacijos ėjo per visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpį.

Dvejopos orientacijos

O būtum galėjęs manyti, kad dvasinės kultūros sritys Lietuvos kelias taip pat natūraliai pasisuks į Vakarus. Su Vakarais iš seno Lietuvą siejo katalikybė. Lietuvos liaudis buvo katalikiška, ir jos tradicijos buvo išaugusios katalikybės įtakoje. Dėl katalikybės ėjo aštrus pasipriešinimas rusifikacijai ir pravoslavinimui.

Taip atkakliai prisirišusi prie katalikiškų tradicijų buvo Lietuvos liaudis. Bet tokia jau nebuvo jos šviesuomenė. Šių laikų žodžiu tariant, "generacijų išsiskyrimas" Lietuvoje vyko nuo tų laikų, kada po baudžiavos panaikinimo tikinčių valstiečių vaikai pradėjo eiti į

rusiškas mokyklas ir savo galvojimą, skonį, įpročius, tikėjimus daugelis prisiėmė iš Rytų — iš tų Rytų, kurių mokyklose mokėsi; kurių miestuose ėmė tarnauti. Padėtis buvo panaši kaip dabartinio lietuvių jaunimo Vakaruose.

Po pirmojo pasaulinio karo grįžę į nepriklausomą Lietuvą, jie, daugumas, atėjo į valstybinį aparatą, aukštąsias mokyklas, į teatrą, literatūrą, meną. Atėjo su parsineštu skoniu, įpročiais, su simpatijom rusų kultūrai, rusų kalbai, rusų to meto šviesuomenės dvasiai.

Kita lietuvių šviesuomenės dalis, daug mažesnė, mokėsi Vakaruose — Belgijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje. Ten jie daugumas stiprėjo krikščioniškoje įtakoje. Labiausiai lietuvius veikė Belgijos Louvaino ir Šveicarijos Friburgo universitetai. Tai buvo šiltadaržis lietuvių šviesuomenės galvojimui ir skoniui.

Pasaulėžiūrinėje diskusijoje kartais su pasikarščiavimu pasakoma apie kelią iš Romos ir kelią iš Maskvos. Lietuvos nepriklausomybės laikotarpio pradžiai apibūdinti tiksliau būtų kalbėti apie kelią iš milijoninės Maskvos ir dešimt kartų mažesnio Friburgo. Pastarasis daugiausia davė vakarietinės dvasios veikėjų.

Taip Lietuva nepriklausomybės metais buvo tapusi terenu, kuriame rungėsi šios dvejopos orientacijos jėgos. Tą procesą sukomplikavo iš Vakarų netrukus atėjusi trečia jėga — antidemokratinės, totalistinės srovės įtaka, davusi Lietuvai vadinamą autoritetinį režimą.

Dviejuose režimuose

Parlamentinio valdymo metu (1918-1926) buvo natūralu, kad varžybos ėjo dėl valdžios tarp partinių jėgų.

Valdžią turinčioji gali leisti įstatymus gyvenimo eigai tvarkyti. Pirmuose seimuose (steigiamajame ir pirmajame) daugumą laimėjusios krikščioniškos pasaulėžiūros politinės grupės mėgino susipratimo su mažuma kelią — vyriausybes sudarinėjo koalicines; švietimo srity, kuri neišvengiamai yra susijusi su pasaulėžiūra, mėgino įpilietinti dabar vadinamą pluralistinį principą — kompromisą, kuris patenkintų daugumos ir mažumos interesą, leisdamas pasirinkti valdines ir privatines mokyklas, sudarydamas 1922 įsteigtame universitete du humanistinius fakultetus — Humanitarinių mokslų ir Teologijos — filosofijos. Pirmame taip nutiko, kad čia susitelkė rytietinės orientacijos dėstytojų branduolys, antrame — vakarietinės. Abudu fakultetai turėjo galimybę laisvai lenktyniuoti darbais, idėjom, įtakom.

Padėtis stipriai pasikeitė parlamentinę sistemą pakeitus autoritetine (1926) ir pastarojoj stiprėjant totalistinėm tendencijom. Dingo visuomeninių grupių pilietinė lygybė, paremta laisvo lenktyniavimo teise. Spauda atsidūrė cenzūros kontrolėje ir buvo verčiama skelbti režimo propagandinius rašinius be teisės žymėti, jog tai valdžios raštai. Likraščiai be teismo buvo uždaromi, redaktoriai ištremiami ar pinigais baudžiami. Neteko pilietinės lygybės organizacijų veikla — režimo proteguojamos turėjo laisvę ir paramą, režimui nepriimtinų veikla buvo slopinama policinėm priemonėm.

Šią valdžios presiją labiau pajuto krikščioniškos ideologijos į Vakarus orientuota visuomenė, kurios stiprybė buvo jos kultūrinės organizacijos ypačiai jaunimo — ateitininkai ir pavasarininkai. 1930 metais buvo įtampos viršūnė, kada švietimo ministerio aplinkraščiu "visos visuomeniniai (visuomeninio. Red.) politinio pobūdžio

moksleivių organizacijos uždaromos". Aplinkraštis buvo faktiškai taikomas moksleivių ateitininkų organizacijai. Draudimas šiai organizacijai veikti buvo pajaustas kaip iššūkis, ir prieš jį imta kelti pasipriešinimo balsas. Valdžia atsakė naujom represijom: suvaržytas pavasarininkų veikimas; eilė ateitininkų bei pavasarininkų veikėjų nubausti koncentracijos stovykla, kalėjimais, ištrėmimais. Ateitininkai dar labiau pajuto neturį pilietinės lygybės, kai paaiškėjo slapta instrukcija nepriimti ateitininkų į karo mokyklą.

To meto įtampa švysteli šiuose Židinio žurnalo žodžiuose: "Panorėta uždrausti, neleisti nė vieno žodžio, kuris neaprobuotų ano vyriausybės žygio. O tuo pačiu laiku kitas priešingas dienraštis gali nevaržomas nukentėjusią pusę pulti" (1931, Nr. 3).

Valdžios pusė rado sau talkininkų ir tarp kai kurių demokratinių grupių, kuriose buvo stiprus sentimentas rytietinei dvasiai ir resentimentas krikščioniškajai, vakarietinei ("Santykiuose su Vatikanu nedaryti klerikalizmo naudai jokių nusileidimų" — buvo valstiečių liaudininkų suvažiavimo 1931.X. 18-19 rezoliucijoje).

Iš perspektyvos žvelgiant, pastebima tragiška linija ano meto įvykių eigoje. Tragiška, nes juo uoliau režimo atstovų buvo stengiamasi išvengti grėsmės, juo labiau į tą grėsmę buvo artėjama. Demokratija ir parlamentarizmas buvo paaukotas, ir įvestas autoritetinis režimas siekiant pašalinti parlamentinio režimo prieitą chaosą ir išvengti to chaoso galimo padarinio — komunistinės diktatūros. Bet represijom slopindamas krikščioniškos bei demokratinės krypties kultūrines organizacijas, režimas tuo pačiu talkino ne tik rytietinės orientacijos veiklai — talkino komunistinei įtakai įsigalėti.

Tragiška, nes perversmas buvo nukreiptas prieš komunizmo grėsmę; komunistų veiklą slopino policinėm ir teismo priemonėm, bet to paties režimo iniciatyva buvo sukurta draugija sovietinių tautų kultūrom pažinti. Tokios draugijos veikla negalėjo nepopuliarinti Rytų dvasios — jau ne tiek rusų kultūros, kiek sovietinės komunistinės kultūros.

Šią raidą tragedijos link matė to meto įžvalgesnieji ir platesnio horizonto veikėjai. Prof. F. Kemėšis N. Romuvoj kėlė įtarimą, ar "kai kam ir į aukštąsias vietas įsitrynusių asmenų nebūsianti svetima 'provokacijos dvasia'!" O Židinys nuo savęs tarė: "Mes taip pat esame netoli tos minties", ir dar užsiminė apie galimą svetimos valstybės agentų įtaką (Židinys 1932, Nr. 8-9).

Dviejose tvirtovėse

Visuomeninių ir filosofinių idėjų židiniais dažniausiai esti aukštosios mokyklos. Taip yra dabar Amerikoje, taip buvo ir Lietuvoje. Lietuvoje, kaip minėta, Rytų dvasios židinys buvo įtakinga akademikų grupė, labiausiai susitelkusi Humanitarinių mokslų fakultete. Vakarų dvasia ryškiausių atstovų rado Teologijos-filosofijos fakultete.

Pirmajame židinyje prorytietinė veikla sukosi apie dekaną prof. Vincą Krėvę Mickevičių (1882-1954). Prie jo telkėsi keletas veržlesnių profesorių — kaip A. Vabalas Gudaitis (1881-1955), B. Sruoga (1896-1947). V. Dubas (1887-1937), Pr. Augustaitis (1893-1941), kurių veikla bei įtaka reiškėsi ir už fakulteto ribų.

Prof. V. Krėvė Mickevičius linko ir į politinį bendradarbiavimą su Sovietų Sąjunga. Jau 1924 Baltosios Gul-

bės salėje Kaune diskusijose "ėmė išrodinėti, kad Rusijos komunistams gali rūpėti Baltijos uostai, kaip Revelis, Ryga, Liepoja, ir todėl iš Rusijos pusės pavojus gali būti tik Estijos ir Latvijos nepriklausomybei. O kadangi tarp Vokietijos ir Rusijos prieš karą buvęs interesų priešingumas ir taip pat gali būti ateity, todėl reikalingas tarp tų dviejų valstybių Lietuvos barjeras, ir jam jokio pavojaus nei iš Rusijos nei iš Vokietijos pusės nėra. Todėl reikalinga esą susitarti su Rusija veikti išvien, tuomet mūsų bijosianti Lenkija ir visa Antantė, tik tokiu būdu mes apginsią Klaipėdą, ir be sutarties su Rusija mes, be abejonės, Vilniaus esą neatgausim (?!) . ."

Taip Krėvės Mickevičiaus mintis atpasakojo Lietuvos Žinių dienraštis 1924.3.19 (nuo savęs dienraštis dėl to atsiliepė: "Ar nežinoma p. Mickevičiui Krėvei, kokią ateitį Lietuvai rengė komunistai Lietuvoje . . . O Krėvė iš jų rankų laukia Vilniaus . . . Šitokiems politikieriams vieta ne paskaitose demoralizuoti sunkiu momentu tautos pajėgas, bet kur kitur . .")

Tik po 17 metų, kai Sovietai Lietuvą okupavo ir prof. V. Krėvę-Mickevičių padarė okupacinės valdžios ministeriu pirmininku, jis pamatė, kad jo politiniai samprotavimai buvę klaida. "Aš, kaip ir daugel kitų, klydau manydamas, kad bolševikai jau yra pamatę savo klaidas, kurias padarė pirmaisiais valdymo metais. Sovietinius pakeitimus, daromus formaliai, laikiau tikros evoliucijos požymiais".

"Taip manydamas, neabejojau, kad nebus kartojamos klaidos kituose kraštuose, kuriuose jiems pasiseks įsitvirtinti nors laikinai, išgyventos jau pačioje pradžioje" (V. Krėvė Mickevičius, "Kaip buvo sudaryta liaudies vyriausybė". Cit. Lietuvių Dienos, 1970 spalio nr.).

Taip buvo manę ne vienas Krėvė Mickevičius. Tik gyvenimo tikrovė parodė jų galvojimą buvus klaidingą. Bet iki su okupacijos tikrove susidūrė, jis rodė simpatijas iš rusų intelektualų parsineštom idėjom bei tradicijom.

Jų meto galvojimą ir sentimentus galima prilyginti šiandieniniam galvojimui bei sentimentam Amerikos akademikų, žinomų liberalų vardu. Tame liberalų žodyje sutelpa pirmiausia neigiamas turinys — indiferentizmas arba ir cinizmas vertybėm, susijusiom su religija bei krikščioniška morale.

Ir vėl — vargiai būtų patikimas teigimas, kad jų veikla plaukė iš simpatijų komunizmui. Patikimesnis aiškinimas, kad jie klydo, gyvendami iliuzijom. Nespėję pasekti gyvenimo ir idėjų raidos, jie galvojo apie rusų šviesuomenę tokią, kokioje jie buvo išaugę ir kokią paliko, išvykdami iš Rusijos. Žymiai vėliau — jau iš opozicijos A. Smetonos režimui — tos grupės akademikai jau davėsi sugundomi virsti aktyvia priedanga ir parama vadinamam "kultūrbolševizmui" bei Lietuvos komunistiniam avangardui.

Tada prof. Krėvė Mickevičius panaudojo savo, kaip dekano, padėtį savo ir fakulteto vardu pridengti kompartijos suprojektuotam žurnalui Literatūrai (1936). Jis prisiėmė to žurnalo redaktoriaus atsakomybę. Jis įkurdinęs redakciją universiteto patalpose, kaip tvirtina M. Meškauskienė, kuriai tada kompartijos buvo pavesta tartis su prof. Krėve Mickevičium ir kitais profesoriais ne tik dėl žurnalo, bet ir dėl bendradarbiavimo kituose kompartijos projektuose. Jei ji tiesą sako, tai ji su Krėve Mickevičium tardavusis dėl žurnalo beveik kas savaitė (Komunistas, 1966, Nr. 10).

Jis taip pat tvirtina, kad Krėvė Mickevičius savais pinigais išleidęs komunistų pogrindinį leidinį "Už liaudies teises" (1939). O kiek anksčiau, 1936-7 Ispanijos komunistinei vyriausybei remti aukojusių sąraše buvę ir daugiau akademikų: S. Čiurlionienė, V. Kuzma, V. Mykolaitis-Putinas, M. Roemeris.

Netektų daryti išvados, kad suminėtos pavardės būtų reiškę tų asmenų ėjimą su komunistų partija. Tikresnis sprendimas, kad jų duotas pinigas reiškė, jų supratimu, simpatijas laisvei ir demokratijai, o komunistų partija tai išnaudojo propagandai kaip intelektualų įsirikiavimą į "liaudies frontą" — jie ištiesė mažą pirščiuką, o kompartija tai skelbė rankos ir galvos atidavimu.

Autoritetinis režimas probolševikišką Literatūrą nuo trečio nr. sustabdė ir paskutinį nr. konfiskavo. Tačiau netaikė jokių sankcijų nei Humanitarinių mokslų fakultetui, nei V. Krėvei Mickevičiui, nei kitiem akademikam, to žurnalo talkininkam.

Kitaip buvo elgiamasi su antrąja "tvirtove" — su Teologijos-filosofijos fakultetu ir jo dėstytojais, kurie buvo aktyvūs krikščioniškos ir demokratiškos pasaulėžiūros skelbėjai. Nuo 1931 rugpiūčio 14 vienašališku vyriausybės sprendimu Teologijos-filosofijos fakultetas buvo susiaurintas; iš 38 vyresniojo personalo dėstytojų palikta tik 19. To fakulteto profesorius Pranas Dovydaitis 1932 dėl kalbos pavasarininkų kongresėly Mariampolėje nubaustas kalėjimu ir pagrasintas atleisti iš universiteto. Tuo pat metu profesorius Juozas Eretas nubaustas taip pat kalėjimu ir iš universiteto atleistas.

Tai, ką pradėjo autoritetinis režimas, formaliai pabaigė V. Krėvė Mickevičius — jo, kaip ministerio pir-

mininko, parašu Teologijos-filosofijos fakultetas visai uždarytas 1940.

Likimo ironija šių dviejų "tvirtovių" veikėjus lydėjo toliau: prof. Krėvė Mickevičius turėjo pergyventi ne tik nusivylimą savo tikėjimu, kad bolševikinis režimas pasikeitęs, bet savo gyvenimo saulėlydžiui prieglaudos ir kapo turėjo ieškoti Vakaruose, kai tuo tarpu Teologijos-fakulteto dekanas ir eilė dėstytojų pasiliko Lietuvoje ir buvo deportuoti į Rytus.

Teologijos-filosofijos fakultetas, per eilę metų slopintas iš dviejų pusių ir pagaliau likviduotas ne kūrybiniu lenktyniavimu, bet administraciniu smurtu (laužant tarptautinę sutartį — konkordatą), per 18 savo veikimo metų paliko gilius pėdsakus Lietuvos šviesuomenės ir liaudies įsitikinimuose. Paruošė kadrus žmonių, ir krikščioniška bei demokratinė dvasia virto sąmoningu daugumos apsisprendimu. Šioje dvasioje išaugusios asmenybės jau ėmė dominuoti savo kūrybiniu dinamizmu tiek šviesuomenės, tiek liaudies, o ypačiai jaunimo opinijai.

Ženklai buvo aiškūs, kad ši vakarietinė srovė yra laimėjusi prieš rytietinę, o juo labiau prieš komunistinę. Laimėjusi ir prieš Vakarų antidemokratinę dvasią. Svarbiausia — laimėjusi Lietuvoje išaugusios generacijos daugumos galvojimą.

"Tvirtovės" stiprybės resursai

Vakarietinė krikščioniškoji srovė pro tas dvejopas kliūtis veržėsi ir palaipsniui augo. Augo, nes (a) joje reiškėsi naujos konstruktyvinės idėjos, (b) veržlus buvo tų idėjų skelbimas, (c) augo iškilių asmenų atranka bei planingas jų paruošimas, (d) paskiri asmens buvo telkia-

mi į planingą organizuotą sąjūdį, virstantį jėga, kai asmens kolektyvinėje aplinkoje gavo daugiau drąsos, pasitikėjimo ir paskatos į pažangą.

Prof. **St. Šalkauskis** (1886-1941) buvo iškilus naujo tautai idealo kūrėjas ir vadovas į jį. Jei tautinio atgimimo generacijai su pirmuoju "Aušros" nr. (1883) dr. Josas Basanavičius buvo suformulavęs tautinės lygybės siekimą ("juk ir mes esame tokie pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis . . . lygiai su mūsų kaimynais naudotis"); jei anas tautinės lygybės siekimas nuosekliai vedė į valstybinės nepriklausomybės siekimą; — tai atkurtoje valstybėje, esančioje "dviejų pasaulių riboje", St. Šalkauskis buvo naujo idealo skelbėjas: Vakarų bei Rytų kultūrinės sintezės. Nors tas idealas nerado tada visuotinio pritarimo, tikriau sakant, nerado supratimo, bet jis skatino kitus galvoti ne tik apie valstybinio status išlaikymą; skatino galvoti ir toliau: kokios yra tautos "ambicijos" turint nepriklausomą valstybę. Šalkauskio minčių įtakoje kilo 1936 metų generacijos jau kolektyvinis manifestas ("Į organiškos valstybės kūrybą"), kuriame faktiškai mėginta ieškoti sintezės tarp parlamentinės sistemos ir korporatyvizmo, siekiant sukurti sąlygas asmens laisvei ir jo kūrybinėm galiom pasireikšti.

St. Šalkauskio sistemos atskirų idėjų konkretintojas, papildytojas, drąsus ateities vizijų kūrėjas ir jai sutikti konkrečių planų autorius, dinamiškas jiem vykdyti kurstytojas buvo septyneriais metais už Šalkauskį jaunesnis prof. **Kazys Pakštas** (1893-1960). Jo vaidmuo buvo žaibišku žodžiu nušviesti tamsumą, supurtyti, uždegti. Jautriausias tam buvo jaunimas.

A 100159

Klaipėdos I. Simonaitytės VIEŠOJI BIBLIOTEKA

Tiesioginis, ramus, partizaninis apaštalavimas tarp jaunimo, labiausiai tarp at-kų moksleivių, paskiau krikščionių darbininkų priklausė vienamečiui su St. Šalkauskiu prof. **Pranui Dovydaičiui** (1886-1942). Su jaunimu tiesioginis jo ryšys ištisom dienom jo organizuojamose "Gamtos draugo" ekskursijose nuo Kauno iki jūros, netiesioginis ryšys per jo leidžiamą spaudą ("Ateitį", "Naująją Vaidilutę", "Gamtos draugą", "Lietuvos mokyklą", "Kosmos", "Logos" . . .) veikė jaunimą ir nejaunimą kaip ilgai trunkanti anglies ugnis. Per tuos laikraščius pro Dovydaičio plunksną tekėjo iš Vakarų pasaulio naujausios gamtos mokslų ir pasaulėžiūros idėjos. Tuo jis buvo Lietuvoje nepralenkiamas.

Lyg užpakaly anų veikėjų stovėjo ir rūpinosi naujos priaugančios generacijos atranka, jos visuomeniniu ir idėjiniu treniravimu, naujų specialistų paruošimu, siunčiant kandidatus į užsienius, paskui jų įtraukimu į pozityvius darbus Lietuvoje, kad jie pavaduotų senesnės generacijos veikėjus, — prof. **Pranas Kuraitis,** trejetu metų vyresnis už Šalkauskį. Tas tylios, kuklios veiklos prof. Pranas Kuraitis ėjo tokias pat administracines pareigas Teologijos-filosofijos fakultete, kaip V. Krėvė Mickevičius Humanitarinių mokslų fakultete.

Bet Lietuvos žmonės buvo daugumas žemdirbiam, ūkininkam būdingos dvasios: individualistai, savo egzistencija jaučiąsi nepriklausomi nuo kitų, su nepasitikėjimu sutinką naujas idėjas, nerangūs jas prisiimti ir vykdyti. Neužteko tad Šalkauskio idėjų. Neužteko Pakšto žaibiškų šūkių. Reikėjo nuolatinio, pastovaus veikimo, kad lietuvių visuomenė iš pasyvumo, individualizmo ir lėto tempo pavirstų sąmoninga, organizuota, efektyvia, imponuojančia kolektyvine jėga. Jos organizuotojo vaid-

menį atliko jauniausias iš visų minėtos generacijos veikėjų Teologijos-filosofijos fakultete, dešimčia metų jaunesnis už Šalkauskį — prof. **Juozas Eretas** (g. 1896).

Šalkauskis ir Eretas jautė vienas kitame sau pasipildymą: Šalkauskis pratardavo Eretui: Jūs esate mano Vakarai, o tas atsiteisdavo žodžiais: Jūs esate mano Rytai, tie Rytai, kuriem atstovavo filosofas Solovjovas. Šalkauskis jautė, kad su Eretu atėjo į Lietuvą Vakarų organizuoto, sistemingo galvojimo ir veikimo metodai, technika.

Prof. J. Ereto veikla Lietuvoje reiškėsi labai plačiai — nuo angelaičių, sportininkų, blaivininkų . . . iki akademikų. Labiausiai jo pastangos buvo nukreiptos į jaunimą — pavasarininkus. Rajoniniai kongresėliai ar visuotiniai kongresai bei manifestacijos Šiauliuose, Kaune parodė, kokia jėga tas jaunimas buvo išaugintas. Lygiagreičiai prof. J. Eretas ėmėsi organizuoti iš aukštosios mokyklos išėjusius į gyvenimą mokytojus bei kitus katalikus profesionalus ir pavertė juos taip pat realia kolektyvine intelektualų jėga, pademonstruota "Mokslininkų ir mokslo mėgėjų" suvažiavimais. J. Eretas atnešė praktinių organizacinių metodų ir į kitas sritis —į pasiruošimą moksliniam darbui, į pasiruošimą mokytojo profesijai, į modernią žurnalistiką.

Plataus masto organizatoriaus talentu J. Eretas dinamino lietuvius ir sistemingai *vykdė* tai, ko sistemingai *mokė* St. Šalkauskis; ką buvo skelbęs K. Pakštas sporadiškai švystelėjusiu šūkiu: "Pasukime Lietuvos kultūrinio gyvenimo laikrodį šimtą metų pirmyn!"

Adomo Jakšto-Dambrausko žodžiu sakant, suminėtieji asmens yra "negęstantieji žiburiai" tos generaci-

jos, kuri atėjo į nepriklausomos Lietuvos pradžią ir ėmėsi ugdyti nepriklausomos Lietuvos naują generaciją.

Vienintelis iš penketo

St. Šalkauskis, Pr. Dovydaitis, K. Pakštas, Pr. Kuraitis šviečia dabarčiai tik pro monografijas, apie juos parašytas ir rašomas, ar pro jų mokinių mintis bei veiklą.

Prof. J. Eretas tebetęsia savo darbus Lietuvai. Vienintelis iš ano penketo, iš tos generacijos.

1971 metų spalio 18 jam suėjo 75 metai amžiaus. Ši proga paskatino paruošti eilę rašinių apie jo tarnybą Lietuvai.

Tiek rašant apie mirusius, tiek apie gyvuosius galima leistis į asmeninio gyvenimo "anatomiją". Tai gal įdomiau, patraukliau, sensacingiau. Galimas kitas kelias — leistis į asmens objektyvinius paliktus pėdsakus gyvenime, į jo darbus. Ir šis kelias visuomeniniu atžvilgiu gal yra svaresnis.

Antrasis kelias pasirinktas, rašant apie prof. J. Ereto tarnybą Lietuvai.

Rašoma ir skelbiama *dabar*.

Nelaukiame poeto, dailininko, muziko mirties, kad imtumės vertinti jų poeziją, tapybą, kompozicijas. Nėra pagrindo laukti visuomenei dirbusio žmogaus mirties, kad įvertintume jo veiklą. Tokio veikėjo darbus apžvelgti net skubesnis reikalas nei poeto, dailininko, muziko. Pastarieji palieka objektyvų, nenykstantį kūrybos produktą, ir prie jo galima grįžti bet kada. Visuomenę formavusio žmogaus veikla nėra tokia išliekanti, nes vienas po kito dingsta tie, kurių dvasią jis formavo.

Šiais sumetimais čia *dabar* žvelgiama į prof. J. Ereto tarnybą Lietuvai, kuri nėra tik jo išlikę moksliniai veikalai.

Yra dar vienas motyvas "nelaukti". Tai noras parodyti, kad esame jau tokio laipsnio organiška visuomenė, kuri yra jautri savo narių likimui — darbam, skriaudom, džiaugsmam.

Tai noras atitaisyti tą mūsų veik visuotinę dar tebegyvą klaidą, kurią taikliai išsakė profesorius A. Maceinos vieno laiško žodžiais:

"Mes per daug atsidedame anai bevardei "visuomenei", o pastumiame į šalį asmenį".

1971 m. spalio 18 d.

1:

Didysis gyvenimo nuotykis

Šis rašinys yra prof. STASIO ŠALKAUSKIO, pirmu kartu paskelbtas "Židiny" 1934 Nr. 7 ir 8-9. Jis parašytas 15 metų nuo prof. J. Ereto atvykimo į Lietuvą proga; dėl to ir buvo pavadintas "15 metų kultūrinėje Lietuvos tarnyboje". Čia tas vardas pakeistas paties prof. J. Ereto žodžiais, kuriais jis apibūdina savo atvykimą ir veikimą Lietuvoje: "Didysis mano gyvenimo nuotykis".

Prof. St. Šalkauskio rašinys yra išsamiausia informacija apie prof. J. Ereto darbus, įžvalgus ir visapusiškas vertinimaas, o sykiu ir balsas už objektyvią kritišką opiniją apie prof. J. Ereto veiklą Lietuvai.

PRIE RUBIKONO. 1919 metų rudenį, grįždamas iš Lietuvos į Šveicariją doktorato egzaminų laikyti, turėjau sustoti trumpam laikui Berlyne. Čia prie Kaiser Wilhelmo-Gedaechtnis-Kirche ant susikirtimo gatvių Tauentzinstrasse ir Kurfuersten-Damm sutikau savo kolegą iš Friburgo universiteto jauną daktarą, vos tik 23 metų, Juozą Eretą. Po ilgesnio ruošimosi ir įvairių paraginimų iš pažįstamų lietuvių, gyvenusių užsienyje ir Lietuvoje, jis, pa-

galiau, gavo galimybę įvykdyti savo pasiryžimą vykti į Lietuvą, kuri buvo tada jam egzotiškas kraštas, mažai pažįstamas iš realiosios savo pusės.

Apie Lietuvą jis buvo girdėjęs dažniausiai iš lietuvių patriotų, kurie, pasiilgę savo tėvynės ir svajodami apie jos nepriklausomumą, aišku savaime, negalėjo jos jam atvaizduoti su realiu objektyvumu. Tiesa, dirbdamas arti dvejų metų informaciniuose lietuvių biuruose Lozanoje, Berne ir Berlyne, jis buvo jau gerai apsipažinęs su istoriniais, geografiniais ir visuomeniniais daviniais, liečiančiais Lietuvos kraštą ir gyventojus, ir net buvo parašęs apie Lietuvą stambų veikalą ("Lietuva praeityje, dabartyje ir ateityje"). Tačiau jo žinios apie Lietuvą buvo gerokai paspalvintos tos romantinės kovų už nepriklausomumą nuotaikos, kurią jam sugestionavo lietuviai patriotai, jį viliojusieji į Lietuvą, ir kuri taip gerai tiko jo paties lūkesčiams, surištiems su jo ateitimi naujame krašte. Deja, šita nuotaika mažai atitiko realią tų laikų Lietuvos padėtį.

Išgyvenęs tada beveik mėnesį Lietuvoje, turėjau progos įsitikinti, kokiame laipsnyje Lietuva buvo per karą išalinta ir suniokiota. Karinė išarda buvo dar visur jaučiama. Materialinis ir kultūrinis gyvenimo lygis buvo nukritęs iki nežinomo anksčiau laipsnio. Apie minimalinius kultūrinius patogumus dažnai nė svajoti nebuvo galima. Krašto gyventojams tai buvo neišvengiama blogybė, su kuria noroms ar nenoroms reikėjo taikytis; bet žmogui, išaugusiam kultūringoje Šveicarijoje, kur nebuvo patirta karo baisenybių, nors buvo jaučiama kylančių iš jo nepatogumų, gyvenimas ir veikimas tokiame krašte, kokis tuo laiku buvo Lietuva, galėjo būti nebent pasiaukojimo arba didelės simpatijos ir meilės apraiška.

Be to, bermontiados avantiūra nebuvo dar Lietuvoje likviduota. Buvo dar neaišku, į ką ji būtų galėjusi išsivystyti. Su Rusijos bolševikais karas, kad ir buvo faktiškai baigtas, bet taikos sutarties dar nebuvo pasirašyta, ir nebuvo jokių laidų, kad jis nekiltų su nauju smarkumu. Lietuvos sostinėje Vilniuje tuo tarpu šeimininkavo lenkai. Ją atėmę tų metų pavasarį iš bolševikų, jie reikalavo nelygstamosios jos aneksijos prie Lenkijos ir slinko vis gilyn į Lietuvos teritoriją tuo pačiu metu, kai lietuvių tauta vedė žūtbūtinę kovą su bolševikais. Buvo aišku, kad kruvina kova ir su lenkais neišvengiama, ir ji net jau vyko atskirais ruožais.

Tokiose istorinėse aplinkybėse jaunam lietuvių bičiuliui teko važiuoti į laikinąją Lietuvos sostinę, Kauną. Gerai žinodamas ano laiko Lietuvos gyvenimo sunkenybes, bijojau, kad jo kelionė į Lietuvą labai greit nebūtų pasibaigusi visišku apsivylimu. Todėl draugiškai jam tariau:

"Ar ne per anksti Jūs vykstate į Lietuvą? Bijau, kad neapsiviltumėte!" Jaunasis daktaras tik ranka pamojo, nė klausyti nenorėdamas apie kokias nors abejones savo kelionės klausimu. Supratau, kad netikslinga yra jis sulaikinėti, bet baimė dėl jo ateities mano tėvynėje nuo to laiko giliai įstrigo į mano sielą. Ar pakels jis mūsų sunkaus gyvenimo aplinkybes? Ar apsivylęs neišvyks kartais iš Lietuvos apkartęs ir pilnas apmaudo? Ar sugebės mūsų žmonės tinkami jį įvertinti ir dorai su juo apsieiti?

— Štai klausimai, kurie savaime skverbėsi į mano sąmonę išvakarėse jo kelionės į Lietuvą.

Ateitis parodė, kad jis visas Lietuvos gyvenimo sunkenybes ir visus likimo bandymus garbingai pakėlė, kartais su stoišku tiesiog tvirtumu. Vėliau tad turėjau įsitikinti, kad iš pradžios nepakankamai buvau savo kolegą įvertinęs ir juo pasitikėjęs. Tačiau atvirumo valandomis jis pats neslėpė sunkumo visų bandymų, kurie jam teko Lietuvoje išgyventi.

Atvykęs į Kauną 1919 m. spalių 15 d. jis iš tikro greit pasijuto nukritęs iš dangaus ant žemės. Viename savo laiške jis net prasitarė šiuo reikšmingu posakiu: "Kaunas ist ein hartes Erwachen". Taip, kietas buvo pabudimas Kaune, bet, deja, nelengvesnis taip pat buvo 15 metų budėjimas kultūrinėje Lietuvos tarnyboje . . .

Šiai reikšmingai sukakčiai aš skiriu savo rašinį, kuris, pagal mano karščiausią norą turėtų būti ne panegiriko, bet teisingumo reiškėjas. Prof. J. Ereto 15 metų veiklos Lietuvoje balansas nereikalauja malonių, kad jis galėtų būti suvestas su aktyvų persvara. Čia reikalingas tėra vien teisingas skaičiavimas. Šitoje veikloje buvo teisingų žygių ir paklydimų ir nepasisekimų; bet tas, kas panorės pakilti aukščiau už pasaulėžiūrinius ir partinius skirtumus, prie grynai žmogiškojo teisingumo, lengvai galės įsitikinti, kad prof. Ereto asmenyje ir veikime teigiamieji statomieji, kuriamieji pradai visuomet turėjo ir tebeturi aiškios ir pastovios persvaros. Mano tad karščiausias linkėjimas gerb. kolegai prof. J. Eretui yra tas, kad šių metų (1934 Red.) spalių 15 d. būtų jam teisingumo laimėjimo iškilmė. O tuo tarpu su atvira akimi ir teisingumo jausmu pereikime jo gyvenimo ir kultūrinės akcijos etapus.

GYVENIMAS IR PRAKTINIS VEIKIMAS

Jaunatvė ir mokykla. Juozas Eretas gimė iš neturtingų tėvų katalikų Bazelyje 1896 m. spalių 18 d. Tėvas mirė jam labai anksti; jis ėjo tuomet vos ketvirtus metus. Motina, palikusi be lėšų su dviem vaikais, sunkiai vertėsi fiziniu darbu. Tokiose aplinkybėse jaunam Eretui sunku buvo eiti mokyklą ir gauti aukštesnįjį mokslą. Ber veržimasis prie šviesos ir pasiryžimas pergalėti sunkenybes kad ir didžiausiomis pastangomis pasiekė savo tikslą: 1915 m. rudenį jis pabaigė Bazelyje realinę mokyklą.

Šitame pirmame stambesniame savo gyvenimo laikotarpyje jaunas Eretas įgavo du paraginimu, būtent: pirma, kovoti su socialinio nelygumo neteisybėmis, ir, antra, ginti savo tikybinę pasaulėžiūrą. Matydamas savo motiną sunkiai kovojant už duonos kąsnį ir dažnai kenčiant skriaudas iš darbdavių, jis buvo realiai patyręs sunkų socialiai nuskriaustųjų likimą. Ogi eidamas mokyklą, kur katalikai sudarė nežymų nuošimtį tarp dominuojančio gaivalo protestantų, kurie nedarė ceremonijų su katalikais, jis savo pavyzdžiu įsitikino, kaip yra svarbu respektuoti svetimą pasaulėžiūrą ir būti pilnateisiam katalikui piliečiui. Šitie patyrimai predisponavo Eretą į socialinį aktyvumą ir katalikiškąjį susipratimą.

Šita linkme eidamas, jis įstojo 1915 m. rudenį į Friburgo universitetą, kuris pasižymi tuo, kad jungia tarptautinį pobūdį su katalikiškuoju nusistatymu mokslo organizacijos ir pasaulėžiūros dalykuose. Čia jis studijavo

germanistiką, visuotinę istoriją, meną ir filosofiją, klausydamas, be kita ko, paskaitų pas tokius žymius profesorius kaip Nadleris, Schnuereris, de Munnynckas ir k. Mokslo vadovas pagrindinėje jo šakoje buvo žymus profesorius, paskui įsigijęs europišką vardą J. Nadleris, kuris po to keletą metų dėstė Karaliaučiaus, o dabar dėsto Vienos universitete. Šis žymus mokslininkas pratino Eretą ir savo pavyzdžiu rodė, kaip reikia jungti tikslų mokslinį darbą su stropiu stilistiniu formulavimu. Tai du didelio mokytojo įsakymai, kurie tapo paskui vedamaisiais pradais moksliniame ištikimo mokinio darbe.

Protarpiais teko Eretui šį tą studijuoti ir kituose universitetuose: Bazelyje, savo gimtajame mieste, kur jis lankėsi pas savo motiną, ir Lozanoje, kur į galą universitetinių savo studijų jis dirbo jau su lietuviais informacinį darbą. Matyti, tos ypatybės, kurios dabar charakterizuoja prof. Ereto darbą, būtent, gabumas, darbštumas ir kūrybinė iniciatyva, jau ir tuomet akademinėse studijose buvo pasireiškusios visu savo pilnumu, nes palyginti trumpu laiku jis sugebėjo nudirbti gerai ir daug darbų: jau 1918 m. buvo Filosofijos Fakulteto priimta su aukščiausiu įvertinimu disertacija "Das Jesuitentheater zu Freiburg in der Schweiz" (Herder, Freiburg im Breisgau 1921, XVI ir 259 p.); tų pačių metų pabaigoje (XII. 22) jis sėkmingai išlaikė ir daktaro egzaminus.

Mokslo protarpiais, ypač atostogų metu, Eretas ėjo ir karo tarnybą ir perėjęs kariūnų apmokymo laiptus, įgavo šveicarų armijoje leitenanto laipsnį.

Mokslo ėjimas visuose savo tarpsniuose Eretui buvo dargi surištas su organizaciniu veikimu; nuo jaunų dienų jis aktyviai dalyvavo katalikiškojo jaunimo organi-

J. Eretas 1918, Šveicarijos karininkas

zacijose: iš pradžios "Angelo Sargo" kuopelėje, paskui berniukų kongregacijoje ir skautų draugovėje, pagaliau, studentavimo laikais, — studentų katalikų sąjungoje. Iš pradžios jis buvo įstojęs į studentų katalikų korporaciją "Alemannia", bet, nepatenkintas jos triukšmingu buršiškumu ir blizgučių pamėgimu, sykiu su kitais draugais įkūrė naują korporaciją "Friburgia", kuri turėjo būti laisva nuo šitų ypatybių ir eiti didesnio socialumo, draugiškumo ir meniškumo linkme.

Susipažinimas su lietuviais ir dalyvavimas lietuvių akcijoje

Studentavimo laikais Ereto gyvenime buvo įvykęs faktas, kuris paskui turėjo lemiamos reikšmės visam jo gyvenimui. Būtent, 1917 m. jis susipažino, tarpininkaujant prof. Schnuereriui su lietuviais studentais, studijavusiais tada Friburge, ir davėsi įtraukiamas į informacinį darbą turėjusį savo uždaviniu kelti vakarų Europoje Lietuvos vardą ir skleisti žinias apie atgimstantį valstybiniam gyvenimui Lietuvos kraštą. Kai lietuviams prireikė žmogaus, kuris mokėtų Šveicarijos kalbas ir galėtų suredaguoti, išleisti ir net rašyti biuletenių, straipsnių ir brošiūrų apie Lietuvą, tai užklaustas šiuo reikalu prof. Schnuereris rekomendavo dr. J. Purickiui savo klaustytoją Juozą Eretą. Tų metų pabaigoje jis ir pradėjo dirbti šitą reikšmingą Lietuvai darbą.

Dr. Purickiui, kuris tada buvo jau baigęs savo reikalus su Friburgo universitetu, bene pirmam teko angažuoti Eretą į informacinį Lietuvos darbą. Dr. Purickis pasirodė esąs geras tarpininkas tarp Lietuvos reikalų ir Ereto: švelnus apsiėjime su žmonėmis, lengvai sutariamas, nestatąs jokio klausimo labai griežtai, apskritai tu-

rįs diplomatinių gabumų ir gerai informuotas žmogus, jis sugebėjo sudominti Eretą Lietuvos problema, įtraukti į darbą ir sugestionuoti jam aspiracijų, surištų su Lietuvos ateitimi.

1918 m. vasario 10 d. dr. Purickis, kaipo Spaudos Biuro Lozanoje atstovas, formaliai pakvietė Eretą į to biuro tarnybą, į kurios pareigas įeidavo žurnalistinis darbas spaudos biure ir redakcinė pagalba tuo laiku leidžiamajam žurnalui "Litauen". Šitas pareigas jis ir ėjo iki 1918 m. galo, vis labiau įsigilindamas į Lietuvos reikalus ir vis labiau suaugdamas su lietuviais, gyvenusiais tuo laiku užsienyje.

Jau tada jis turėjo progos susipažinti su žymesniais lietuviais politikais, kurie anais persilaužimo metais lankėsi iš Lietuvos Šveicarijoje, norėdami pasidairyti platesniame pasaulyje, susiorientuoti susidariusioje į karo galą padėtyje ir užmegzti santykių, naudingų Lietuvos reikalam. Ne vienas iš šitų žymesnių lietuvių politikų ragino Eretą vykti Lietuvon ir ten dalyvauti atgimstančios Lietuvos valstybės darbe. Tokių pat paraginimų jau anksčiau jis gaudavo nuo savo pažįstamų lietuvių, su kuriais jam reikėjo drauge dirbti. Visa tai, žinoma, turėjo reikšmės jo apsisprendimui vykti Lietuvon ir ten pasirinkti savo ateities veikimo dirvą. Bet didžiausią rolę čia bus suvaidinęs susidraugavimas su a.a. Mykolu Ašmiu.

Apsisprendimas mirštančio draugo lietuvio įtakoje

Ašmys, gimęs 1891 m. Poveliuose, Šilutės apskrityje, buvo vienas iš šviesiausių Klaipėdos krašto jaunų lietuvių patriotų tuo laiku, kai šitas kraštas buvo tvirtoje vokiečių valdžioje ir slėgiančioje jų kultūros įtakoje. Jo

gyvenimas susidėjo labai nelaimingai. Dar jaunas vaikinas būdamas, jis susirgo kaulų džiova ir turėjo dažnai ilgokai gulėti šitos ligos kankinamas. Tai jam vis dėlto nesukliudė baigti gimnaziją ir įstoti į teisių fakultetą Karaliaučiaus universitete. Paskui jis studijavo dar Berlyne, Hallėje, vėl Karaliaučiuje ir, pagaliau, buvo įsirašęs į Friburgo universitetą, atvykęs 1918 m. Šveicarijon su viltimi pataisyti savo sveikatą. Jo disertacija apie "Nusikaltimus Prūsų Lietuvoje" buvo jau principialiai teisių fakulteto priimta, bet netikėtai vadinamas ispaniškasis gripas pakirto jo paskutines pajėgas, ir tų pačių metų pabaigoje jis mirė, nepasiekęs savo tikslo.

Atvykęs Šveicarijon, jis iš pradžios apsigyveno džiovininkų sanatorijoje netoli Lozanos, bet, sveikatai kiek pagerėjus persikėlė į pačią Lozaną, kur sykiu su Eretu redagavo žurnalą "Litauen" ir kitus vokiškai leidžiamus Spaudos Biuro propagandinius raštus. Patekęs į Lozanos lietuvių Spaudos Biurą, M. Ašmys iš tikrųjų tęsė tą žurnalisto rašytojo darbą, kurį jis jau žymiai anksčiau buvo pamėgęs ir įpratęs dirbti. Ne tik studentas, bet ir gimnazistas jis jau rašinėjo į lietuvių ir vokiečių laikraščius, keldamas tautinę ir kultūrinę lietuvių sąmonę.

Šis gilus lietuvis patriotas, kėlęs geriausių vilčių pažįstančiuose jį žmonėse, šalia visų savo teigiamųjų visuomeninko ypatybių pasižymėjimo taip pat labai geru būdu. Visados taktiškas, lipšnus ir malonus jis traukė prie savęs visų pažįstamų širdis. Pats vargų slėgiamas, jis visados turėjo pakankamai giedros nuotaikos, nors ir gerai pažinojo realias gyvenimo sunkenybes.

Susipažinimas ir susidraugavimas su tokiu žmogumi turėjo Eretui sprendžiamosios reikšmės. Ir savo psicholo-

gija ir savo kultūriniu tipu jis, kaip Vakarų kultūros žmogus, buvo Eretui artimesnis, netu kiti lietuviai, su kuriais teko Šveicarijoje bendrauti. Jis ėmė piršti savo kolegai-šveicariečiui ateities perspektyvas, savo planus ir idealus. Jis mokėjo atvaizduoti Lietuvą, kaip svetimų skriaudžiamą ir vertą pagarbos, užuojautos ir pagalbos kraštą, kuris tačiau būtų galėjęs stovėti garbingoje mažų kultūringų valstybių eilėje, Belgijos, Šveicarijos, Olandijos, Danijos, jei ne tragiškas istorinis likimas svetimųjų priespaudoje ir verguvėje.

M. Ašmys skyrė ir sau tinkamą rolę atgimusioje Lietuvoje, arba, tikriau pasakius, iš anksto buvo pasiryžęs visas pasiaukoti jos visuomeninei kultūrinei tarnybai. Rodos taip jau nedaug liko laukti to pageidaujamo momento, kai jau būtų tekę stoti į šitą savo tėvynės, savo tautos darbą ... Ir staiga šita netikėta ir taip klastinga liga, kuri į kelias dienas išalino ligonio jėgas ir pastatė jį mirties akivaizdoje. Kokia tragedija naujų perspektyvų ir trokštų laimėjimų angoje!

Jaučiąs besiartinantį savo galą ligonis kviečia pas save savo draugą Eretą ir iš kelių atvejų prašo jį pavaduoti ateities darbe. Jis buvo jam nupiešęs ateities perspektyvas, savo troškimus ir idealus, tegul dabar jis pasižada atstoti tą, kam nelemta matyti savo svajonių realizavimosi. Eretas pažadėjo ir štai jau 15 metų pažadėjimą vykdo pagal savo nusimanymą ir sugebėjimą. Lietuvos sūnui patriotui mirus Šeicarijos žemėje, jis, Šveicarijos sūnus, pavaduoja savo draugą Lietuvoje.[1]

Palikęs savo gimtąjį kraštą, dr. Eretas perėjo iš geografinių Šveicarijos ribų į vadinamąją ketvirtąją Šveicariją, kuri eina kultūrinę tarnybą visose pasaulio dalyse. Neturėdami tautybės, kuri būtų neatjungiamai su-

rišta su viena kuria kalba, šveicariečiai, kad ir turi aiškiai išreikštas kultūringos nacijos žymes palyginti, lengvai sugeba įsijungti į kitos tautos kultūrinį darbą ir įsigyventi jos valstybėje susipratusiais pilnaverčiais piliečiais.Pripratę nuo amžių kovoti už žmogaus ir tautos laisvę, jie veikiau ir giliau atjaučia kitiems teikiamas skriaudas ir lengviau už kitas tautas ryžiasi kovoti už svetimas teises ir laisvę. Besiryždamasis vykti į Lietuvą ir stoti ten į visuomeninį kultūrinį darbą, dr. Eretas ėjo tradiciniu savo kompatriotų keliu. Bet prieš patenkant į Lietuvą, jam reikėjo dar pereiti vieną kitą etapą.

Etapai pakeliui į Lietuvą

Dirbdamas 1918 m. Lozanoje lietuvių spaudos biure ir laikraščio "Litauen" redakcijoje, Eretas sykiu rašė informacinį veikalą apie Lietuvą, kuris tačiau galėjo pasirodyti iš spaudos tik kitais metais, kai jo autorius, išlaikęs doktorato egzaminus, buvo persikėlęs į Berlyną, kur jis buvo kviestas Lietuvos Spaudos Biuro sekretorium.

Dr. J. Ereto veikalas apie Lietuvą, parašytas ir spausdintas iš pradžios vokiškai, o paskui išverstas į prancūzų kalbą ir taip pat išspausdintas tais pačiais 1919 m., turi antraštę "Litauen in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft" (Verlag von A. Francke, Bern 1919, 492 pusl.). Veikalas buvo išleistas kaip tik tuo laiku, kai Taikos Konferencija Paryžiuje sprendė ne tik pralaimėjusių karą valstybių, bet ir atsistačiusių ar naujai susidariusių valstybių likimą. Toks veikalas, kuris apėmė Lietuvos problemų visumą populiaria forma, aišku savaime, buvo labai aktualus kultūringam pasauliui ir labai naudingas atgimstančiai Lietuvai.

Veikalo pratartyje autorius, kaip šveicarietis, paaiškino Šveicarijos nusistatymą Lietuvos problemos atžvilgiu ir tuo pačiu, žinoma, dekliaravo savo poziciją kalbamuoju klausimu. "Laisvas žodis, sako jisai, tartas laisvame krašte — o tokia yra graži mūsų šveicariška privilegija — pretenduoja padėti atseikėti nuskriaustajam kraštui teisingumą.

Po to, kaip mes šveicariečiai esame pas save nuoširdžiai priglaudę ir parėmę lenkus, graikus, armėnus, žydus ir daugelį kitų kovoje su jų tautų engėjais, ir po to, kaip mūsų ginamos laisvės, demokratijos ir apsisprendimo idėjos pasidarė bendru kultūringo pasaulio lobiu, kas buvo natūralesnio mums, kurie turėjome jau gangreit ištisą šimtmetį globoti lietuvius emigrantus, kaip šiandien stoti šaukliais kovoje už Lietuvos laisvę ir nepriklausomumą" (O. c. 12 p.). Taip rašęs autorius galėjo tikėtis, kad jis pats ras teisingą įvertinimą tame krašte, kurio šauklys jis iš tikro buvo sunkiausiais kovos už nepriklausomumą ir laisvę laikais.

Dr. Ereto veikalas apie Lietuvą gavo reikšmingą motto iš Schillerio "Wilhelm Tell": "Mes norime būti laisvi, kokiais mūsų tėvai buvo". — Pirmojoje jo dalyje aikštėn iškelta garbinga Lietuvos praeitis; antroje dalyje nusakyta Lietuvos padėtis pasaulinio karo metu, atgimstančios Lietuvos valstybės formavimasis ir dabartinis lietuvių tautos gyvenimas aktualiais atžvilgiais; pagaliau, trečioje dalyje suteikia informacijų apie lietuvių tautos perspektyvas, aspiracijas, numatomas reformas. Aišku, kad tokios rūšies veikalas apie Lietuvą, surašytas tiesiog su enciklopedišku pilnumu ir aiškumu, buvo nepamainomas vadovas užsienio žmonems, norintiems susipažint bendrais bruožais su Lietuvos kraštu ir lietu-

vių tauta Taikos Konferencijos metu. Nestebėtina, kad Šveicarijos spauda sutiko dr. Ereto veikalą labai palankiai.

Knygos apie Lietuvą rašymas, leidimas ir Spaudos Biuro sekretoriaus pareigos nebuvo vieninteliai rūpesčiai, kurie absorbavo dr. Ereto laiką ir energiją Berne, 1919 m. Jis gavo prisiliesti ir prie diplomatinio darbo, vesdamas atitinkamą akciją Šveicarijos spaudoje, į kurią tuomet buvo atkreiptas Europos dėmesys. Tuomet taip pat jam teko sueiti į artimesnius santykius su vidaus ir užsienio spaudos žurnalistais.

Taip dr. Eretas dirbo Berne iki rugsėjo mėnesio. Tuo laiku gaudamas kaskart naujų paraginimų vykti į Lietuvą, jis pasinaudojo dr. Purickio, tuomet Lietuvos atstovo Berlyne, kvietimu ir nuvyko pačioje rugsėjo pradžioje į Berlyną dirbti Lietuvos atstovybės spaudos biure, nes gerai nusimanė, kad tai yra paskutinis etapas pakeliui į Lietuvą. Berlyne iš tikro neilgai jam teko dirbti žurnalistinį darbą: apie spalių mėn. pusę jis buvo išlydėtas žinomose jau mums aplinkybėse į Lietuvą, kur turėjo prasidėti antras žymus periodas jo kultūrinėje Lietuvos tarnyboje, — periodas labai neramus, pilnas intensyvaus organizacinio veiklumo, audringos akcijos ir karštų politinių kovų.

Valstybinė tarnyba

Kas prisimena 1919 ir 1920 metus, tas gerai žino, kokie tai buvo sunkūs laikai Lietuvai ir kaip sunku buvo dirbti darbą nepaprastose tų laikų sąlygose. Jaunas daktaras, patekęs į šitas aplinkybes, vis dėlto nenusiminė ir su visu jaunuolio entuziazmu ėmėsi dirbti tikrai

neapribotų galimybių nuotaika. Jau per kelias dienas po savo atvykimo Lietuvon jis buvo paskirtas Užsienių reikalų ministerijos patarėju ir pradėjo organizuoti informacijos biurą tos ministerijos žinioje. 1920 m. pavasarį šitas biuras išsiplėtė į visą informacijų departamentą, kurio direktorium ir buvo paskirtas dr. Eretas. Beveik vienu laiku (1920.IV.1) dr. Ereto pastangomis buvo įsteigta informacijos departamento žinioje Lietuvos telegramų agentūra (Elta).

Informacinio Lietuvos aparato sutvarkymas buvo nelengvas dviem atžvilgiais: visų pirma Lietuvoje nebuvo tinkamai pasiruošusių žmonių, kurie galėtų sėkmingai dalyvauti šitame darbe, reikalaujančiame žurnalistinio stažo ir tam tikrų sugebėjimų; antra vertus, Lietuva tada dar nebuvo turėjusi pastoviai nustatytų santykių su užsienio agentūromis. Reikėjo tad skubiai veikti šituose dviejuose frontuose. Turėdamas dvejų su viršumi metų stažą, pats dr. Eretas galėjo kiek pagelbėti pirmuoju reikalu, rinkdamasis tinkamų padėjėjų ir juos instruktuodamas informaciniame darbe; bet nuo šitų pareigų dažnai jam tekdavo atitrūkti važinėjant į užsienį užmegzti santykių su įvairių kraštų agentūromis. Tais reikalais buvo tada dr. Ereto apsilankyta Rygoje, Helsinkiuose, Berlyne, Paryžiuje, Šveicarijoje . . .

Tuo pačiu metu buvo steigiami "Eltos" skyriai su bendradarbiais iš vietos žmonių. — "Eltos" direktoriaus pobūdyje teko dr. Eretui persikelti į Vilnių, kai šis 1920 m. bolševikų lenkų karo metu atsidarė lietuviams. Rugpiūčio mėnesyje jis apsilankė Vilniuje ir įsteigė "Eltos" skyrių, kuris gavo uždavinį tinkamai informuoti spaudą apie Lietuvos reikalus ir atsverti propagandą, kurią ve-

dė tuo laiku dar šeimininkavę Vilniuje bolševikai. Bet, netrukus, bolševikams išsikrausčius iš Vilniaus, į mūsų sostinę galėjo pervažiuoti ir visa Užsienio reikalų ministerija. Tuomet ir informacijų departamentas sykiu su "Elta" galėjo įsitaisyti joje. Buvo jau beatsiskleidžią nauji veikimo akiračiai, darbas buvo jau palengva vėl tvarkomas — tačiau klastingas gen. Želigovskio žygis pavertė niekais visus lietuvių užsimojimus sostinėje.

Atsimenu gerai dr. Eretą iš šito trumpo buvimo Vilniuje laikotarpio. Kelis kartus sutikdavau jį įvairiose aplinkybėse visados gyvai susidomėjusį savo darbu ir uždaviniais. Bet reikšmingiausias buvo mūsų paskutinis susitikimas Vilniuje, kai jau slinko neaiškūs gandai apie tai, kad lenkai užimsią mūsų sostinę. Kai buvau priminęs jam šitą liūdną galimybę, jis man griežtai atkirto:

"Kaip? Mes sutiksime užleisti Vilnių lenkams? Tai negalimas dalykas: o kam šitas daiktas?", ir parodė man savo revolverį.

Kas žino dr. Ereto temperamentingą veiklumą ir drąsų nusistatymą, tas neabejoja, kad tai nebuvo iš jo pusės tuščia frazė. Deja, jis neturėjo dar supratimo, su kokiu neapsiskaitymu ir nepramatymu buvo ginamas mūsų sostinės reikalas. Vilnius atiteko lenkams be sprendžiamojo mūšio, nes stambiausios mūsų pajėgos buvo sukoncentruotos Augustavo miškuose ir negalėjo atskubėti gelbėti mūsų sostinės. Nieko nepadėjo, žinoma, ir dr. Ereto revolveris . . .

Pasitraukęs skubotai iš Vilniaus sykiu su lietuviais, dr. Eretas po kelių dienų grįžta į jį su visu traukiniu, išekspedijuotu grąžinti pasilikusius ten valdininkus ir įstaigas su valdžios turtu. Šita misija dr. Eretui pavy-

ko sėkmingai, nežiūrint tų sunkenybių, kurios buvo pastojusios jam kelią šitos savotiškos kelionės metu. Sugrįžęs iš jos į Kauną, jis tačiau nerimsta savo departamento darbe: jis prašosi savo ministerio leidimo ir gavęs jį stoja į besiformavusį tada I savanorių pulką. Šitame pulke jis dirbo organizacinį darbą nuo 1920 m. spalių 15 d. iki gruodžio 6 d., eidamas pulko adjutanto pareigas "pilnas energijos ir pasišventimo, darbuotės Lietuvos Valstybės naudai", kaip sako išduotas jam tarnybinis liudijimas.

Kai, tarpininkaujant Tautų Sąjungai, prasidėjo derybos su lenkais (Ženevoje ir Briuselyje) ir kai prireikė aktyvesnės informacinės propagandos užsienyje, kad galima būtų paveikti palankiu lietuviams būdu Vakarų Europos opiniją, dr. Eretas savo vadovybės buvo atšauktas iš karo tarnybos ir nuvyko, kaip lietuvių delegacijos spaudos atache, į užsienį informuoti spaudai, skaityti paskaitoms ir kitaip propaguoti sulaužytų lietuvių tautos teisių atstatymo reikalą. Aplankoma visų pirma tie kraštai, kur vyko derybos su lenkais (Šveicarija, Belgija), o paskui ir tie kraštai, kuriuose buvo susidarę lietuviams šiokių ar tokių interesų.

Bus čia savo vietoje pažymėti, kad iš vienos tokios kelionės dr. Eretas atsivežė Lietuvai pripažinimą de jure. Būtent, atvykęs į Helsinkius spaudos ir propagandos reikalais, jis buvo lietuvių bičiulio prof. Niemi paragintas daryti diplomatinių žygių Lietuvos pripažinimo naudai. Susižinojęs ant greitųjų su Užsienių reikalų ministerija, jis ėmė daryti demaršų, kurie netikėtai greit apsivainikavo pasisekimu.[2]

Dr. J. Eretas 1920 gruodžio mėn. A. Panemunėje I-jo savanorių pulko vado K. Škirpos adjutantas. Iš k. J. E., K. Škirpa

1921 metai "Eltos" organizavimosi istorijoje bene bus reikšmingiausi ta prasme, kad jų eigoje galutinai susiformavo šitos įstaigos kadrai Lietuvoje ir užsienyje ir jos santykiai su kultūringu pasauliu. 1922 m. pradžioje informacinis darbas buvo jau suimtas į pastovius organizacinius rėmus ir sykiu buvo nustojęs to spirginančio aktualumo, kurio jis turėjo formuojantis Lietuvos Valstybei ir ypač kovojant su lenkais. Todėl dr. Eretas, gravituodamas labiau į kitas dar neišbandytas sritis, palieka tų metų pavasario pradžioje (II.4) savo tarnybą Už-

sienio reikalų ministerijoje ir apsisprendžia ieškoti pritaikymo savo jaunoms jėgoms kur kitur.

Ano meto Užsienių reikalų ministeris, reikšdamas dr. Eretui pripažinimą atskiru raštu, yra parašęs šiuos žodžius: "Užsienių Reikalų Ministerija, aukštai įvertindama Tamstos organizacinį sugebėjimą ir pasišventimą, kuriuo Tamsta darbavaisi tokį ilgą laiką sunkiausiose Lietuvos Valstybės valandose ir su tokiu atsidavimu kovojai prieš visokias mūsų priešininkų skleidžiamas neteisybes apie mūsų jaunos valstybės kūrėjus ir bendradarbius, nujaučia Tamstos pasitraukimą, kaipo didžiai skaudų." Šie žodžiai buvo ne tuščio mandagumo pareiškimas, bet tikras įvertinimas naudingų Lietuvai pastangų.

Politinė akcija

Išėjęs iš valstybinės tarnybos, dr. Eretas anaiptol nesumažino savo aktyvumo: jis tik atsipalaidavo nuo pastovaus inkaro, kuris jį laikė pririštą prie aiškiai aprėžtos pareigos. Šiaipjau jo tuometinis veikimas ėjo plačiai išsišakojusios upės pavidalu: akademinis darbas iš pradžios aukštuosiuose kursuose, paskui universitete, visuomeninis kultūrinis veikimas ir politinė akcija, — štai pagrindinės linkmės, kuriomis reiškėsi jo veikla. Iš šitų linkmių politinio periodo pradžioje bene bus reikšmingiausia politinė akcija, kurios fatališki atgarsiai dar iki šiolei nėra visai išgyventi dr. Ereto gyvenime.

Norint suprasti jauno daktaro psichologiją, reik skaitytis su ta aplinkybe, kad jo tarnybinis darbas ir visuomeninė akcija išsivystė seimų laikais, kai visuotinis

įsipolitikavimas egzaltavo visuomenėj pasitikėjimą išganomąja politinės akcijos reikšme. Neatsiliko nuo bendros nuotaikos ir dr. Eretas ir ėmė linkti į tą politinę grupę, kuri labiausiai atitiko jo socialinę ir religinę pasaulėžiūrą, būtent, į krikščionių demokratų partiją. Į ją jis, aplinkybių paragintas, įstojo ir praėjo į Seimą.

Dabar negali būti abejonės, kad dr. Ereto įstojimas į politinę partiją ir pastatymas ar tik sutikimas pastatyti savo kandidatūrą į seimą buvo aiški taktinė klaida. Politinė akcija neišvengiamai yra susijusi su politine įvairių grupių kova. Dr. Eretui einant į šitą kovą, galima buvo spėti, kad jo padėtis šitoje kovoje buvo visados pašlijusi į pralaimėjimą jau dėl tos vienos priežasties, kad tai, kas yra leidžiama ar dovanojama išvidinėje piliečių kovoje, yra neleidžiama ir nedovanojama pagreitintu tempu įsinatūralizavusiam piliečiui, kuris idėjinių priešininkų akyse yra visų pirma neprašytu įsiveržėliu.

Kai kildavo anksčiau jo kvietimo į Lietuvą klausimas, beveik kiekvienas nesvyruodamas šitą kvietimą palaikydavo, nes kiekvienas savo širdies gilumoje turėjo vilties, kad šis gabus ir veiklus jaunuolis galės būti naudingas jo grupės reikalam. Net tada, kai dr. Eretas spręsdamas stojimo į partiją klausimą, teiravosi nuomonės pas vieną kitą savo draugą, neatsirado nė vieno, kas pažiūrėtų į šitą klausimą ne vienos kurios, savos ar tik simpatizuojamos, partijos akimis, bet visos lietuvių visuomenės atžvilgiu. Nestebėtina, kad šituo klausimu nesusiorientavo ir jis pats.

Būdamas iš esmės idėjinio nusistatymo ir veiklaus nusiteikimo žmogus, dr. Eretas pažiūrėjo į politiką ir į

partiją, kaip į priemones savo pasaulėžiūrinei programai realizuoti. Tuo tarpu šita idėjinė akcija, siekianti politinėmis priemonėmis katalikų visuomenės susipratimo ir suaktyvėjimo, katalikiškos akcijos arba visuomenės rechristianizacijos linkme, dar labiau pasunkino jo poziciją politinėje plotmėje. Prieš jį griežtai apsisprendė visa laisvamaniškoji lietuvių visuomenės dalis ir dargi tie tautiškai nusistatę katalikai konservatoriai, kuriems propagavimas katalikiškosios akcijos ir radikalesnės socialinės programos yra kažkokie nesuprantami naujovės padarai. Tuo būdu prieš dr. Ereto politinę veiklą stojo piestu du sparnu: radikaliai laisvamaniškas ir konservatyviai tautiškas.

Eidamas į politiką audringais laikais, dr. Eretas, žinoma nenumatė visų laukiančių jį šioje srityje sunkenybių ir nemalonybių. Čia suvaidino, šalia idėjinių įsitikinimų, ir kitos visai dar jauno žmogaus ypatybės. Paskatintas žymaus pasisekimo kitose veikimo srityse— pasisekimo, kuris tiek karčiai buvo stebimas jo idėjinių priešininkų, jis kiek pasidavė ir jaunai bravūros nuotaikai, kuri stumia jaunus žmones, kartais visai nenugalimai, į naujus savo jėgų bandymus ir pritaikymus. Žinoma, suvaidino čia rolę ir ambicijos jausmas, kuris nebuvo svetimas šitam naujam Lietuvos piliečiui.

Bet bene didžiausią rolę dr. Ereto apsisprendime politikos srityje bus suvaidinusi imponuojanti kun. M. Krupavičiaus asmenybė. Mano įsitikinimu, ateities istorikas turės konstatuoti, kad kun. Krupavičius buvo seimų laikais žymiausias Lietuvos politikas ir visuomeninis veikėjas. Šitas valingas, veiklus, ryžtingas ir materialiai švarus žmogus, jau dabar aišku, įrašė neišdildomomis rai-

dėmis savo vardą politinėje ir socialinėje Lietuvos istorijoje: juk jis savo tiesiog titaniškomis pastangomis padėjo pagrindą socialinei mūsų visuomenės pusiausvyrai (agrarinė reforma) ir tuo pačiu suredukavo neproporcionaliai įsigalėjusį mūsų krašte lenkiškąjį gaivalą.

Šitas galingo užsimojimo politikas ir šiaipjau įdomus asmuo negalėjo neimponuoti jaunam dr. Eretui ir savaime jo netraukti į savo veikimo orbitą. Dirbti su tokiu žmogumi, kuris turėjo daug davinių būti vadu seimų laikais, buvo jaunam žmogui ne tik įdomu, bet ir tiesiog nenugalimai žavu. Visa tai padidino dr. Eretui pagundą pasileisti politinės karjeros keliu. Jis šitai pagundai ir pasidavė. 1923 m. pavasarį jis praėjo nuo 1 apygardos (Marijampolėje) į II Seimą, iš kurio, jei neklystu, išėjo nelaukdamas jo kadencijos galo.

Seime dr. Eretas labiausiai atstovavo tokiem kultūriniam reikalam, kaip jaunuomenės globa, blaivybė, švietimas, ir mažai buvo aktyvus grynai politiniuose klausimuose. Apskritai, šitas žymus organizatorius, gabus kalbėtojas ir vaisingas pradininkas (iniciatorius) nei partijoje nei seime nepaliko žymesnių pėdsakų iš savo veikimo. Buvo tam ištisa eilė priežasčių. Dr. Eretas neturėjo iš tikro pakankamai davinių lietuviškajai politikai varyti seimų laikais. Per mažai dar surištas su lietuvių visuomenės šaknimis, jis, be to, pasižymėjo ypatybėmis, kurios nebuvo palankios politiniam vadovavimo darbui. Tam tikras individualizmas, kartais politinio takto stoka, nesistengimas daryti sau draugų, nepaisymas greit augančio priešininkų skaičiaus ir šiaipjau nenoras atsidėti politinei akcijai su visa siela, — visa tai padarė, kad šita akcija negali būti pavadinta tikrai sėkminga, palyginant ją su kitomis jo veikimo sritimis.

Politinėje akcijoje dr. Eretas viena tikrai yra pasiekęs: vienu kitu neapmąstytu žodžiu, vienu kitu neatsargiu žygiu, o ypač savo kitoniškumu, kuris pas mus dažnai laikomas didele nuodėme, jis prisigamino daug atkaklių ir kartais nesugebančių apie jį objektyviai spręsti priešininkų, kurie kiekviena proga buvo pasiryžę pulti jį visomis turimomis priemonėmis. Ypač aštri ir dažnai neteisinga kampanija prasidėjo spaudoje, kuri protarpiais progai pasitaikius, pasikartoja net iki šiolei. Žmonės, kurie lengvai dovanoja stambius faux pas žymiausiems mūsų visuomenės politikams, kartais sugeba priskaldyti visus vežimus iš kokio nors vieno nereikšmingo dr. Ereto pasielgimo.

Šios kampanijos akivaizdoje vienas dalykas turi būti ypatingai pabrėžtas: nežiūrint, kartais žiaurių ir neteisingų puolimų, dr. Eretas, mano žiniomis, nė vienu polemikos žodžiu neatsakė savo puolikams ir nesistengė atremti smūgį tuo pačiu ginklu. Maža to: tiems, kas su juo sueidavo tokiuose momentuose, netekdavo girdėti iš jo lūpų nė vieno nusiskundimo, nė vieno kartesnio žodžio savo priešininkų adresu: jis tik kuriam laikui pasidarydavo labiau susimąstęs ir melancholiškai nusiteikęs . . .

Man visados imponuodavo šitokia stojiška jo laikysena. Gaila tik, kad dažnokai nedžentelmeniški jo priešininkai nesiteikė pamąstyti apie tai, ar šitaip būtų elgęsis politikas karjeristas, savanaudis demagogas ar nesuvaldomos ambicijos žmogus.

Visuomeninis kultūrinis veikimas

Lygiagreičiai su politine akcija, ir net anksčiau prieš ją ir vėliau po jos, dr. Eretas dirbo visuomeninį

kultūrinį darbą ir dirbo, reik pripažinti, daug sėkmingiau negu politinį. Turėdamas organizacinį stažą nuo jaunų dienų, aktyviai nusistatęs liaudiškumo, socialinio teisingumo ir krikščionybės linkme ir turėdamas prieš akis skirtumą, kurio yra tarp Lietuvos ir Vakarų Europos valstybių, jis negalėjo nurimti faktiškoje mūsų gyvenimo padėtyje, nepabandęs įnešti į jį naujos srovės ir nugalėti visų pirma jo amorfiškumą ir inercingumą. Savo tikslams siekti jis pasirinko tris aktualias mūsų pokariniame gyvenime priemones: blaivybę, sportą ir jaunuomenės organizacijas. Šitomis linkmėmis ir ėjo jo visuomeninis kultūrinis veikimas.

Paragintas a.a. kan. Tumo, jis prisidėjo 1921 m. prie Lietuvių Katalikų Blaivybės D-jos atgaivinimo ir blaivybės laikraščio "Sargybos" įkūrimo. Sykiu ėmė sugestionuoti reikalą įkurti blaivybės avangardą vaikų "Angelo Sargo" draugijos pavidalu su savo organu "Angelas Sargas". Šitos idėjos įtakoje iš tikro įsikūrė Lietuvoje "Angelas Sargas" su savo organu, kuris vėliau buvo perkrikštytas į "Žvaigždutę". Blaivybės idėjos propagavime dr. Eretas ilgai nesiliovė, dalyvaudamas aktyviai Blaivybės Draugijos akcijoje, padėdamas Studentų ateitininkų abstinentų korporacijai, gindamas blaivybės reikalus seime ir šiaipjau kovodamas už blaivybę savo nuolatinėse kelionėse po Lietuvą. Buvo laikai, kai dr. Eretas buvo vienas iš populiariausių blaivybės idėjos propagatorių Lietuvoje, bet po to, kaip jis ėmė trauktis iš visuomeninio kultūrinio veikimo labiau į akademinę plotmę, jo blaivybinis veikimas liko nustumtas į antraeilį planą.

Vienu laiku su susirūpinimu blaivybine akcija dr. Eretas prisidėjo ir prie sporto propagavimo ir kėlimo

Lietuvoje. 1921 met. jis kviečiamas nariu į Lietuvos Fizinio Lavinimo Sąjungos (LFLS) centro valdybą ir sykiu su kitais centro valdybos nariais organizuoja platesnę sporto šventę ir kuria su jais laikraštį "Sportą". Vėliau, negalėdamas sutarti su LFLS-o vadovybe dėl racionalios kūno kultūros supratimo, jis kuria 1922 met. drauge su K. Dineika Lietuvos Gimnastikos ir Sporto Federaciją (LGSF) ir padeda jam įsteigti kūno kultūros laikraštį "Jėga ir Grožis".

1923 m., atsiradus dar daugiau sporto organizacijų, jis dalyvauja drauge su kitais Lietuvos Sporto Lygos organizavime ir tampa jos centro komiteto nariu; toje pozicijoje jis pasilieka keletą metų. Šita lyga turėjo savo uždaviniu koordinavimą visos Lietuvos sporto reikalų federaciniais pagrindais ir centralizuotą kovą už geresnę kūno kultūros ateitį. Tokiu būdu ilgą laiką dr. Eretas buvo aktyvi figūra sporto gyvenime, dalyvaudamas asmeniškai, be kita ko sporto šventėse, olimpiadose, lenktynėse ir t.t. Sporto aikštėje dažnai galima buvo matyti prakaitu rasojančią jo kaktą ir girdėti skardų jo komandos balsą.

Bet svarbiausia visuomeninės kultūrinės akcijos sritis buvo dr. Eretui jaunuomenės organizavimas, ypač pavasarininkų, žymiai mažiau ateitininkų. Šitoje srityje darbas jam geriausiai sekėsi; čia jis parodė daug ne kasdien sutinkamų sugebėjimų ir užsimojimų. Bet kadangi šitas darbas ėjo lietuvių katalikų visuomenės susipratimo ir suaktyvėjimo linkme ir katalikiškosios akcijos prasme, tai jis labai nepalankiai buvo matomas radikaliai laisvamaniškosiose ir tautiškai konservatyviose sfe-

rose, kurios buvo linkusios kartais dėl neišmanymo, kartais dėl tendencingumo laikyti šitą darbą integraline krikščioniškai demokratiškos politikos dalimi. Šitas dr. Ereto priešininkų nusistatymas šiuo atveju buvo jau nepateisinamas, nes, jei galėjo būti suprantamas reikalavimas, kad jis nesikištų aktyviai į politines lietuvių visuomenės kovas, tai reikalavimas atsisakyti šitoje visuomenėje nuo visuomeninės kultūrinės akcijos savo pasaulėžiūros linkme būtų visai nepateisinamas individualinio reiškimosi teisių aprėžimas. Šiaip ar taip dr. Ereto visuomeninis kultūrinis veikimas palaikydavo jo priešininkus agresyvumo stovyje net ir tada, kai jis buvo jau išėjęs iš politinės akcijos ir apsiribodavo visuomenine ne sritimi.

Dr. Eretas nepraleisdavo progos aktyviau pasireikšti ateitininkuose ar tai paskaitomis, ar tai organizaciniais paraginimais. Su studentų menininkų draugija "Šatrija" jis buvo dar arčiau suėjęs, kaip jų garbės narys. Bet visa jo energija buvo nukreipta į liaudišką lietuvių katalikų jaunuomenę, susispietusią "Pavasario" sąjungoje. Čia jo organizacinis ir vadovaujamasis talentas pasirodė visoje savo pilnumoje po to, kai metinėje sąjungos konferencijoje 1922 m. jis buvo išrinktas sąjungos pirmininku, kuriuo išbuvo iki 1928 m. pabaigos.

Dr. Ereto pirmininkavimo laikotarpyje "Pavasario" sąjunga, virtusi ilgainiui federacija, yra padariusi milžinišką žingsnį pirmyn, palyginti su tuo, kas ji buvo pirma. Amorfiška ir dar mažai veikli organizacija, vargais negalais išriedėjusi iš rusų jungo, vokiečių okupacijos ir valstybinio Lietuvos formavimosi sūkurio, virto drausminga organizacija ir tvarkingai surikiuota su plus minus 600 kuopų ir keliomis dešimtimis tūkstančių narių. Tai iš tikro buvo "ekspansijos ir viešumon savo pajėgų

pareiškimo etapas", kaip paskui buvo teisingai išsireiškęs dr. Ereto įpėdininkas dr. J. Leimonas (ž. "Pavasario" Sąjungos istoriniai bruožai, Kaunas 1931 m. 34 p.).

Pats dalyvavęs katalikų jaunuomenės organizacijose Šveicarijoje, paskui turėjęs nemaža progų stebėti per savo gausias keliones po Vakarų Europą kitų kraštų jaunuomonės gyvenimą, dr. Eretas turėjo galimybių žymiai reformuoti organizacinio jaunuomenės gyvenimo bei veikimo formas Lietuvoje. "Pavasario" Sąjunga pajuto jau tai kitais jo pirmininkavimo metais, t. y. 1923 m., kai metinė konferencija ėjo visai kitokia nuotaika ir kitokiom pasireiškimo lytim. Negaliu čia kiek smulkiau aprašinėti visą "Pavasario" reorganizacijos ir augimo eigą; tesuminėsiu vien kelius stambesnius etapus.

1923-1924 metais "Pavasario" Sąjunga persitvarko jierarchiniu būdu į rajonus, suskirstytus į 4 regijonus. 1924 m. liepos mėnesyje buvo surengtas Šiauliuose pirmas didžiulis pavasarininkų kongresas, kuriame dalyvavo apie 7,000 pavasarininkų suvėliavomis, orkestrais, choraisir t.t. Tai buvo pirmas tos rūšies kongresas, labai ryškiu būdu apvaldęs lietuviškųjų masių amorfiškumą. 1925 m. buvo įkurtas "Pavasario" liaudies universitetas, paskui pavadintas Vyskupo Valančiaus vardu. 1926 met. pertvarkomas anksčiau (1923 m.) įkurtas "Pavasarininkų Vadas" į "Jaunimo Vadą", kuriam dabar skiriama daugiau dėmesio, kaip vadovaujamųjų kadrų organui.

1926 m. dr. Eretas vyksta, kaip Lietuvos katalikiškosios jaunuomenės atstovas, į Eucharistinį kongresą į Chicago ir po to važinėja su prakalbomis po lietuvių kolonijas ir lanko giminiškų pavasarininkams "Vyčių" kuopas. Šita kelionė buvo stambiausia grandis užmez-

gant santykių grandinę su kitų kraštų lietuvišku ir nelietuvišku jaunimu.

1927 m. įvyksta Kaune jubiliejinis "Pavasario" Sąjungos 15 metų kongresas, kuris sutraukė į Kauną apie 11 tūkstančių gerai suorganizuotų pavasarininkų su visomis savo pasireiškimo lytimis. Į kongresą, be kitų svečių iš užsienio, gausiai buvo atvykę lietuvių vyčiai iš Šiaurės Amerikos. Kongresas, neskaitant vieno kito nenumatyto debesėlio, praėjo su pakelta nuotaika ir paliko neišdildomų įspūdžių mačiusiems jį ir jame dalyvavusiems žmonėms. Tai buvo paskutinis stambesnis dr. Ereto pirmininkavimo pavasarininkams laikų įvykis. Kitais 1928 m. per metinę Sąjungos konferenciją, įvykusią gruodžio mėnesyje, jis atsisakė dėl susilpnėjusios sveikatos nuo centro valdybos pirmininko pareigų ir, perleidęs jas naujai išrinktam pirmininkui dr. Leimonui, dalyvavo toliau atspėdamas sąjungos gyvenime, kaip jos garbės pirmininkas, parinktas šiai garbingai pareigai jau Šiaulių kongrese.

1932 m. turėjo įvykti jubiliejinis kongresas Kaune, skiriamas "Pavasario" federacijos 20 metų sukakčiai paminėti. Dr. Eretas buvo paskirtas to kongreso šefu; visi organizaciniai darbai jau buvo atlikti, buvo jau laukiama atvykstant 15 tūkstančių pavasarininkų, bet, negavus reikiamo leidimo, nuo kongreso teko atsisakyti. Jo vietoje buvo suorganizuota visa eilė rajoninių kongresėlių. Už pasakytą viename tokiame kongresėlyje (Marijampolėje) kalbą dr. Eretas, policijos liudijimu ir komendanto nutarimu, buvo nubaustas sykiu su prof. Pr. Dovydaičiu ir dr. J. Leimonu trimis mėnesiais kalėjimo, inkriminuojant jam "kurstymą vienos visuomenės dalies prieš kitą ir

prieš vyriausybę" (Marijampolės Apskrities Karo Komendanto nutarimas 75 Nr. iš 1932.VII.13 d.).

Suimtas Kaune liepos 14 d. jis buvo kalinamas sykiu su dr. Leimonu, o paskui ir su prof. Dovydaičiu Marijampolės kalėjime iki rugsėjo 7 d. Ir šitą savo likimo bandymą jis priėmė su stojišku tvirtumu. Iš kalėjimo jis išėjo su ta pačia giedra nuotaika, kuri jį niekados nepalieka, nežiūrint to, kad jis nesitarė esąs kaltas. Vėliau jis yra man taręs šiuos reikšmingus žodžius: "Tada tai tikrai nesu buvęs kaltas, bet kadangi anksčiau teko daryti klaidų, tai labai neprotestuoju prieš šitą likimo bausmę".

Turint galvoje opų pas mus inteligentiškos šeimos klausimą, bus ne pro šalį pažymėjus dr. Ereto visuomeninio kultūrinio veikimo paraštėse šeiminę jo padėtį. Jau 1925 m. jis sudarė šeimą, kuri galėtų eiti pavyzdžiu toms dažnokoms mūsų inteligentų šeimoms, kurios yra neomaltuzianiškai nusistačiusios. Vedęs p-lę Oną Jakaitytę, dabar gimnazijos mokytoją, yra sulaukęs su ja gana gausios šeimelės.

Vyriausias jo vaikas jau eina mūsų pradžios mokyklą; deja, jau ir jam teko patirti jo tėvui daromų nemalonybių kartumą. Kartais grįždamas iš mokyklos, jis su ašaromis nusiskundžia, kad ten draugai nenori pripažinti jį esant lietuvį. Mat, tėvai, atiduodami vaiką į mokyklą, registravo jį lietuviu, bet savivaldybės švietimo skyriaus tarnautojai ėmė kvestionuoti šito įregistravimo teisingumą ir įsileido su tėvais į diskusijas, įrodinėdami, kad šveicariečio sūnus negali būti lietuvis. Šitie abejotojai nesuprato nei tikros dr. Ereto padėties Lietuvoje, nei jo nusistatymo tautiniu klausimu.

Jis sugebėjo įsijungti su visu atsidėjimu ir nuoširdumu į pilietinį, kultūrinį ir tautinį savo naujos tėvynės gyvenimą. Kitaip jis nesupranta pilnaverčio ir pilnateisio piliečio padėties visuomenėje, kurioje ir kuriai jis gyvena ir veikia. Kaip toks, jis registruoja savo šeimą ir tame skaičiuje patį save lietuvių tautybės nariais. Kai jam minėtieji švietėjai norėjo įrodyti tokio registravimo netikrumą, jis galėjo teisėtai pamanyti: keisti šitie žmonės; duodi jiems lietuviškai suformuotą inteligentiškąją šeimą, o jie šitos dovanos tinkamai priimti nesugeba . . .

Iki šiol nieko nesu pasakęs apie dr. Eretą, kaip apie profesorių. Tuo tarpu akademinis pašaukimas yra reikšmingiausias jo gyvenime ir veikime. Sulig tuo, kaip jis traukėsi iš politikos ir kaip darėsi vis mažiau aktyvus net visuomeninio kultūrinio veikimo srityje, jis atitinkamai vis daugiau laiko ir energijos skyrė akademiniam pašaukimui. Išeikvojęs daug jėgų ir sveikatos praktiniam veikimui, kai to gyvenimas iš jo reikalavo, jis, pagaliau, galėjo atsidėti savo mylimiausiam visados svajotam darbui. Produktyviame susitelkime jis čia rado geriausią pritaikymą savo gabumams ir kuriamajai iniciatyvai. Todėl paskutinieji penkeri metai sudaro jo gyvenime labai vaisingos ir intensyvios mokslinės kūrybos laikotarpį. Dabar jau negalima pagrįstu būdu abejoti apie jo, kaip mokslininko, vertingumą. Toliau ir ketu nušviesti jo akademinį pašaukimą ir padaryti trumpą apžvalgą jo mokslo darbų, kad jo kultūrinė tarnyba Lietuvoje galėtų būti įvertinta tikroje šviesoje.

AKADEMINIS PAŠAUKIMAS IR MOKSLO DARBAI

Aukštųjų kursų lektorius

Dar būdamas studentas, dr. Eretas svajojo apie akademinę karjerą, juo labiau, kad kartais jam tekdavo išgirsti atitinkamų paraginimų iš savo profesorių. Susidėjęs su lietuviais ir atvykęs Lietuvon kultūrinio darbo dirbti, jis anaiptol neturėjo reikalo atsisakyti nuo savo aspiracijų, surištų su akademiniu pašaukimu. Atvirkščiai, labai greit jam pasitaikė proga padaryti pirmus žingsnius šį pašaukimą realizuojant.

Atvykęs į Kauną, kaip žinome, 1919 m. rudenį, jis dar tais pačiais metais gavo pakvietimą įeiti į organizuotų tuomet Aukštųjų kursų humanitarinio skyriaus branduolį, kuriame jam teko dirbti organizacinį darbą drauge su prof. E. Volteriu, J. Vabalu-Gudaičiu ir k. Aukštiesiems kursams atsidarius 1920 m. sausio 27 d., dr. Eretas ėmė juose dėstyti vokiečių kalbą ir literatūrą. Tą darbą jis dirbo ištisus dvejus metus, iki Aukštųjų kursų likvidavimo 1922 m.

Maždaug vienu laiku (nuo 1920 m. rudens iki vėlyvo 1922 m. rudens) dr. Eretas dėstė visuotinę literatūrą ir teatro istoriją dramos studijoje. Čia jam padėjo jaustis savo vietoje jo disertacija apie jėzuitų teatrą, kuri davė jam progos įsigilinti į teatro istoriją.

Tačiau Aukštųjų kursų laikotarpyje akademinis darbas nestovėjo dr. Ereto veikime pirmajame plane. Iš vienos pusės Aukštųjų kursų provizorinis pobūdis ir netikra materialinė jų būklė, o iš antros pusės įvairūs darbai informacijos departamente ir nuolatinės propagan-

dinės kelionės neleido susidaryti aplinkybėms, kurios padarytų galimą visišką atsidėjimą akademiniam darbui. Tiesa, tokios aplinkybės jam susidarė ne išsyk ir tada, kai jis buvo pakviestas į Lietuvos universitetą. Bet šiaip ar taip šitas naujas pakvietimas žymiai giliau jį įtraukė į akademinį veikimą ir labiau susiejo jį su jo paties pašaukimu.

Lietuvių universiteto ekstraordinarinis profesorius

Dr. Eretas pateko į Lietuvos universitetą per dvilypį Teologijos-filosofijos fakultetą, kuris savo posėdyje, įvykusiame 1922. VI. 9 d., nutarė pakviesti jį ekstraordinariuniu profesorium prie visuotinės literatūros katedros nuo tų metų rugsėjo 1 d. Tuo laiku dr. Eretas turėjo daktaro laipsnį už disertaciją apie jėzuitų teatrą, buvo parašęs platesnį veikalą apie Lietuvą ("Lietuva praeityje, dabartyje ir ateityje") ir išėjęs dvejų metų dėstymo staža Aukštuosiuose kursuose. Kitaip tariant, jis turėjo tą minimumą, kurio reikalavo ekstraordinariniam profesoriui Steigiamojo Seimo universiteto statutas.

Kad dr. Eretas buvo pakviestas į Teologijos-filosofijos fakultetą, nėra atsitiktinis dalykas. Kaip Friburgo universiteto mokytinis ir todėl taip pat katalikų pasaulėžiūrinio susipratimo ir kultūrinio suaktyvėjimo šalininkas, jis visai gerai tiko tai katalikiškojo atgimimo linkmei, kurią iš pat pradžios buvo pasirinkęs mokslo srityje Teologijos-filosofijos fakultetas. Bet įstojimas į šito fakulteto profesūros eiles ne tik nesumažino dr. Eretui priešininkų skaičiaus, bet įtraukė jį į naują kovą už savo fakulteto būvį, — fakulteto, lygiai nepopulia-

raus tiek radikaliai laisvamaniškosiose, tiek tautiškai konservatyviose sferose.

Savo steigėjų supratimu, Teologijos-filosofijos fakultetas turėjo laiduoti katalikams bent minimumą to autoniminio susitvarkymo mokslo srityje, nuo kurio katalikai, suinteresuoti savo doktrinaline pasaulėžiūra, niekur ir niekados atsisakyti negali. Šis minimalinis laidavimas rodėsi juo labiau reikalingas akivaizdoje to liberališkai nihilistiško nusiteikimo, kuriuo yra užsikrėtusi žymi dalis mūsų vyresniųjų inteligentų, intelektualiai susiformavusių rusų universitetų neigiamojoje nuotaikoje.

Tuo tarpu katalikai, pretenduoją į autonominį susitvarkymą mokslo srityje, vadinasi, ir tuo pačiu Teologijos-Filosofijos fakultetas, susilaukia dažniausiai dviejų priekaištų: pirma, kad jie įnešą į mokslą svetimas jam heterogenines tendencijas, ir, antra, kad jie panaudoją mokslo priemones savo partiniams tikslams. Kad būtų aiškiau, kokioje atmosferoje ir kokia linkme teko ir tenka dirbti prof. Eretui, teesie man leista paaiškinti trumpai principinį šitų priekaištų silpnumą.

Reikalaudami sau ir apskritai savarankiškoms konfesinėms ideologinėms grupėms autonominio susitvarkymo mokslo ir švietimo srityje, katalikai anaiptol neteigia, kaip kad norėtų manyti jų priešininkai, kad mokslas gali būti skirstomas į katalikiškąjį ir nekatalikiškąjį. Katalikai tegali kalbėti vien apie katalikiškąją teologiją, kuri, kaip pagrįsta Apreiškimu, yra mokslas kitokia prasme, kaip specialieji mokslai, arba net filosofija, tasai bendrasis ir visuotinis mokslas. Tiksliai tariant, negali būti nė katalikiškosios filosofijos, nors gali būti neantikatalikiškoji filosofija, ir tik tokia yra priimtina katalikams. Dar didesnė nesąmonė yra "katalikiškoji

geografija", "katalikiškoji biologija", "katalikiškoji astronomija" ir t.t. Susipratę katalikai tokios nesąmonės niekados sau nereikalauja, nes jie lygiai neigiamai vertina mokslo atžvilgiu tiek katalikiškąją geografiją, tiek ir antikatalikiškąją geografiją; tiek katalikiškąją istoriją, tiek ir antikatalikiškąją istoriją; tiek katalikiškąją filosofiją, tiek ir antikatalikiškąją filosofiją ir t.t. Jie tik teigia, kad katalikai turi teisę apsidrausti nuo antikatalikiškosios filosofijos, antikatalikiškosios istorijos, antikatalikiškosios geografijos, antikatalikiško gamtamokslio ir t.t., ir kad šitas apsidraudimas geriausiai gali įvykti autonominio susitvarkymo priemonėmis mokslo ir švietimo srityje.

Katalikų priešininkai nespėja net, kaip dažnai antikatalikiškasis mokslas yra katalikams brukams per prievartą, kaip grynas pinigas, tuo tarpu šitas antikatalikiškasis mokslas nė kiek nėra vertingesnis už katalikiškąjį mokslą, kur katalikiškumas negali būti pateisintas, t.y. filosofijoje ir specialiuose moksluose. Jau vieno šito fakto pakaktų, nekalbant apie kitus motyvus, kad galėtų būti pateisintas katalikų reikalavimas autonominio susitvarkymo teisių mokslo ir švietimo srityje.

Antras priekaištas dėl katalikų partyvumo mokslo priemonių panaudojime negali būti katalikams taikomas daugiau, kaip bet kuriai kitai ideologinei grupei: partinių žmonių pasitaiko tarp katalikų lygiai taip pat, kaip ir kitose grupėse. Katalikai nesudaro šituo atžvilgiu nieko išskiriamai partyvaus, tik jų pasaulėžiūra dažnai yra tendencingai painiojama su partyvumu. Tuo tarpu katalikiškumas, kaip toks, ne daugiau yra partyvus, kaip, pav., tautiškas arba laisvamaniškas nusistatymas.

Tokių nepagrįstų priekaištų nuotaikoje ėjo akcija prieš Teologijos-filosofijos fakultetą beveik nuo pat jo atsiradimo. Suprantama savaime, kad šitie priekaištai dar stipresniu laipsniu buvo taikomi prof. Eretui jau tik dėl to, kad jis tam tikrame savo buvimo Lietuvoje laikotarpyje buvo įsipainiojęs į politinę visuomeninę kovą. Todėl jis gal labiau už kitus fakulteto narius kentėjo ir negalėjo ramiai dirbti kuriamąjį darbą dėl tos tendencingos akcijos, kuri buvo varoma prieš Teol.-fil. fakultetą ir ypač prieš kai kuriuos jo profesorius.

Kaip dera kiekvienam susipratusiam profesoriui, taip ir prof. Eretas, neatsižiūrėdamas į kliūtis, sąmoningai ir paralėliai plėtojo savo veikimą dviem linkmėmis: mokymo ir mokslo. Pirmuoju atžvilgiu jam rūpėjo ruošti iš lietuvių tarpo mokytojų germanistų; antruoju — prisidėti savo kuriamuoju darbu prie literatūros mokslo išvadavimo iš antikatalikiškų tendencijų, kurios yra jame įsigalėjusios pozityvizmo ir liberalizmo įtakoje.

Kaip germanistų ruošėjas mūsų mokykloms, prof. Eretas yra priimtinas Lietuvai labiau, negu kas kitas. Kilęs iš vokiškosios Šveicarijos, jis nėra linkęs propaguoti per savo paskaitas ir mokslo veikalus kokių nors nacionaliai politinių vokiečių idėjų. Šituo atžvilgiu reikšmingi yra šie žodžiai, išspausdinti jo "Vokiečių Literatūros Istorijos" (Kaunas 1931) "Pratartyje. "Kiek praeityje mūsų krašto reikalai buvo su Rytais susiję, tiek dabartis jungia juos su Vakarais. Tai mums uždeda pareigą nuodugniai pažinti į mūsų akiratį įžengusią Vakarų kultūrą. Į ten pažvelgę, pirmiausia pastebėsime artimiausius mūsų kaimynus — vokiečius. Vjstiek, koki būtų su jais oficialiniai mūsų santykiai, ar kaip jie mus traktuotų, svarbu žinoti, kas jie yra. Susipažįstama į-

vairiose kultūros srityse, todėl aišku, kad negalima aplenkti ir jų raštijos. — Pažinti jų literatūra juo maloniau, kad ji nėra ištisai susijusi su vienu kuriuo politiniu vienetu, bet apima, be Vokietijos, dar kitus plotus, kaip antai Austriją ir (bent iš dalies) Šveicariją, ir net atskiras Prancūzijos, Belgijos, Danijos, Vengrijos ir Rumunijos dalis; be to, ji gyva Amerikoj ir kuriama žydų kuone visuose pasaulio kampuose. Tai ne kokia "Nationalliteratur", o bendra žmogaus kūryba, reiškiama vokiečių kalba, kuria daug kas naudojasi kaip tam tikru įrankiu, tuo nė nemanydamas identifikuotis su pasitaikančiomis jos literatūroj politinėmis idėjomis. — Tokia prasme aš dėstau tą literatūrą jau nuo 1920 m., pirmiausia Aukštuosiuose kursuose, vėliau Lietuvos ir paskui Vytauto Didžiojo universitete; tokia prasme aš stengiaus ją aprašyti ir šioje pirmoje savo darbo dalyje" (I dalis, V p.).

Nėra baimės, kad mūsų tarpo žmonės, perėjusieji tokią mokyklą ir paskui pasiųsti specializuotis į užsienį, taptų kulturtraeger'iais germanizatoriais: iš tokios mokyklos tegali išeiti vien naudingi germanistai kultūrininkai, nors jie kartais ir gali savo kvalifikacijomis stovėti vokiečių kalbos praktikoje kiek žemiau už gimusius ir augusius Vokietijoje žmones. Šiuo metu jau galima būtų priskaityti visą eilę dirbančių mokytojo darbą mūsų mokyklose mokytojų germanistų, išėjusių mokslą Teol.-fil. fakultete.

Mokslinės kūrybos srityje prof. Eretas eina tam tikro revizionizmo linkme, kuri jam įkvėpta Friburgo universiteto ir jo didelio mokytojo germanisto, prof. Nadlerio. Ta linkmė yra viena iš apraiškų, kuriomis reiškiasi katalikiškasis atgimimas kultūros srityje. At-

sigriebdami nuo tų smūgių, kurių sudavė katalikų pasauliui XIX šmtm. liberalizmas ir pozityvizmas, ir atgaudami vėl mokslinę kuriamąją iniciatyvą, katalikai mokslininkai yra pasišovę perkainoti antikatalikiškuosius įvertinimus, kurie buvo įsigalėję moksle tendencingomis liberalizmo ir pozityvizmo pastangomis, nes, jų supratimu, jei nėra tikras "katalikiškasis" mokslas (čia vėl turima galvoje filosofija ir specialieji mokslai), tai ne daugiau yra tikras ir antikatalikiškasis mokslas, taip intensyviai proteguojamas plačiame pasaulyje. Šito "vertybių perkainojimo" šviesoje įgauna literatūros istorijoje kitokios reikšmės mistika, barokas, krikščioniškoji literatūra ir kiti panašūs dalykai, kurie, kad ir nepatinka tam tikro nusistatymo mokslininkams, vis dėlto yra literatūros istorijos faktai, su kuriais tenka skaitytis pagal tikslius mokslinio tyrinėjimo metodus.

Šalia kalbamojo revizionizmo kitas ryškesnis bruožas moksliniame prof. Ereto darbe yra nusistatymas studijuoti literatūrą organiškajame sąryšyje su kitomis kultūros sritimis ir su visu kultūros organizmu. Tuo galima aiškinti dažnas jo ekskursijas į kitas kultūros sritis, pavyzdžiui, į muziką, tapybą, visuomeninį gyvenimą ir t.t. Šitų ekskursijų išdavoje yra susidarę nemaža prof. Ereto rašinių, kurie, kad ir neliečia tiesioginiu būdu literatūros klausimų, vis dėlto nenustoja su jais ryšių, kaip tam tikras jos "pendant" arba net dugnas.

Kad galima būtų gauti apytikrį įspūdį apie prof. Ereto mokslinę kūrybą ir jo ypatybes, turėsiu pereiti trumpai kelis stambesnius etapus, kuriais augo ir brendo jo mokslo darbai. Tiesa, nebūdamas nei germanistas nei literatūros istorikas, nemanau įsileisti į jo mokslinės kūrybos tyrinėjimą ar vertinimą; stataus daug kuk-

lesnį uždavinį: noriu suteikti visų pirma bibliografinių žinių, liečiančių prof. Ereto raštus, ir tik šių žinių paraš— tėse sykiu nusakysiu keletą faktų, charakterizuojančių jo mokslinę asmenybę ir jos vieną kartą teigiamą, kitą kartą neigiamą vertinimą, kitų daromą įvairiomis progomis. Iš savęs nebent pridėsiu vieną kitą įspūdį, gautą iš kolegiško su juo bendravimo, kuris dažnai lietė mokslo klausimus ir kūrybinius užsimojimus. Šie dalykai kartais turi ne mažesnės reikšmės mokslinės asmenybės charakteristikai, kaip ir mokslo veikalų tyrinėjimas.

Savo kelio ieškojimas

Žiūrint į dalyką su apytikriu tikslumu, galima numatyti prof. Ereto mokslinėje kūryboje tris stambesnius tarpsnius. Tai būtų, charakteringomis gairėmis einant, pirma, savo kelio ieškojimas (1922-1928 m.), antra, mistinės literatūros studijos (1928-30 m.) ir, trečia, vokiečių literatūros istorija ir Goethė (1931-1933 m.). Bene bus teisinga pasakius, kad pirmame tarpsnyje prof. Ereto mokslinės pajėgos brendo, antrajame— stiprėjo, trečiajame — pražydo.

Viena iš prof. Ereto mokslinės kūrybos ypatybių yra, jei taip galima išsireikšti, kultūrinis gyvenimiškumas: jis visados yra linkęs atsiliepti visų pirma į kultūrinio (įskaitant čion ir intelektualinį) gyvenimo paraginimus, reikalavimus. Jam jo mokslo objektas nėra atsijęs nuo realaus gyvenimo, bet visada yra gyva organiškoji šito gyvenimo dalis. Net tada, kai jis rašė savo studijas apie mistinę literatūrą, jis iš tikrųjų ėjo savo gyvenimiškumo linkme: paragintas Meisterio Eckeharto sukakties (1928 m.), jis savaime įsitraukė į tą

rehabilitacijos darbą, kuris jau nuo kurio laiko stiprių mokslininkų pastangomis atstato tikrą mistinės viduriniu amžių literatūros vertę.

Eidamas moksle savo gyvenimiška linkme, prof. Eretas pirmajame savo mokslinio išsivystymo tarpsnyje stengiasi išsiaiškinti metodologinius ir ideologinius literatūros istorijos mokslo pagrindus ryšium su minėjimu tų rašytojų ir šiaipjau kultūros veikėjų, kurių sukaktys tuo tarpu pasitaiko. Sykiu jis įtraukia į šitą vagą ir savo klausytojus, ruošdamas su jais viešų iškilmingų seminarinių minėjimų universitete ar kur kitur.

Prie grynai teorinių dalykų, nesurištų su jokiu sukaktuvininku, priklauso šie trys prof. Ereto straipsniai:

a. Filosofišką literatūros kritiką bekuriant (įžengiamoji paskaita, skaityta universitete 1922 m.). Logos, 1923 m., 1-2 nr. 120-134 p.

b. Filosofija ir poezija. Logos, 1924 m. 1 nr. 68-79 p.

c. Literatūros nagrinėjimo metodai. Logos, 1929 m. 2 nr. 154-160 p.

Ryšium su sukaktiniais minėjimais parašyti pirmajame periode šie prof. Ereto straipsniai:

a. Kantas ir anglų literatūra. Logos, 1924 m., 2 nr. 140-156 p.

b. Šis tas apie Taine'ą. Logos, 1927 m., 2 nr. 137-163 p.

c. H. Taine'o filosofinių pažiūrų susidarymo svarbiausi bruožai. Logos 1928 m., 1 nr. 21-51 p.

d. Hippolyte Taine. Židinys 1928 m., 5-6 nr. 405-417 p.

e. H. Taine'o "Meno filosofija". Logos 1929 m., 1 nr. 17-56 p.

Ryšium su sukaktiniais minėjimais, bet be tiesioginio traktavimo literatūrinių dalykų, nors kontakte su jais yra kilę šie prof. Ereto raštai:

a. Beethoveno jaunystė. Kaunas 1927, VIII plius 92 p.

b. Beethoven (100 metų mirties sukaktuvėms paminėti). Židinys, 1927 m., 3 nr. 209-217 p.

c. Heiligenstadto Testamentas. Židinys 1927 m. 4 nr. 289-304 p.

d. Beethoveno kūryba. Židinys 1927 m., 5-6 nr. 405-422 p.

e. Pranciškus Schubertas. Židinys 1928 m., 11 nr. 295-310 p.

Iš šito periodo seminarinių sukaktinių minėjimų, prof. Ereto suorganizuotų platesniu mastu, tenka pastebėti šie trys minėjimai, įvykę Universitete:

a. Byron'o minėjimas 1924 m.,

b. Beethoveno minėjimas 1927 m.,

c. Taine'o minėjimas 1928 m.

Į šitą pirmąjį savo akademinio darbo periodą prof. Eretas žiūri kaipo į paruošiamąją stadiją savo mokslinei kūrybai: tai esą pirmieji moksliniai bandymai, ieškojimas savo kelio ir iš dalies populiarizacijos darbai. Tai buvo laikas, kai jis buvo dar gilokai įklimpęs į visuomeninę akciją ir todėl dar negalėjo visas atsidėti akademiniam darbui. Gerai atsimenu iš to laiko jo bodėjimąsi tos akcijos sąvaržomis. Matydamas mane, atsidėjusį tuo laiku su visu intensyvumu akademiniam darbui, jis su pasigailėjimu lingavo galva dėl savo likimo ir svajojo apie tuos laikus, kai jis galėsiąs visas atsidėti mokslinei kūrybai . . .

Į pirmojo periodo galą buvo įvykęs polemiškas incidentas tarp prof. Ereto ir p. J. D. (Dobilo-Lindės. Red.) — incidentas, daugeliu atžvilgių reikšmingas ir įdomus. Kadangi iš šito incidento galutinėje sąskaitoje garbingai išėjo abi pusės, nors abi buvo padariusios šiokių tokių klaidų, tebūna man leista nusakyti šito nemalonaus abiem pusėm incidento esmę: jo išsisprendimas tiek yra charakteringas prof. Eretui ir sykiu tiek pakelia abi puses viršum nepagrįstų ambicijų, kad jis gali būti pamokomas polemikoje užsispyrusiems žmonėms.

1927 m. "Lietuvos" 128 nr. prof. Eretas įdėjo recenziją J. D. brošiūros "Ar paseno Tėnas?". Joje jis prikišo autoriui, gal be tinkamos atodairos į jo asmenį, visą eilę neigiamybių: ideologinį nesusipratimą, metodo stoką, neobjektyvumą, neatitikimą tarp stiliaus ir traktuojamojo objekto ir k.d. Matyti, kiek per šauni jauno profesoriaus bravūra tiek suerzino brošiūros autorių, kad šis atsakė jam "Lietuvyje" (1927 m. 245, 246, 247, 249 ir 250 nr.) labai aštriu polemišku straipsniu, pilnu asmeninių puolimų. Dėl šito straipsnio asmeniško pobūdžio ponui J. D. nepasisekė jį įdėti oficioze ir teko ieškoti jam vietos partinėje spaudoje, nusistačiusioje prieš prof. Eretą. Koks gi buvo šis pastarojo atsakymas į polemiškąjį straipsnį, nukreiptą prieš jo recenziją?

Prof. Eretas neatsako į polemiškus puolimus tiesioginiu būdu, bet tuo tarpu studijuoja toliau H. Taine'ą, rašo apie jį naujų straipsnių ir siunčia juos savo oponentui. Pagaliau, 1928 m. jis pasirūpina, kad ponui J.D. būtų pasiųstas asmeninis kvietimas į jo ruoštą tuomet viešą seminarinį Taine'o minėjimą universitete. P-as J. D. nepasilieka skoloje: už džentelmeniškumą jis atsily-

gina tuo pačiu pinigu. Iš pradžios nustebintas jis dėkoja minėjimo rengėjams už netikėtą siurprizą; paskui, gavęs iš prof. Ereto antrą knygutę apie Taine'ą (Taine'o meno filosofija), rašo jam laišką su nuoširdžia padėka; konstatuoja, kad tarp jų dviejų "nesusipratimų nebėra", ir kad "yra tik nuomonių skirtumo"; pripažįsta prof. Ereto veiklos Lietuvoje naudingumą ir pažada apie jo veikalą ir spaudoje pakalbėti. Jis ir bandė savo pasižadėjimus ištesėti, bet buvo, kaip girdėjau, pašalinių aplinkybių sukliudytas.

Mistinės literatūros studijos

Metodologinių ieškojimų, bandymų ir populiarizacijų periodas pasibaigė prof. Ereto akademinėje veikloje maždaug sulig tuo momentu, kai jis 1928 m. pasitraukė iš visuomeninio organizacinio veikimo. Dabar jis jaučiasi moksliškai susiformavusiu profesorium ir pradeda su atsidėjimu platesnio masto kuriamąjį darbą. Tyrinėjimo objektu jam dabar eina mistinė vidurinių amžių literatūra. Nuo pozityvisto Taine'o, kontrasto dėsnio spiriamas, jis pereina prie antipodiško objekto.

Jei šis tyrinėjimas gali rodytis mažai aktualus dabartinėje mūsų kultūrinio išsivystymo stadijoje ir mūsų šių dienų mokslo stovyje, tai vis dėlto atsidėjimas studijoms apie mistinę literatūrą neprieštaravo, kaip jau anksčiau pažymėta, prof. Ereto gyvenimiškam nusistatymui mokslo darbe. Dabar gyvenamas kultūrinis katalikiškojo pasaulio atgimimas, prasidėjęs XIX šmtm. pabaigoje, daro kaip tik aktualų perkainojimą katalikų viduriniais amžiais kurtų veikalų, kurie su tokiu vienašališku antikatalikišku ir tuo pačiu ne-

mokslišku nusistatymu buvo vertinami XIX šmtm. liberalizmo ir pozityvizmo adeptų.

Mistinės prof. Ereto studijos prasidėjo straipsniu, įdėtu 1928 m. į laikraščio "Soter" 2 nr. (105-160 p.) ir įvardytu "Iš mistikos istorijos". Paties autoriaus paaiškinimu, prikergtu paaiškinamojoje antraštės dalyje, tai turėjo būti "trumpa mistikos istorijos apžvalga nuo primityviųjų tautų iki Eckeharto, kaip įžanga į Vokiečių mistinės literatūros istoriją viduriniais amžiais". Matyti, ilgainiui prof. Eretui teko atsisakyti nuo noro duoti mums sistemingą vokiečių mistinės literatūros istoriją: mažas tokio darbo aktualumas mūsų kultūros ir mokslinės minties stoviui negalėjo jam suteikti stipresnių paraginimų; bet užtat jis dokumentaliai apdirbo ir gražiai išleido visą eilę monografijų, liečiančių atskirus mistikus rašytojus. Štai šios studijos:

a. Heinrichas Seuse ir Elzbieta Stagel. Kaunas 1929, VIII + 64 p.

b. Heinrichas Seuse ir jo Traktatas apie Tiesą. Kaunas 1929, 64 p.

c. Jonas Tauleris iš Strasburgo. Kaunas 1930, IV + 128 p.

d. Meister Eckehartas iš Hochheimo. Kaunas 1930, IV + 150.

Neapsiimu vertinti šitų studijų iš esmės, nes nei literatūros nei mistikos srityje neturiu reikiamų kompetencijų; ištrauksiu tik keletą posmų iš mistinės literatūros žinovo prel. J. Naujoko atsargios ir rimtos recenzijos, įdėtos "Tiesos Kelyje" 1931 m. 6 nr. ir liečiančios monografiją apie M. Eckehartą. Toje recenzijoje, be kita ko, rašoma:

"Autoriaus daug pasidarbuota, važinėta tose vietose, kur Eckehartas gyveno ir dirbo, ieškota medžiagos

archyvuose. Taip gi žymu ir to laiko aplinkumos studija, dėlto gaunamas pilnokas mistiko vaizdas, nors, dėl stokos dokumentų, yra ir spragų, kurias spėliojimais autorius nenorėjo užpildyti" (339 p.).

"Įdomi ir svarbi studijos dalis, kur kalbama apie Eckehartą kaipo rašytoją ir stilistą. Smulkiai dėstomi yra jo kalbos pažymiai: abstraktiškumas, dinamiškumas ir optiškumas. Viskas čia nagrinėjama nuodugniai. Iškeliamos aikštėn mėgiamosios Eckeharto stilistinės priemonės ir parodomas jo stiliaus originalumas" (341 p.).

"Autorius Eckeharto asmenį, jo mokslą, darbuotę ir nuopelnus įvertina objektyviai, nors švelniai ir atsargiai. Šioji studija naudinga visiems pasiskaityti. Kalbininkams ir literatams ypač svarbi antroji jos dalis, (jie) daug gali rasti naudingų žinių ir pasimokyti, kaip reikia tos rūšies mokslišką darbą atlikti" (341 p.).

Kai tai rašo kvalifikuotas žmogus, pats turėjęs reikalo su mistinėmis studijomis, tokio vertinimo reikšmė įgauna ypatingo svarumo.

Vokiečių literatūra ir Goethe

Savo mistinėmis studijomis prof. Eretas realiai pateisino suteiktą jam anksčiau ekstraordinarinio profesoriaus titulą. Nuo to laiko prasideda tikras mokslinės jo kūrybos žydėjimas, kuris, kaipo vienas iš ryškiausių mūsų universitete, visai pelnytu būdu būtų turėjęs pakelti jį į ordinarinius profesorius, jei ne jo fatalus likimas, kuris nubloškė jį nuo normalaus akademinio kelio kaip tik tada, kai jis reiškėsi intensyviausia moksline kūryba. Bet apie tai kiek vėliau.

Trečias iš eilės prof. Ereto mokslinės kūrybos tarpsnis gali būti pavadintas goethišku, nes jis visas yra pareikštas Goethės sukakties minėjimo nuotaikos. Šitas tarpsnis iš tikrųjų buvo pradėtas vokiečių literatūros istorijos sistematizavimu. Būtent, 1931 m. prof. Eretas išleido I-jį tomą savo "Vokiečių literatūros istorijos" (Kaunas 1931, XI plius 250 p.).

Šio veikalo charakteristikai tebūna man leista pacituoti kompetentingo asmens, dr. G. Študeraus, atsiliepimą, įdėtą į "Naujosios Romuvos" 1932 m. 10 nr. Jo recenzijoje, be kita ko, pasakyta:

"Veikalo tikslą — akademinę jaunuomenę vesti į senesnių laikų vokiečių raštiją ir poeziją — atitinka vaizdingas ir aiškus medžiagos paskirstymas. Dalinimas į atskirus periodus ir jų į atskiras literatūros rūšis ir jų atstovus iš pirmo pažvelgimo krinta į akį."

"Nepaprastai didelę vertę (ypačiai svetimiems vokiečių literatūrą studijuojantiems) turi svarbesnių literatūros veikalų trumpi turinių atpasakojimai ir tekstų pavyzdžiai, išrinkti iš įsidėmėtinų veikalų vietų. Knyga todėl nėra tik visur skaitomųjų faktų ir tuščių datų rinkinys, bet gyvas vokiečių raštijos ir poezijos paveikslas atvaizdavimas, kuris įgalina ne tiktai mechaniškai dalyką išmokti, bet, priešingai, veda prie savarankiško įsigilinimo į medžiagą ir, kas yra svarbiausia, skatina ir vilioja senus vokiečių literatūros veikalus skaityti ir studijuoti jų originaliniuose tekstuose. Autorius tuo yra išpildęs reikalavimą, į kurį, deja, tos rūšies veikalų daugumas per mažai arba net visai neatsižvelgia. Studijuojantis tokiu būdu gali pats kontroliuoti autoriaus įvertinamus sprendimus, pridėtus prie reikšmingesnių nagrinėtų literatūros paminklų, ir, be to, iki tam tikro laipsnio sudaryti savo nuomonę" (238 p.).

Šis atsiliepimas apie prof. Ereto "Vokiečių literatūros istoriją" (I d.) nestovi atskirai pasirodžiusių mūsų spaudoje recenzijų eilėje: didžiausia dauguma recenzentų, galima net sakyti, beveik jie visi vertino veikalą nedviprasmiškai teigiamai.

Nuo tolydinio vokiečių literatūros istorijos išdėstymo pradėtajame ir plačiai užbrėžtame leidinyje prof. Eretą laikinai atitraukė sukąktinis Goethės minėjimas 1932 m. Atsiliepdamas į šitą pasaulinio maštabo įvykį ir eidamas savo gyvenimiškumo linkme, jis su visu kárštumu atsideda goethinėms studijoms, juo labiau kad ir pats objektas yra be galo įdomus ir daugeliu atžvilgių žavingas. Išdavoje pasirodo periodinėje spaudoje ir atskirais raštais visa eilė jo mažesnių ar didesnių studijų apie Goethę, iš kurių dvi paskutinės sudaro jau storokas monografijas. Štai žymesnių iš šitų raštų sąrašas:

a. Esmingasis Goethe. Naujoji Romuva, 1932 m. 17 nr. 385-388 p., 18 nr. 417-418 p.

b. Goethe ir Schilleris. Židinys 1932 m. 2 nr. 146-158 p.

c. Goethe po šimto metų. Kaunas 1932 m. 24 p.

d. Jaunasis Goethe. Jo gyvenimo ir kūrybos kelias. Kaunas 1932, VIII + 136 p.

e. Jonas Wolfgangas Goethe. Kaunas 1933, VIII + 263 p.

Goethinėse studijose bene ryškiausiai bus pasireiškusi mokslinė prof. Ereto asmenybė. Kaip kruopštus menininkas tapytojas pirma, negu sukuria savo paveikslą, daro visą eilę mėginamųjų etiudų, taip ir jis pirma, negu yra parašęs savo kapitalinį veikalą apie Goethę, buvo padaręs eilę bandymų. Jojo tikslas buvo gyvojo

Goethės paveikslas, laisvas nuo vienašališkų tendencijų ir kraštutinių vertinimų. Prof. Eretui Goethė yra genialus poetas rašytojas, bet sykiu ir gyvas žmogus su savo trūkumais, silpnybėmis, su savo klaidžiojimais ir labai sudėtinga evoliucija. Norėdamas šitą nepaprastą asmenybę perprasti iki dugno, prof. Eretas ilgai ieškojo pagrindinio jos gyvenimo tono ir gyvos sintezės. Šitos sintezės akivaizdoje pasirodė jam galutinėje sąskaitoje nepriimtini nei Goethės apoteozavimas, kaip visai atbaigto menininko modelio, nei jo nelygstamasis smerkimas, nei darymas iš jo pagoniškojo humanizmo dievaičio, nei matymas jame krikščioniškosios kultūros reiškėjo. Gyvasis Goethė netelpa jokioje griežtai užbrėžtoje schemoje: jis nėra nei garbinimui sukurta bronzos statula nei pasibiaurėjimo verta blogybių personifikacija.

Kaip lenkų literatūroje Boy-Želenskis labai iškalbingai iškėlė reikalą pro oficialinių bronzuotojų darbą įžvelgti gyvąjį Mickevičių ir tikrai jį pažinti, taip lygiai prof. Eretas iškėlė savo darbe šūkį: pažinkime tikrąjį Goethę! Čia bus įdomu pacituoti kai kurias Boy-Želenskio mintis iš jo veikalo "Bronzuotojai" (Bronzownicy, Warszawa 1930), kuris tačiau nebuvo davęs prof. Eretui direktyvų jau dėl tos paprastos priežasties, kad, rašydamas savo veikalą apie Goethę, mūsų profesorius to veikalo nebuvo skaitęs, nei apie jį girdėjęs.

"Nucharakterizuotas dievaičiu, prastinamas ir tempiamas ant visokių kurpalių, sako Boy-Želenskis, praranda jis (Ad. Mickevičius) kuo mažiausia plačiajai publikai savo daugiaplaniškumą, savo gilmes ir betarpiškumą, kurie jį padaro siurprizų ir mįslių kasykla. Jis tapo greičiau vėliava, negu žmogumi . . . Iš pasikalbėjimų,

kurių esu turėjęs šiuo klausimu; iš laiškų, kurių esu gavęs, įsitikinau, kad esama pas mus dviejų mokslų: vieno oficialaus, antro privataus, perteikiamo tarp specialistų į ausį . . . Literatūros istorija negali virsti hagiografija . . . Didžiojo žmogaus gyvenime iškilmingiausias reginys yra nuolatinė jo gyvenimo drama, bet ne dirbtinai kuriama pernelyg doringų biografų harmonija" (5-6 p.).

Boy-Želenskis daug turėjo išgirsti karčių žodžių ir paskaityti apie save plūdimų iš snobiškų Mickevičiaus adoratorių tiktai dėl to, kad jis nenorėjo paversti literatūros istorijos hagiografija: mat, "šventenybių nuvainikavimas" niekados nepraeina dykai. Gavo barti ir prof. Eretas už savo nenorą padaryti iš Goethės biografijos hagiografijos dalyką. Šituo atžvilgiu įdomus p. Iz. D. straipsnis, įdėtas 1932 m. "Vairo" 6 nr. Goethės minėjimų proga.

"Negalint su genijumi susilyginti, jis labai dažnai yra degraduojamas, į paprastą žmogų suvedamas. Genialų vokiečių poetą, filosofą Goethę, degradavo nužemino katalikybės vardu p. Eretas gegužės mėn. 8 d. Katalikų Mokslo Akademijos suruoštame Goethės šimto metų mirties minėjime. P. Eretui Goethė nemokąs susivaldyti žmogus, erotikas, žemės žmogus, nemokąs ar nesugebąs pakilti. Jei Goethė ir buvo kiek teigiamiau vertinamas, tai tik kaipo lirikas. — Toks vienašališkas genialaus žmogaus vertinimas yra mirštama nuodėmė. Ji jokiu būdu neleistina objektyviam mokslininkui. Tokiais atvejais kur kas geriau tylėti, negu savo žemu masteliu genijų matuoti (247-248 p.) . . . Nerami, nuolat kovojanti, nuolat puolanti, bet pakylanti dvasia ir jos kovos labai gerai suprantamos dvasios aristokratams, dvasinių viršūnių gyventojams. Pakalnių žmonėms tė-

ra prieinamos tik gyvuliškos intrigos, tik jausminiai polinkiai bei jų nuolatiniai bangavimai (248 p.) ... Goethe — krikščioniškasai humanistas. Goethės, kaipo krikščioniškojo humanisto, neiškėlė nei p. Eretas nei prof. Engertas ... Prof. Engertas ar nenorėjo ar nemokėjo kitaip pažvelgti į Goethę, kaip tik pro buržuaziškai liberalinius devynioliktojo amžiaus akinius ... Devynioliktojo amžiaus buržujaus liberalo akimis pažiūrėjo į Goethę ir p. Eretas ir, kaipo 'nekataliką', jį pasmerkė" (250 p.).

Šio neparemto jokia faktina ir dokumentalia medžiaga puolimo charakteristikai paminėsiu čia, kad parašęs šiuos žodžius kritikas per prof. Ereto paskaitą nebuvo pastebėtas, ir kad tuo laiku, kai jis tai rašė, šita paskaita nebuvo dar pasirodžiusi spaudoje. Tikriausiai, jis rašiniui naudojosi tendencingomis reliacijomis. Tai, matyti, politinio antagonizmo atgarsis mokslo srityje.

Kas galėjo stebėti ir sekti prof. Ereto kuriamąjį darbą Goethės studijų laikotarpyje, tam buvo malonu matyti, su kokiu atsidėjimu ir entuziazmu jis siekė gyvojo Goethės sintezės. Jis vis ieškojo naujos medžiagos, naujų koncepcijų, lankėsi į Goethės gyventas vietas, vertė archyvus, konstruavo naujas teorijas, paskui vėl nuo jų atsisakydavo ir t.t. Pakanka jau paminėti, kad jo paskutinis veikalas apie Goethę perėjo tris ar keturias redakcijas, kol galėjo pasirodyti viešumon. Mūsų profesorius su tikru atsidėjimu ieškojo adekvatinės išraiškos savo minčiai, savo koncepcijai; kiekvienas veikalo skirsnis buvo stropiai apgalvojamas ir su menišku entuziazmu įvardijamas.

Bet įdomiausias yra pats kulminacinis goethinės sintezės susidarymo punktas. Sėdėdamas drauge su prof. Dovydaičiu Marijampolės kalėjime (1932 m. vasarą), prof. Eretas vieną kartą pareiškė savo kolegai su triumfo nuotaika: "Žinai, brolau, pagaliau, supratau Goethę". (Štai tikra politinio kalinimo nauda!). Pasirodė, kad tai buvo naujas Goethės poeto supratimas, kuris nukrypo nuo senų koncepcijų apie Goethę ir rado pas prof. Eretą simbolinių gairių formulą: Margareta — Helena — Mater Gloriosa. Nepaprasta buvo ne tik tai, kad šita koncepcija atsirado tiek ypatingose aplinkybėse, bet ir tai, kad ji rado tuo pačiu laiku, prof. Eretui apie tai nežinant, patikrinimą garsaus filologo prof. T. Zielinskio galvoje.

Apie 1933 m. Sekmines prof. Eretui, kaip jis pats papasakoja pratartyje į savo knygą "Jonas Wolfgangas Goethe", pakliuvo į rankas Prahoje redaguojamas mokslo žurnalas "Germanoslavica" (1932-1933, 1 sąs.), kur Dr. S. Ciechanowska, pranešdama apie "Goethes metus (1932) Lenkijoje", mini prof. Zielinskio straipsnius, apie Goethę. Jis papasakoja, be kita ko, apie tai, kad prof. Zielinskis buvo laikraščio "Ruch Literacki" paragintas pasisakyti, ką jis yra laimėjęs iš Goethės, o paskui nuo savęs prideda: "Iš tikrųjų tai yra ne kas kita, kaip visų jo kultūros filosofijos principų patvirtinimas. 'Fauste' jis mato atvaizduotą liaudiškumą, klasikinę senovę, krikščionybę, kurie simbolizuoja tris kertines Europos kultūros kolonas. Tą savo supratimą jis labiau paaiškina žurnale, 'Wiadomosci Literackie' ('Malgosia — Helena — Mater Gloriosa', 9 metų 13 nr.). Margareta yra liaudiškumas, Helena — antikiškas pasaulis, o Mater Gloriosa — krikščionybė. Ši nuostabiai paprasta

idėjų konstrukcija yra labai sąmoningai parašyta ir smagiai skaitoma" (V-VI p.).

Po to prof. Eretas prideda jau nuo savęs ir apie save: "Autorius negalėjo nesidžiaugti radęs savo mintis patvirtintas tokio žymaus mokslininko, bet kartu ir nesusirūpinti, ar tik nebus įtartas pasiskolinęs savo koncepciją iš jo. Ši kebli situacija nemaža kvaršino autoriaus galvą, tačiau jis nieko geresnio neišgalvojo, kaip atvirai išdėstyti šį tikrai keistą supuolimą, tikėdamasis, kad skaitytojų bus tinkamai suprastas" (t.p. VI p.).

Veikalą išspausdinęs, prof. Eretas pasiuntė jį prof. Zielinskiui su paaiškinimais apie kalbamąjį supuolimą. Į tai jis gavo atsakymą, kuriame prof. Zielinskis, be kita ko, rašo (1934.I.12): "Dėl supuolimo Jūs, mano supratimu, be reikalo rūpinatės: formulė iš tikrųjų tiek savaime peršasi, kad man tik nuostabu, kodėl iš nesuskaitomos daugybės Goethės tyrinėtojų niekam, neskaitant Jūsų ir manęs, ji neatėjo galvon. Ir vis dėlto ji turi būti tikra, jei Jūs taip manote, nes Jūs esate studijavę Goethę liečiančią literatūrą kur kas platesniu mastu, negu aš ... Šiaip ar taip, man telieka tik Jus sveikinti dėl Jūsų knygos".

Galimas daiktas, kad tas sutapimas kada nors bus minimas literatūros istorijoje, kaip vienas iš reikšmingesnių supuolimų, perėjusių į mokslo istoriją.

Baigiant pastabas apie goethines prof. Ereto studijas bus ne pro šalį pacitavus germanisto dr. Ig. Skrupskelio nuomonę, pareikštą recenzijoje apie "Jaunąjį Goethę", kuri buvo įdėta į 1933 m. "Židinio" 2 nr.: "Reikia pasakyti, paskaitome tenai, kad rašyti apie Goethę, kurio gyvenimas ir kūryba taip smulkmeniškai išnagrinėta, nėra lengva. Tam reikalinga gana daug kritiškumo.

Daugelio vokiečių sąmoningai ir sistemingai propaguojamas Goethės kultas ne visuomet leidžia lengvai atskirti tikrąjį Goethės gyvenimą nuo susidariusių apie jį legendų. Autoriaus kritiškumas šiuo klausimu jau žinomas iš jo ankstyvesnių raštų . . . — Nežiūrint į šitą reikalingą ir girtiną kritiškumą vis dėlto ir šiame veikale matyti, berods, nors ir labai nedaug, Goethės kulto žymių. Tai matyti iš Goethės vaikystės aprašymo . . . — Vienur kitur bus, rodosi, kiek perdėta ir vertinant paties Goethės kūrybos, bent jo jaunystės veikalus. Tiesa, kad Wertheris labai plačiai išgarsino Goethės ir visos vokiečių tautos vardą . . .; bet kad tuo vienu geriausiai pasisekusiu Goethės jaunystės veikalu 'vokiečių literatūra, per šimtmečius iš svetimųjų skolinusi, dabar skolas su kaupu' (82 p.) būtų grąžinusi, sunku būtų sutikti . . . — Gal bus kiek per aukštai įvertinta ir Goethės jaunystės kūrinių vieta pačioje vokiečių literatūroje . . . — Tie visi posakiai, į kuriuos veikalą skaitant reikėtų gal kritiškiau pažiūrėti, jokiu būdu nesumažina šios knygos vertės. Visi čia paminėti kūriniai yra įdomiai išnagrinėti ir pačios sunkiausios vietos (žemės dvasia, Mefistofelis, pats Faustas) yra nuosekliai ir teisingai interpretuojamos. Pats veikalo stilius taip pat vaizdingas, įdomiais palyginimais ir aforistinio pobūdžio posakiais išmargintas" 203-204 p.).

Tai parašyta po to, kaip p. Iz. D. inkriminavo prof. Eretui Goethės degradavimą, ir prieš tai, kaip išleistas paskutinis labiausiai subrendęs mūsų profesoriaus veikalas apie šitą genialų poetą. Apie pastarąjį veikalą, kiek man žinoma, mūsų germanistų dar iki šiolei nepasisakyta.

Įdomi yra prof. Ereto raštų statistika, išreikšta spausdintų puslapių skaičiais ir sutvarkyta pagal apžvelgtus mokslinės jo kūrybos tarpsnius. 1-jame periode (1922-1928 m.) jis davė 159 p. mokslinių straipsnių ir 151 p. populiarizacijos dalykų; 2-jame periode (1928-1930 m.) — 472 p. mokslinių studijų; 3-jame periode (1931-1933 m.) — 700 p. mokslinių studijų ir straipsnių; už visus tris periodus — 1482 p. Jei prie to pridėsime tai, kas prof. Ereto buvo parašyta dar Šveicarijoje (748 p.), ir tai, ką jis paskutiniais laikais yra išspausdinęs ir šiuo laiku spausdina katalikų kultūriniais klausimais (406 p.), tai gausime iš viso 2636 p. sumą.

Visi čia dėstomi krūvon skaičiai minimi šio rašinio įvairiose vietose. Tiesa, tie skaičiai reiškia toli gražu ne vienodo vertingumo mokslinį darbą. Bet viena jau iš to rašinio galima patirti, būtent, kad šitas mokslinis darbas progresyviai augo ir tebeauga ir savo kiekiu ir savo verte. Nedaug, tur būt, mūsų universiteto profesorių galėtų pasigirti panašiais akademinio darbo aktyvais.

Akademinis prof. Ereto veikimas neapsiribodavo ir neapsiriboja paskaitų skaitymu, vadovavimu pratyboms universitete ir mokslo veikalų rašymu. Jis dar su tam tikru sistemingumu naudojasi kelionėmis savo mokslo reikalams. Jų metu jis susipažįsta su kultūros padėtimi įvairiuose kraštuose, palaiko kontaktą su mokslinės minties sąjūdžiais, knisasi bibliotekose ir archyvuose. Šituo atžvilgiu jis priklauso pas mus prie žmonių, daugiausia mačiusių, girdėjusių ir skaičiusių didžiuosiuose europiškos kultūros centruose panašiai, kaip jis priklauso prie žmonių, geriausiai pažįstančių Lietuvos kraštą ir žmones. Su Lietuva jis gerai susipažino per

visuomeninio pobūdžio keliones; su Europos centrais — per mokslines savo keliones. Iš pastarųjų štai svarbesnės, sutrauktos į sausą sąrašą: 1922 m. ruduo — Anglija ir Bavarija; 1923 m. vasara — Danija, Švedija, Norvegija; 1924-1925 m. žiema — Belgija, Holandija, Anglija; 1925 m. vasara — Italija; 1927 m. vasara — Vokietija, Prancūzija; 1928 m. vasara — Veimaras, Frankfurtas, Bazelis, Strasburgas (mistikai, Goethė); 1929 m. vasara — Šveicarija (mistikai); 1930 m. vasara — Strasburgas, Belgija (mistikai); 1931 m. vasara — Šveicarija, Vokietija (okiečių literatūros istorija); 1933 m. vasara — Veimaras, Frankfurtas (Goethė); 1934 m. sausis — Karaliaučius, Veimaras, Jena (Goethės santykiai su Lietuva, Rėza).

Nuo 1930 m. prof. Eretas yra redaktorius Teologijos-filosofijos fakulteto žurnalo "Athenaeum", skiriamo filologijos ir istorijos sritims. Šiuo metu jo redaguojamas šito žurnalo VII-tas tomas.

Tokia yra nenutrūkstamai kylančioji mokslinės prof. Ereto veiklos eiga. Tačiau analoginio nenutrūkstamo kilimo negalima konstatuoti akademinėje jo karjeroje. Įvykusi 1931 m. rudenį Teologijos-filosofijos fakulteto reforma skaudžiai jį palietė ir pastatė jį į nenormalią padėtį, kuri iki šiolei (1934 m. vasara) nėra dar tinkamai atitaisyta.

Akademinės karjeros vingiai

Įvykusi 1930 m. birželio 7 d. universiteto reforma nebuvo pakeitusi Teologijos-filosofijos fakulteto santvarkos. Tas fakultetas tam tikra prasme buvo vienas iš konkordatinio susitarimo objektų, ir todėl mūsų vyriau-

sybės pirma norėta dėl jo susitarti su Vatikanu; bet, nesisekant patenkinančio abi šalis susitarimo pasiekti, ryžtasi reformuoti fakultetą unilateraliniu būdu. Tai ir įvyko 1931 m. rugpiūčio 14 d. Tuomet panaikintos 5 fakulteto katedros, iš kurių dvi, sociologijos ir psichologijos, katedros priklausė filosofijos skyriui; šalia to vyresnysis fakulteto personalas pagal naujus etatus suredukuotas nuo 38 iki 19. Likęs po reformos fakulteto personalas patvirtintas pačiu pertvarkomuoju įstatymu, išskyrus istorijos ir literatūros katedrų dėstytojus. Tokiu būdu prof. Eretui, kaipo germanistikos dėstytojui, reikalingas buvo atskiras patvirtinimas; tokio patvirtinimo nėra gauta iki šiolei (1934 m. vasara), nors fakultetas yra jį pristatęs patvirtinti ekstraordinarinio profesoriaus vietai dviem atvejais: 1931 ir 1933 m.

Dėl nurodytų priežasčių prof. Eretas nustojo profesoriaus vietos 1931 m. gruodžio 15 d. Prie profesoriaus pareigų jis grįžo 1932 m. spalių 1 d., kai fakultetas pasiūlė jam tęsti savo darbą vyresniuoju asistentu, kuriam reikalingas, pagal naują universiteto statutą, tik universiteto rektoriaus patvirtinimas. Tikiuos nesuklysiąs pasakęs, kad, fakulteto daugumos narių įsitikinimu, prof. Eretas pagal mokslinius savo nuopelnus turėtų būti pakeltas į ordinarinius profesorius. Jei jis fakulteto pristatytas patvirtinti ekstraordinariniu profesoriumi, tai tik tam, kad jo kandidatūra būtų labiau priimtina, kaip nekomplikuojama sykiu promocijos į aukštesnį laipsnį.

Atleistam 1931 m. iš akademinės tarnybos prof. Eretui buvo kilusi gyvenimiška problema, kas toliau dary Su pamėgimu atsidėjęs akademiniam darbui, neturėdamas pastovių materialinių išteklių gyvenimui ir sykiu kylodamas jau gana gausios šeimos naštą, jis atsidūrė

nepavydėtinoje padėtyje. Savo pavyzdžiu jis skaudžiai patyrė nepatogumą tos padėties, kurioje apie profesorių paskyrimą sprendžia pašaliniai mokslui motyvai. Tokiose aplinkybėse, rodos, pats likimas buvo pašaukęs jį eiti sekretoriaus pareigas besikuriančio Katalikų universiteto organizaciniame komitete. Prof. Eretas prisiėmė šitas pareigas, bet sykiu neatsisakė nuo savo mokslinės kūrybos.

Grįžusiam po 9 mėnesių pertraukos į akademinį darbą prof. Eretui teko dirbti šitą darbą sunkiomis moralinėmis ir materialinėmis sąlygomis. Bet tai nepalaužė nei jo energijos, nei kuriamųjų užsimojimų, nei jo giedro stoiško nusiteikimo. Jis pasiliko iš esmės tas pats, tik labiau pasimokęs iš savo paklydimų ir nemalonių patyrimų. "Kaip žinote, sakė jis man vieną kartą, aš esu patyręs iš žmonių daug nemalonybių ir puolimų, bet nepasakyčiau, kad visame tame nebūtų buvę jokio pagrindo: nė mažiausia mano paklaida nepraėjo man dykai. Tačiau tai anaiptol nereiškia, kad aš visu kuo kaltas, ką man prikiša". Tai galėjo pasakyti ne jaunas entuziastas, tikėjęsis rasti Kaune egzotišką įdomybių centrą, ne šaunus Vilniaus gynėjas, ne karštas sportininkas, ne optimistiškai nusiteikęs Seimo atstovas, bet gyvenimo išmėgintas ir moraliai ir intelektualiai subrendęs vyras, kuris nėra veltui dirbęs, mąstęs, kovojęs, kentėjęs. Jo priešininkai nė nespėja, kad dabartinis prof. Eretas tiek pat skiriasi nuo jauno daktaro, atvykusio į Lietuvą prieš 15 metų, kaip pilnai išsivystęs augmuo nuo jauno daigo.

Pergyvenęs politinės akcijos ir net partinio priklausomumo laikotarpį, jis ne tik nėra užsikrėtęs ekskliuzyvizmu ir partikuliariškumu, bet vis labiau linksta į universalizmą ir integralinę sintezę. Tolimas oportunizmui, jis vis dėlto nėra linkęs statyti jokio svarbesnio klausimo

su nesutariamu griežtumu, nors anaiptol nelaiko principialaus tvirtumo stokos nuopelnu kokia nors prasme. Šitose dabartinio prof. Ereto ypatybėse ryškiai išeina aikštėn katalikiškoji jo formacija. Katalikiškoji pasaulėžiūra, katalikų mokslininkų tradicijos ir naujų laikų patyrimai, kurių įtakoje jis yra subrendęs, padarė tai, kad šiuo metu jis yra gana ryškus kataliko mokslininko tipas. Rašydamas tai, gerai nusimanau, kad tuo pačiu daug kam charakterizuoju jį odioziniu būdu, nes pas mus apsčiai dar yra žmonių, kurie nesugeba teigiamai vertinti katalikų mokslininkų nuopelnų. Bet nutylėti kalbamąjį prof. Ereto katalikiškumą reikštų apleisti jo charakteristikoje vieną iš ryškiausių bruožų.

Nuo 1931 m. prof. Eretas yra II vicepirmininkas Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Valdyboje. 1933 m. pradžioje labiausiai jo pastangomis buvo įvykęs Lietuvos katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimas Kaune. Tame suvažiavime jam teko daryti pranešimą apie "katalikų mokslininkų veiklą ir susiorganizavimą svetur". Iš to praktinio klausimo ilgainiui išaugo prof. Ereto sąmonėje ištisa koncepcija, liečianti problemą "Katalikai ir mokslas". Ir prie šitos problemos sprendimo jis ėjo palaipsniui ir gyvenimiškai. 1929 m. jis išleido trumpą brošiūrą "Katalikų kovos ir laimėjimai svetur" (Kaunas, 23 p.). Šiais 1934 m. pasirodė jo "Frederikas Ozanamas" (Kaunas, 95 p.), kur šalia karitatyvinės problemos paliestas ir klausimas apie katalikų vaidmenį moksle. Pagaliau, šiuo metu prof. Eretas pradėjo spausdinti veikalą apie problemą "Katalikai ir mokslas", kuris netrukus turės pasirodyti viešumon (Kaunas, 288 p.).

Prof. Ereto mokslinės asmenybės charakteristikai bus ne pro šalį padarius keletą ištraukų iš šito paruošto

spaudai veikalo. Autoriaus pažiūras turėjau progos patirti ne tik iš dažnų pasikalbėjimų, bet ir iš kai kurių rankraščio dalių. Kai veikalas bus išėjęs iš spaudos, skaitytojas ras jame šitokių posmų:

"Mokslai ne tik pametė kelią, į kurį viskas veda, bet ir neteko paties centro ir dėl to klaidžiojo be orientacijos beribėje smulkmenų jūroje. Tuo pačiu buvo sutriuškinta ta centralinė jėga, kuria savo laiku rėmėsi ir kurioje jungėsi pasaulėžiūra, nes, nebesiorientuojant šiai į *universum*, nebegali būti kalbos nė apie *universitas*. Kur anksčiau stovėjo puikūs minties rūmai, dabar riogso skeveldros ir viešpatauja babiloniškas nuomonių mišinys".

"...Tikrajam mokslui gresiančius pavojus katalikybė visada savo budria akimi matė ir kovojo su jais pozityviu būdu — sukūrė savo integralų mokslo tipą, atitinkantį visus reikalavimus, statytinus tikrajam mokslui. Šitoks jos nuo amžių sukurtasis sintetiškas tipas apsaugojo mokslą tiek nuo subyrėjimo į begales specialybėse paskendusių 'mokslų', tiek nuo tikrovės neatitinkančios, įvairybės nepaisančios, viską išlyginančios sintezės".

"Mūsų laikai išmoko tyrinėti, bet atprato mąstyti. Norint siekti esmiško pažinimo, reiktų pradėti vertikaliai tyrinėti, t. y., mąstyti. Bet tai nelengva, nes ištisos vad. mokslininkų kartos, materializmo ir pozityvizmo paveiktos, jau seniai atprato mąstyti. Bet kito kelio nėra. Nereikia atsisakyti nuo tyrimų pasiektų rezultatų, nei nuo tyrimo iš viso. Jis ir toliau tieks puikiausią medžiagą aukštesniam tyrimui — mąstymui. Taigi reikia suprasti, jog paprasto tyrinėjimo rezultatai nėra galutinis mokslo žodis, o tik įžanga į tikrąjį pažinimą, nepasiekiamą be intensyvaus statomojo mąstymo".

"...Visais atžvilgiais geriausia apologetika gali būti tikrai moksliškas darbas. Tik svarbu, kad jis būtų dirbamas tiksliai pasinaudojant visomis mokslui tinkamomis priemonėmis, vengiant ir šešėlio diletantiškumo. Tas vietomis pasitaikąs diletantiškumas neretai duodavo progos žiūrėti iš aukšto į katalikų mokslo darbus ir į mokslu užsiimančius katalikus, kurie ne kartą buvo charakterizuojami skaudžiu terminu *demi-monde*. Kas šiame priekaište skaudžiausia, yra tai, kad jis ne visuomet buvo neužsitarnautas, nes perdaug dažnai katalikų sferose bandoma per jaunystę *sine cura* pasiekti *otium cum dignitate*. Kad toks elgimasis iš tikrųjų tesudaro katalikų varomam mokslui vardą *sine dignitate*, tai patogios ramybės siekiančių nė kiek nejaudina. Taigi, yra kuo susirūpinti visiems, kuriems svarbu katalikų dirbamo mokslo darbo vaisingumas ir garbė".

"Nėra abejojimo, kad vienintelis pageidaujamas kataliko mokslininko tipas yra pozityviai kuriantis. Bet ir jis neapsaugotas nuo tam tikrų pavojų. Svarbiausias iš jų ar tik nebus vienpusiškas atsidavimas sintezėms kurti. Suprantama, kad katalikams lyg įgimta visus fenomenus sujungti į tam tikrą sistemą ir dėl to nenuostabu, kad jų mokslininkai daugiau, negu kiti, mato tikrąjį mokslo uždavinį tvarkančioje ir atbaigiančioje atskirų pažinčių sintezėje. Tai veda juos neretai į pavojų mažiau paisyti studijų specialiose srityse, apleisti analizę ir formuoti daugiau negu problematiškas sintezes".

Kaip galima spręsti iš šių ištraukų, prof. Ereto veikalas lies daug aktualių klausimų, kels aikštėn netiksliai suprantamus dalykus, žadins gyvosios minties darbą, neduos mokslininkams nurimti savo trafarete, bet, žinoma,

kaip tik todėl kels aplink pajudintą problemą judėjimo ir ginčų. Tiems, kas ieško "minties ramumo", ar kas nurimo savo patogioje pozicijoje, šis veikalas bus a priori nepriimtinas, kaip naujas "vertybių perkainojimas". Bet kam rūpi tiesa ieškoti ir surasti, tas bus jam dėkingas jau tik už problemos iškėlimą, juo labiau kad ši problema itin yra aktuali akivaizdoje tos kovos, kuri ėjo ir iki šiolei nėra dar visai pasiliovusi aplink Teologijos-filosofijos fakultetą.

Baigiamasis žodis

Mano biografinis rašinys apie prof. Eretą eina į galą. Pabaigai dar ši tą turiu pridėti, šį tą paaiškinti. Skaitytojas, tikiuos turėjo progos įsitikinti, kad nenorėjau šiuo atveju rašyti paprasto sukaktinio pagyrų rašto. Rašiau ne tik kaip kolega ir bičiulis, bet dargi dažnai kaipo liudytojas — gynėjas, duodąs faktų mūsų kultūros istorijai. Sykiu ne pirmą jau kartą naudojuos proga pabrėžti, kad teisingas ir džentelmeniškas prof. Ereto traktavimas yra mūsų garbės klausimas. Jei prieš šitą garbės pajautimą pas mus ne kartą nusižengta, tai yra būtina, kad kas nors atseikėtų moralinį patenkinimą ir principui ir paliestam asmeniui. Tai daryti jaučiuos turįs pakankamai teisių ir be oficialinio kieno nors įgaliojimo, nes, mano įsitikinimu, turime prieš akis atsitikimą, kur individualinės sąžinės įstatymas yra aukštesnis už bet kurio kolektyvo sprendimą.

Žinau gerai, kad daug kas savo neigiamą nusistatymą prof. Ereto atžvilgiu pateisina tais jo paklydimais, kurių nė aš nesu nutylėjęs. Jei man neteko jų ypatingai pabrėžti, tai buvo tam dvi priežastys: pirma, prof. Ereto paklydimai tiek buvo perdedami, kad visai nėra

reikalo dar daugiau dėti kūralo į ugnį; antra, šis rašinys vis dėlto skiriamas sukaktiniam reikalui. Bet šiaip ar taip prof. Ereto padarytos politinėje ir šiaip visuomeninėje plotmėje paklaidos, kurių esmė buvo anksčiau trumpai nusakyta, sudaro palyginant su jo nuopelnais tautinėje, valstybinėje ir kultūrinėje srityje, tokią quantite negligeable, kad negali pateisinti to neigiamojo nusistatymo, kuris ne kartą jam yra taikomas.

Šiame savo rašinyje neliečiu tų gandų ir įtarimų, kurie neviešai inkriminuoja prof. Eretui nelojalumą Lietuvos vyriausybei netolimoje praeityje. Blogiausia šiuo atveju yra tai, kad jie savo darbą padaro, nebūdami net oficialiai ir dokumentaliai įrodyti. Minėdamas tuos gandus ir įtarimus, nesigilinu į jų turinio nagrinėjimą, nes tai būtų netikslingas ir bergždžias darbas.

Koks gi galų gale susidaro vaizdas iš prof. Ereto gyvenimo ir veikimo Lietuvoje?

Jaunas daktaras, simpatijos atgimstančiai lietuvių tautai ir sentimentalaus pažado savo mirštančiam draugui vedamas, apsisprendžia dirbti kultūrinį darbą svetimam krašte svetimos tautos naudai. Tuo pačiu jis tikisi ten rasti tinkamą savo gabumams ir pajėgoms pritaikymą. Jis atiduoda naujajai savo tėvynei 15 geriausių savo amžiaus metų ir pritaiko savo jėgas ten, kur to reikalauja iš jo visuomenės gyvenimas. Bet jis tam tikros pasaulėžiūros žmogus ir vieną laiką tam tikros partijos narys, ir to pakanka, kad priešingų šitai pasaulėžiūrai ir šitai partijai žmonių nusistatymas, motyvuojamas apskritai nereikšmingais jo paklydimais, duotų neigiamą toną bendram jo darbų vertinimui net tada, kai jis per 15 metų yra praaugęs savo partikuliarumą ir tinkamai susipratęs savo pašaukimo ir elgimosi linijos atžvilgiu.

Gabus profesorius su tikru akademiniu pašaukimu, perėjęs visus kilimo laipsnius iki ordinatūros slenksčio ir praturtinęs mokslinę lietuvių literatūrą tokiu laipsniu, kad labai nedaug iš ordinarinių mūsų universiteto profesorių galėtų su juo lygintis, dirba akademinį darbą vyresniojo asistento teisėmis, kurios neduoda jam nė galimumo tinkamai išlaikyti savo šeimą.

Štai du faktu, kuriuodu šiuo metu, kai yra atkritęs tikras pagrindas kaltinti jį partyvumu ar akademiniu nekompetentingumu, atrodo kažkokiu anachronizmu, nepateisinamu džentelmeniškumo ir teisingumo reikalavimais. Jie galėtų rodytis normaliais nebent tiems, kam yra nusižengimas pats katalikiškumas su visomis jo moralinėmis ir intelektualinėmis konsekvencijomis. Šitiems žmonėms prof. Eretas ne tik ne tapo per 15 metų labiau priimtinas, bet jis jiems bus vis labiau odiozinis sulig tuo, kaip jis dar labiau tobulės katalikiškumo atžvilgiu. Bet tokių žmonių aš ir nesitikiu įtikinsiąs. Aš kreipiuos tik į džentelmenus ir sakau: štai garbinga 15 metų kultūrinės tarnybos sukaktis (1919 — X.15 — 1934)! Ar nereikėtų jąja uoliau susidomėti?

PASTABOS

Prie 32 psl.:

Plačiau apie M. Aśmį žr. 238 p.

Prie 38 psl.:

Kai kurie skaitytojai, radę Darbininke apie J. E. parvežtą Suomijos pripažinimą Lietuvai, teiravosi daugiau informacijos apie tai. Tos informacijos teko patirti tada iš prof. J.E.:

"1920.IV.1 teko man Kaune prie užsienių reikalų ministerijos įsteigti Lietuvos telegramų agentūrą (Elta).. Norėdamas ją įjungti į pasaulinį informacijų tinklą, aš, jos direktorius, atlankiau visą eilę Europos valstybių, kur, pvz. Berlyne, Paryžiuje ir Londone, sudariau atitinkamas sutartis su tenykštėm agentūrom. 1921 m. tuo tikslu atlankiau ir Suomiją. Ta proga priėmė mane ir užsienių reikalų ministeris (berods, Holsti). Pasikalbėjime išdrįsau paklausti, ar Suomija nenorėtų Lietuvą pripažinti kaip suvereninę valstybę. Jis pažadėjo man duoti atsakymą po kelių dienų. Atsakydamas man (pasitaręs su ministerių kabinetu), jis paprašė pasirūpinti iš mūsų užsienių reikalų ministerio dr. J. Purickio įgaliojimą, kuris leistų man tartis su Suomijos vyriausybe. Gavęs tokį raštą, tuoj įteikiau Suomijos vyriausybei prašymą pripažinti Lietuvos respubliką de iure. Netrukus Helsinkio vyriausybė man įteikė pripažinimo dokumentą, nelaukdama tuo reikalu didžiųjų valstybių sprendimų.

Šiuo reikalu tarpininku tarp manęs ir Suomijos vyriausybės buvo žinomasis kalbininkas ir nuoširdus lietuvių bičiulis A. R. Niemi (1869-1931)."

2:

Auditorijoje ir už jos

Lietuvos aukštosiose mokyklose prof. J. Eretas dirbo nuo 1919 iki 1940 su devynių mėnesių pertrauka 1931-32 metais.

Jo akademinio darbo pobūdį bei eigą aprašė bei įvertino prof. St. Šalkauskio rašinys. Iš kitos pusės į prof. J. Ereto veiklą akademiniame darbe žvelgia buvę jo studentai — žvelgia į jo santykius su studentais auditorijoje ir už jos.

Iš tos pusės prof. J. Ereta vaizduoja A. PETRAUSKAITĖ SKRUPSKELIENĖ (Chicago, Ill.), talkinama eilės kitų buv. prof. Ereto klausytojų, kurie suminėti pačiame rašiny.

BUVO 1919 metai — pirmieji nepriklausomos Lietuvos gyvenimo ir mano gimnazijos metai . . .

Vieną rytą, vos įžengus į klasę, Aldona V. sutiko mane klausimu: "Ar tu pažįsti dr. Eretą, žinai, tą iš Šveicarijos?" Turėjau pasakyti, kad ne, nes dar nebuvau jo sutikusi.

"Na, tu ir ateitininkė!" nustebo Aldona. "Tai nežinai, ar tiesa, kad dr. Eretas ypatingai gražiai šoka?"

Aš ir to nežinojau, nes profesorių šokant mačiau žymiai vėliau — viename linksmame studentų baliuje ano meto gražiausioje Kaune Rotušės salėje. Šoko tada su studente Ona Jakaityte, kuri tą vakarą išskirtinai gražiai atrodė.

Mes, gimnazistai, žinojom, kad dr. Eretas atvykęs iš kito krašto; kad dirba informacijos darbą Eltoje, dėsto aukštuosiuos kursuos, veikia įvairiose organizacijose. Tos visos jo darbo sritys mum buvo tolimos, neįtilpo į mūsų klasės sienas. Buvo jau įdomiau išgirdus, kad profesorius ne tik organizavo sporto sąjungą, ragino studentus sportuoti, bet ir pats su jais leisdavosi rogutėm nuo Vytauto kalno.

Profesorių Eretą visuomet prisimenu pačiais pirmaisiais nepriklausomybės metais primityviam Kaune, kada buvo kuriama tikra to žodžio prasme iš nieko.

Eina garsas

Garsas apie prof. J. Eretą buvo pasiekęs ir provinciją, ten esančius jo būsimuosius studentus. Iš Žemaičių, iš to istorinio Kražių miesto, **Pranas Razminas** pasakoja: "1926 ar 1927 mokiausi Kražių Žiburio gimnazijoje vyresnėse klasėse. Buvau pakviestas sykį senojon klebonijon, kur tada gyveno gimnazijos direktorius kun. J. Galdikas (o po jo direktorius kun. Avižienis). Buvo ten atvykęs prof. J. Eretas, tada vadovavęs Pavasario sąjungai, o aš dirbau vietoje su pavasarininkais. Teko pirmą kartą pasiklausyti, ką ir kaip prof. J. Eretas kalbėjo apie katalikiškąjį jaunimą... Kai 1929 metais įstojau į Kauno universitetą, J. Eretas jau buvo man pažįstamas".

Iš Sūduvos istorinio miesto Marijampolės apie tą pat laiką pasakoja **Antanas Masionis:** "Pirmą kartą pa-

mačiau ir išgirdau prof. J. Eretą, būdamas šeštoje ar septintoje klasėje, t.y. 1927 ar 1928 metais. Tuo metu lankiau Marijonų gimnaziją ir priklausiau vietinei moksleivių ateitininkų kuopai. Marijampolės ateitininkai turėjo šventę ir pakvietė prof. J. Eretą paskaitos.

"Jau ir be pristatymo žinojome, kad prof. J. Eretas yra šveicaras ... Su auditorija tuojau užsimezgė gyvas kontaktas. Žavėjomės jo išvaizda, laisvumu bei gyvumu — kalbėjimo stilium domėjomės daugiau nei pačiu kalbos turiniu ... Baigęs gimnaziją, 1929 metų rudeni atsidūriau Kaune ir pradėjau studijuoti Vytauto Didžiojo universitete Teologijos-filosofijos fakultete. Pagrindine šaka įsirašiau lotynų kalbą ir literatūrą, šalutine vokiečių. Paklausęs prof. J. Ereto paskaitų, nuo antro semestro persirašiau vokiečių kalbą bei literatūrą pagrindine. Ir niekada nesu to gailėjęsis".

Kitu keliu prof. Ereto garsas pasiekė Aukštaičių žemės **Antaną Mažiulį.** "Mano kaimynai savanoriai pasakojo, kad vienas mokytas šveicaras stojęs savanoriu ir ginąs Lietuvą. Vienas pats tą aukštą, juodą vyrą matęs. (Mano šnektoje juodu vadina kiekvieną tamsiaplaukį: Dusetų ir kitose apylinkėse veik visi lietuviai yra gana šviesių plaukų, mėlynų akių, būdingi šiauriečiai, todėl ir koks nors atkilęs, net lenkas, dusetiškiam yra "labai juodas"). Kiek vėliau, pradžios mokykloje būdamas, iš savo mokytų giminių ėmiau išgirsti apie tą mokytą šveicarą ir piktų žodžių. Mano visa didžioji giminė buvo liberalai, religiniu požiūriu indiferentai, kai kada ir tikri "laisvamaniai" (ateistai). Jie steigė jaunimiečius, Kultūros būrelius. Iš jų taip ir girdėdavau, kad tas šveicaras organizuoja kažkokius pavasarininkus, visokias davatkas, tuo kenkdamas Lietuvos mokslui ir pažangai. Jis organizuo-

jąs net sportininkus, pats su jaunimu išsilyginęs aikštę, pats kasęs kastuvu žemes ir t.t. Šį socialinį paslankumą visa mano giminė laikė dr. J. Ereto dorybe, bet negalėjo atleisti, kad jis patraukia jaunimą į pavasarininkus ir tuo silpnina jaunimiečius, būsimus valstiečius liaudininkus.

"Nors aš pats nuo pradžios mokyklos buvau susijęs su jaunimiečiais, bet nuo 1932 susijau su pavasarininkais ir pradėjau susidurti su tuo judriu ir didelės energijos šveicaru, apie kurį anksčiau buvau tik girdėjęs. Pirmas susitikimas, rodos, buvo 1933 prieš N. Metus suvažiavime Kaune".

Ir kitu būdu atėjo prof. J. Ereto garsas į jo būsimuosius klausytojus. Kaip pasakoja **Jonas Kavaliūnas**, "Profesoriaus Ereto pavardė man buvo jau gimnazijoje gerai pažįstama. Jis vadovavo Pavasario federacijai ir parašydavo įdomių straipsnių "Pavasario" žurnale, kuris mūsų namus lankė. Neretai tekdavo matyt jo pavardę ir kituose laikraščiuose, nes jo veikla buvo labai plati".

"Kitoks"

Jei tiesa, kad jaunas filosofijos daktaras, vėliau germanistikos profesorius galėjo džiaugtis lietuviškos žiemos malonumais kartu su studentais; jei tiesa, kad daugelis jo būsimų studentų jį žinojo jau prieš atvykdami į universitetą, tai jis tikrai buvo "kitoks".

Nuo kitų universiteto dėstytojų jį skyrė jo paprasti, neformalūs santykiai su studentais, jo draugiškas, gal net kartais tėviškas familiarus studento pakalbinimas. Ir tie santykiai nesiribojo vien trumpu susitikimu paskaitų metu auditorijoje. Studentai jį matė susirinkimuose, kongre-

suose, gegužinėse — vis tokį gyvą, draugišką, energingą, su ateitininkų meno draugijos "Šatrijos" kepuraite ant galvos. Bet tas paprastumas visai nekliudė jo elegancijai ir džentelmeniškumui, kurį jis rodė tiek profesoriam, tiek studentam.

"Buvo įprasta, kad studentai, susitarę su profesoriais, eidavo egzaminų į namus. Tuo papročiu ir aš ne kartą esu pasinaudojęs. Teko ir pas prof. Eretą laikyti egzaminus jo bute senamiestyje. Po egzamino jis paėmė mano kaimiško milo apsiaustą ir padėjo apsivilkti. Aš buvau nustebintas ta jo pagarba vargingam studentui ir tuo jaudinančiu paprastumu" (**Pr. Razminas**).

"Atsisveikinus jis visuomet paduodavo skrybėlę, apsiaustą, padėdavo apsivilkti. Tas mane — žinau, ir kitus — vertė ne kartą varžytis, nes toks mandagumas mum buvo neįprastas, t.y. kad profesorius patarnautų studentams, ypač vyrams" (**A. Masionis**).

Tas profesoriaus mandagumas liko ir **J. Botyriaus** atminime. "Tebestovi atmintyje įspūdis, kurį profesorius padarė man, jaunam studentui, kai pirmą kartą tokiu studijų reikalu teko nueiti į jo butą. Jis su šypsena sutiko prieškambaryje, nieko nelaukęs nuėmė nuo pečių apsiaustą ir pakabino ant sienos. Tikrai neatsimenu, ką aš tada sumišęs tokiam mandagiam profesoriui atsakiau, tačiau tai buvo visiškai naujas lietuviško kaimo berneliui, nors jau studentui, pergyvenimas".

"Jis visada pirmas užkalbindavo studentą, pasiteiraudavo dėl visokių sunkumų ir patardavo ar pats padėdavo medžiagos surasti, kiekvieno pastangą pastebėdavo ir pagirdavo. Gal kartais ir per daug studentą pagirdavo" (**A. Mažiulis**).

"Po pobūvio Ateitininkų rūmuose prof. J. Eretas su žmona eina Laisvės alėja namo. Paskui per keletą žingsnių seka studentai, bet neprisijungia prie Eretų iš pagarbos savo profesoriui. Profesorius atsisuka i studentus ir sako: "Prašom su mumis. Neturime paslapčių" (**Pr. Razminas**).

"Kai 1931 metų gegužės mėn. vadinamoje kunigų ir ateitininkų byloje buvau nuteistas dviem mėnesiais kalėjimo ir nuo gruodžio 19 iki vasario 19 buvau kalintas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, prof. J. Eretas nepabijo inkriminacijos ir parodė man daug moralinės paramos. Tarp kitko, vieną dieną kalėjimo sargas atnešė man į kamerą gražiausiai iškeptą antį su visais priedais. Buvo pridėtas raštelis "Nuo Eretų". Be to, prof. J. Eretas atsiuntė man į kalėjimą savo ką tik išleistą gražiai įrištą Vokiečių literatūros istoriją su įrašu "Solidarumo ženklan" su savo parašu" (**A. Masionis**).

Butas neturtingas, turtinga biblioteka

Aplankius prof. Eretą namie, krisdavo į akį, kad tas elegantiškų manierų profesorius buvo demokratas ne tik savo nusistatymu, bet ir kasdieniniu gyvenimu. Jis nemėgo prabangos, buvo kuklus ir nereiklus tiek buto, tiek apsirengimo ar patogumų atžvilgiu. Jis gerai jautėsi puošnioj salėj ar kukliame bute, ūkininko troboj ar pigiame viešbučio kambarėly . . . Atsimenu vieną tokį jo kuklų nedidelį butelį prie pat Karmelitų bažnyčios, kai studentų būrelis buvome nuėję šv. Juozapo dieną jo pa-

sveikinti vardinių, o kartu pasidžiaugti ir jo naujagimiu sūneliu. Atsimenu ir kitą kartą, kai buvau pas jį užėjus, pasitarti studijų reikalais. Profesorių radau bedirbantį prie knygų, apsivilkusį paprastu megztiniu. Kuklus kambarys, paprastas rašomasis stalas, bet turtinga biblioteka. Tos begalinės lentynos su knygom ir rodė, kuo savo dienas profesorius užima. Čia pat po stalu ir kėdėm "vaikščiojo" tuo metu dar keturiom jo sūnelis, kuris, matyt, netrukdė tėvui dirbti. Taigi ir savo šeimoj profesorius buvo neformalus, nereikalaudamas sau ypatingų sąlygų ar patogumų.

Jis nepasikeitė tuo atžvilgiu ir paskiau. Tokį pat paprastą, draugišką rado jį **A. Avižonienė**, jo buvusi studentė germanistė, aplankiusi jį po karo Šveicarijoje: "Nuoširdus atviras, draugiškas, jaukus. Toks buvo Kaune, toks ir paliko".

Nors ir gyvas, visuomet geros nuotaikos, puikus šokėjas, profesorius nesirodė dažnai šokių salėse. Man neteko jo matyti, išskyrus porą studentiškų vakarų pačiais pirmaisiais metais, didesniuose baliuose. Jis nebuvo arbatėlių, pobūvių, triukšmingų vakarų mėgėjas. Savo natūralų norą susitikti su žmonėm jis tenkindavo, dirbdamas įvairiose organizacijose ar intelektualiai bendraudamas su savo kolegom profesoriais, ypačiai su St. Šalkauskiu, kurį jis tebevadina "neužmirštamu draugu" ir su kuriuo reguliariai trečiadieniais susitikdavo arbatos išgerti ir pasikalbėti aktualiais klausimais.

Buvo dar kita dažna proga aktualiais klausimais išsikalbėti platesniame rately. Kaip jo fakulteto kolegos pasakoja, vakarais po fakulteto tarybos posėdžių

būrelis patraukdavo į Astos kavinę Laisvės alėjoje. Ten aplink stalą atokioje vietoje prie kavos jie pasidalydavo žiniom ir nuomonėm dienos klausimais. Tame būrely paprastai būdavo Pr. Kuraitis, arkiv. M. Reinys, St. Šalkauskis, J. Eretas ir jaunesnieji dėstytojai — nauja generacija . . . Taip buvo užgrindžiama ir "generation gap". Čia savo informacijom paprastai dominuodavo jaunesnieji.

Teologijos — filosofijos fakultetas metus baigdavo profesorių ir studentų bendra išvyka ar gegužine. Čia imdavo "dominuoti" prof. J. Eretas, kaip kolektyvo dvasios, dinamikos organizatorius. Kaip pasakoja **A. Mažiulis**, "per paskutinę gegužinę 1939 m. buvo labai entuziastingas sporto rungtynių organizatorius, sudaręs profesūros (pralaimėtojos) ir studentų žaidynes. Prof. J. Eretas buvo geras krepšininkas ir gerai dengė, prof. Z. Ivinskis buvo prastesnis metikas už prof. S. Šalkauskį, kuris įmetė mum du krepšius".

Šalia Šalkauskio

Auditorijoje prof. J. Eretas buvo ryškus kontrastas savo "neužmirštamam draugui" prof. S. Šalkauskiui.

Pastarasis atrodė labiau formalus profesoriaus katedroje. Labai rimtas, gal net iškilmingas. Skaitė ramiu, tyliu, bet auditorijoje aiškiai girdimu balsu iš savo užrašų, kurie buvo gerai atbaigti, išlyginti, kiek sausoko, jam vienam būdingo intelektualinio stiliaus, visuomet mašinėle parašyti.

Prof. J. Eretas neturėjo tokių iš anksto stipriai paruoštų užrašų. Todėl neskaitė, o kalbėjo. Kalbėjo įdomiai,

patraukliai. Buvo tikras Dievo apdovanotas kalbėtojas — temperamentingas, klausytojų dėmesį patraukiąs tiek pačiu kalbėjimu, tiek puošniu stilium. Ekspresyvus. Man jis atrodė visuomet ne tiek retorikos, kiek greičiau scenos žodžio menininkas. Ne oratorius, bet aktorius, šiltai įsijaučiąs į mintį ir žodį.

Kalbėdamas profesorius kartais nulipdavo nuo katedros ir dėstydavo, laisvai vaikščiodamas po auditoriją, savo paskaitą paversdamas dialogu, o kartais net gyvom diskusijom. Tuo ir vėl profesorius Eretas buvo kontrastas profesoriui Šalkauskiui, kuris niekada nepakildavo nuo kėdės paskaitos metu ir kurio kalba buvo griežtos logikos rėmuose.

Paskaitose prof. J. Eretas mėgdavo digresijas. Šalia literatūros užgriebdavo muziką, psichologiją, etnografiją, filosofiją. Palygindavo šveicarų, vokiečių ir lietuvių studentų charakterius. Mes jam atrodėm labai rimti, net perdaug santūrūs. Įpindavo taip pat savo įspūdžių, susidarytų keliaujant po triukšmingus, dinamiškus Vakarus ir atvykstant į ramesnį, dar karo neužmiršusį kraštą. "Čia kažkaip kartais jau labai ramu" — pasakydavo.

Nevengė humoro, anekdoto . . . Pradėdamas paskaitą, profesorius Šalkauskis ramiai apžvelgdavo auditoriją, o profesorius Eretas mesdavo kokį klausimą, norėdamas sumegzti kontaktą su klausytojais, kad sugriautų nematomą sieną, kuri paprastai iš karto stovi tarp klausytojų ir dėstytojų, jei šie pasirenka labai formalų dėstymo metodą.

Minčiai paaiškinti ar stipresniam įspūdžiui sudaryti prof. Eretas paniūniuodavo kartais kokią trumpą melodiją ar primindavo kokį muzikos dalyką.

Kalboje griebdavosi kontrastų, hiperbolių, kurios dalyką neretai padidindavo. Brėžė ryškiais brūkšniais. Bet visa tai buvo toli nuo to, kas šiandien pavadinama "neornamentuota kalba", nes profesorius jautė meninę formą, kokia tiktų jo minties turiniui. O jo įgimtas muzikalumas jo sakinį darė ritmingą ir reljefingą.

Tokis profesorius Eretas būdavo ir kalbėdamas ne auditorijoje — viešose paskaitose. Jis visada rūpinosi savo kalbai duoti menišką pavidalą.

Šalkauskio ir Ereto dvejopi metodai, dvejopi dėstymo būdai, priklausą nuo skirtingų temperamentų ir skirtingų mokyklų. Bet abudu buvo lygiai gerbiami ir mylimi, nes abudu duodavo studentam labai daug.

Tvirtino tai ir **Ignas Malėnas**, sakydamas, kad "stúdentai profesorių mylėjo ir gerbė, ir tegalįs prisiminti tik vieną įtampą, kuri buvo taip pat džentelmeniškai išsklaidyta.

Dr. J. Grinius lygino prof. J. Ereto dėstymo būdą su prof. J. Maironio ir prof. V. Mykolaičio. "Šituo atžvilgiu prof. Ereto paskaitos skyrėsi nuo J. Maironio ir vėliau prof. V. Mykolaičio-Putino paskaitų. Šitie du profesoriai dėstė lietuvių literatūros paskaitas visada kruopščiai paruoštas: sistemiškai parašytas, kupinas turinio, daugiau ar mažiau olimpiškas, tačiau jos nesužadindavo nerimo, neatverdavo platesnių perspektyvų, neatrodydavo tokios literariškai vaizdingos, kaip prof. J. Ereto vokiečių literatūros dinamiškos paskaitos. Jos dažniausiai nebūdavo pasirašytos, bet atliekamos vaizdingu žodžiu bei gestu, vietomis pailiustruojamos citatų, kartais su digresijomis į gretimus mokslus (filosofiją, istoriją, sociologiją) bei į kitus menus (muziką, teatrą, tapybą, kitas literatūras), kartais su aliuzijomis į aktualijas".

"Profesoriaus paskaitoms kartais prikišdavo, kad jose lyg per mažai duodama žinių (faktų, datų), kokių būdavo gausu pedantiškųjų profesorių paskaitose. Tačiau pats profesorius tai žinodavo ir ne kartą pasakydavo, kad jis nelaiko savo uždaviniu duoti studentams tokių žinių, kokių jie patys lengvai gali pasiskaityti kiekvienam vokiečių literatūros vadovėly. Dr. J. Eretas stengdavosi supažindinti studentus su teorijomis, su tyrimo metodais, pravesti perspektyvą, sužadinti vaizduotę, kad studentai patys vienu ar antru klausimu užsidegtų" (Aidai 1957 Nr. 1, 23-4 p.).

Panašiai atsiliepia ir **J. Botyrius:**

"Prof. Juozą Eretą pirmu kartu asmeniškai pažinau, pradėjęs studijuoti Lietuvos universitete 1928 rudenį. Pirmamečiui, mokslo godžiam studiozui prof. Eretas iš pradžių atrodė turįs per maža moksliškumo: ne nuosekliai "dėstė", bet lyg improvizuodamas pasakojo, tiesa, vietomis labai humoristiškai, apie daugelį "nesvarbių" dalykų. Tačiau ilgainiui toks vaizdingas dėstymas pasidarė ne tik įdomus, bet net patrauklus. Tam tikrus literatūros istorijos epizodus jis pavaizduodavo su tikru užsidegimu, paskaitą užbaigdamas artistišku kokio eilėraščio padeklamavimu ar ištraukos paskaitymu. Po tokios paskaitos išeidavome lyg ne iš auditorijos, o iš gero spektaklio teatre. Neretai literatūros istorijos iliustracijai panaudodavo muzikos kūrinius vienlaikinių kompozitorių, ypač jo mėgiamo Beethoveno ar Wagnerio".

Naujas pažvelgimas

Atėjęs į universitetą po dvejų metų pedagoginio darbo Aukštuosiuose kursuose, prof. J. Eretas dėstė vo-

kiečių kalbą bei literatūrą, kurį laiką prancūzų literatūrą, vėliau literatūros tyrinėjimo metodus, žurnalistiką, berods, visuotinę literatūrą. Aš įsirašiau klausyti prancūzų literatūros, bet paskui mane patraukė germanistika, ir aš ją baigiau kaip šalutinę šaką.

Germanistikos studijose, kaip dabar matyt iš perspektyvos, prof. J. Eretas atėjo į auditoriją su kitokiu pažvelgimu į kūrinį ir autorių. Jo svarstymuose stipriai reiškėsi etnografinis ir geografinis metodas, norint suprasti autoriaus esmę ir jo, tokio, priežastis: analizavo santykį tarp gyvenamo krašto, etnografinio vieneto ypatybių, to laiko dvasios ir autoriaus bei kūrinio.

Antras metodas buvo žvelgti į kitas to meto meno sritis, muziką, meną, pagaliau filosofiją, nes ta pati laikotarpio dvasia reiškiasi ne tik literatūrinėm formom. Tam ir buvo tos minėtos digresijos į kitas gyvenimo sritis. Jų visuma padėjo suprasti giliau kūrinio esmę; suprasti veiksnius, kūrėją ir kūrinį išugdžiusius.

Mes lig tol buvome labiau pratę prie istorinio metodo, kuris rūpinosi aprašyti įvykių eigą, autoriaus biografiją. Tipingas šio metodo atstovas buvo prof. M. Biržiška su savo studijom apie lietuvių dainas. Kitas lietuvių literatūros dėstytojas doc. J. Tumas Vaižgantas, puikus kalbėtojas kaip ir prof. Eretas, savo klausytojus žavėjo dinamišku medžiagos perteikimu. Jo ryškus žodis, kiek barokinio kampuotumo, be prof. Ereto elegancijos, taip pat įsirėždavo ilgam laikui į klausytojo atmintį. Bet ir jis buvo tradicinio istorinio metodo šalininkas, visų pirma duodamas žinių (vertingų) iš kūrėjų biografijų, jų gyvenamos epochos, jų sukurtų veikalų metrikas.

Prof. Ereto nukrypimas į šalutinius dalykus ne tiek gausiai duodavo medžiagos, bet versdavo studentą pažiūrėti į veikalą kaip į artimiausios etnografinės vietovės ir savo epochos meninę išraišką.

Šalkauskio pedagogikos ir kitų dalykų kursai įstatydavo studento galvojimą į griežtus loginius rėmus. Prof. Eretas rūpinosi paskatinti klausytojus į naujus ieškojimus. Prof. Ereto išklausęs apie Goethę, išeidavai pajutęs, kad šalia jo buvo ir kitas milžinas, pvz. Beethovenas, ir kad būta labai daug veiksnių, kurie formavo jų kūrybą. Šis priėjimas prie literatūros stūmė studentą patį dirbti, ieškoti papildomų tiesų ir jas reikšti savais žodžiais, nesitenkinant paskaitininko terminologija. Tik labai nepaslankūs klausytojai galėjo atsispirti smalsumo pagundai nepasidairyti po biblioteką ir nepaieškoti atsakymų į problemas, paskaitose paliestas prabėgom.

Taip profesorius bandė išauginti savarankišką galvojimą ir darbą. Tačiau jo metodų sėkmingumas lygia dalimi priklausė ir nuo klausytojų, jų pasiruošimo, įsijautimo į klausomą dalyką.

"Režimas" profesionalam

Tiem, kurie germanistiką turėjo pagrindine šaka ir rengėsi mokytojo profesijai, seminaruose tekdavo rodyti daugiau savarankiško darbo.

"Priklausiau germanistikos seminarui — pasakoja **A. Masionis** — kuriame būdavo apie dešimt studentų. Susėdę apie ilgą stalą, jautėmės gana šeimyniškai ir, prof. Eretui vadovaujant, nagrinėjome, diskutavome. Jo keliamos problemos buvo įdomios, kartais intriguojan-

čios. Pvz. jis man davė parašyti referatą (juos rašydavom vokiškai) tema "Ar Goethe buvo masonas?" Mat, tuo laiku buvo pasirodę straipsnių ir knygų, įrodinėjančių Goethes masoniškumą, kadangi "Fausto" antroje dalyje ypačiai esą pilna mistikos, alegorijų, simbolių, kokius savo apeigose ir žodyne vartoja masonai ...

"Duodamas tokius darbus, profesorius pirmiau iškeldavo problemas, nurodydavo šaltinius, bibliografiją, padėdavo ją surasti, paskolindamas dažnai knygų ar žurnalų iš savo bibliotekos."

Bet ir knygas skaitant reikia būti kritiškiem. Kaip **J. Botyrius** liudija, profesorius daugeliu atvejų kartodavo: "Reikia skaityti ir tarp eilučių". Ir "paėmęs, sakysime, kokio Gundolfo veikalą apie Goethę, atskirom ištraukom pailiustruodavo tai savo seminaro dalyviam".

"Pabrėžtina dar viena prof. Ereto įtaka studiozam: jų pastūmėjimas ieškoti "lietuvių vokiečių literatūroje". Toje srityje jis pats davė pavyzdį savo raštais, o studentam duodavo diplominių darbų temas taip pat iš tos srities (pvz. Aleksas Dičpetris, Alfonsas Šešplaukis, aš pats ir kiti). Nuo Ereto profesoriavimo laikų, atrodo, ši tema tapo pagrindine lietuvių germanistų tyrinėjimo sritim (dr. Alfonsas Šešplaukis, dr. Anatolijus Matulis)".

O **A. Masionis** prideda:

"Kad studentui nagrinėjamas dalykas būtų artimesnis, profesorius mėgdavo klausimą susieti su laiko problemom ir mūsų karštu. Jo įtaigojamas ir aš pasirinkau diplominiam darbui temą 'Kurisches Haf ir der deutschen Literatur" (Kuršių marės vokiečių literatūroje).

Ir kitokiom progom, pvz. "kalbėdamas studentam apie vokiečių Schillerį, neužmiršo ir jo dramų vertėjo dr.

Vinco Kudirkos. Apie jį pasakė: 'Dr. Vincas Kudirka savo laikais kalbėjo į tuštumą. Mažai kas jį tesuprato. Bet jo asmenybė ir reikšmė lietuvių tautoje augs ir didės".

"Sykį, rodydamas atspausdintą dr. Antano Salio disertaciją "Žemaičių tarmės", profesorius pasakė: "Žiūrėkite, ką jaunas lietuvis gali padaryti!' Studentai suprato, ką profesorius norėjo jiem pasakyti" (**St. Rudys**).

Sutikęs studentus bibliotekoje nevengdavo paskatinti — skaityti, skaityti. "Sutikdavau jį (profesorių) dažnai filosofijos skyriaus skaitykloje. Jis visada man pabrėždavo, kad reikia būtinai išmokti nors dvi svetimas vakarų Europos kalbas: vokiečių ir prancūzų, o jei galima — ir anglų ... Jis čia primindavo šveicarus, kurie yra dvikalbiai ar net trikalbiai: esą maža tauta gali save geriausiai prodyti kitiem, mokėdama daugiau kalbų, ir mažos tautos visad daugiau kalbų moka nei didžiosios, kurios dažnai suserga didybės liga ir nebepaslenka kitų stebėti bei jų laimėjimų sekti. Tokios didybės liga sergančiais laikė tada vokiečius ir anglus, gal tikriau amerikiečius" (**A. Mažiulis**).

"Profesorius nuolat pabrėždavo bibliografijos ir šaltinių svarbą. Jis reikalavo, kad studentai žinotų visą jo duotą bibliografiją, o kai duodavo kokį egzaminą, visuomet paklausdavo, kokie svarbiausi veikalai yra parašyti apie vokiečių literatūrą, vokiečių tautos istoriją, kalbą, kalbos istoriją; kurie geriausi žodynai, leksikonai, enciklopedijos. Sakydavo, kad mum tas žinojimas gyvenime labai pravers". (**A. Masionis**).

Germanistiką studijuojantiem, kurie rengėsi būti mokytojais, "vienas iš prof. Ereto reikalavimų bei patarimų buvo — tinkama laikysena, gero įspūdžio sudarymas (Auftreten). Tokio pasirodymo pavyzdžių savo

paskaitose profesorius duodavo apsčiai ... Studijuojantiem svetimas kalbas svarbu buvo išvykti į užsienį kalbos pasitobulinti. Susitaręs su prof. J. Nadleriu, prof. Eretas suorganizavo 1931 metų vasarą vokiečių kalbos kursus Karaliaučiuje. Tuose kursuose dalyvavo ir kitų fakultetų studentai bei vokiečių kalbos mokytojai. Kursų lankytojai, kurių buvo per 30, kursais buvo patenkinti. Pats prof. Eretas lankė kursantus ir davinėjo patarimų. Man šie vokiečių kalbos kursai buvo svarbus ir nepamirštamas įvykis mano gyvenime" (**St. Rudys**).

Germanistikos studentam profesorius suorganizavo ir vokiečių kalbos pamokų lankymą "Pavasario" gimnazijoje. Studentai turėjo čia vesti vokiečių kalbos pamokas.

Mažieji seminarai

Prisimindama prof. Eretą kaip universiteto dėstytoją, turiu paminėti jo paskaitas, kurios nepriklausė dėstomiem kursam. Iš jų nereikėdavo laikyti egzaminų, nebuvo įskaitų; profesorius negaudavo atlyginimo. O betgi jos vykdavo reguliariai paties profesoriaus iniciatyva, sykį per savaitę 12—14 val., laisvu nuo formalių paskaitų laiku. Tai buvo lyg mažieji seminarai, skirti bendram studento išsilavinimui pakelti.

Mano studentiškoji karta, pirmoji savame universitete, buvo mažesnio išsilavinimo negu vėlesnė, ėjusi gimnazijas sunormalėjusiais laikais. Tik praūžęs pirmas pasaulinis karas daug kam buvo sutrukdęs mokslą. Nemaža buvo tokių, kuriem neteko mokytis žemesnėse klasėse — privačiai pasiruošę, jie laikė egzaminus į aukštesnes klases. Kiti per vasaros atostogas "peršokdavo"

kurią nors klasę. Dar kiti, grįžę iš kariuomenės, laikė egzaminus eksternais brandos atestatui, mėgindami pasivyti karo sugaišintą laiką. Pagaliau ir mažesnių miestų gimnazijom trūkdavo čia vieno, čia kito dalyko dėstytojo. Kai kurie dėl karo mokyklą tepradėjo lankyti tik žymiai vyresnio amžiaus. Bet jiem netrūko gabumų.

Profesorius, tur būt, jautė šį studentų potencialą ir jų neišeikvotą veržlumą mokytis. Tokie neformalūs, kaip pavadinau, mažieji seminarai, padėjo studentam papildyti išsimokslinimą ir pratino savarankiškai galvoti bei dirbti.

Ką tuose seminaruose veikdavom? Prisimenu pvz. vieną svarstytą klausimą — rasių klausimą. Tai buvo tapę tada aktualu. Antai, Marija Endziulaitytė Gylienė, Muencheno universitete gavusi daktaro laipsnį iš antropologijos, rengėsi išstudijuoti ir lietuvio fizinį tipą. Buvo jau atlikusi studentų grupės veido ir galvos matavimus. Per seminaro paskaitas aiškinomės įvairių europinių ir kitų žemynų rasių skirtumus, fizinius ir dvasinius, rasių dinamiką. Buvo įdomu sekti, kokios reikšmės ir kokio poveikio tie skirtumai galėjo turėti kūrybai — žodinei, plastinei, garsinei; kiek pats krašto klimatas, gamtovaizdis formavo charakterį ir kūrybą.

Visi tie rasių klausimai buvo įmami ne dabartine sociologine prasme, bet antropologine. Anuo metu jie dar neturėjo politinio atspalvio, kurio įgijo vėliau jau nacių valdymo laikais. Tačiau vokiečių mokslininkų veikaluose kartais galima buvo pajausti tendenciją šiaurinę rasę laikyti pranašesne už kitas. Prof. Eretui, šveicarui, nesunku buvo žiūrėti kritiškai; žiūrėti, ne kuri rasė vertesnė, bet kuri rasė ar kuri etnografinė vietovė sušvinta ypatinga šviesa. Prieš anų dienų seminaro klausytojus iškildavo įžymieji Europos kultūrų paminklai su jų

atstovais: valingas ir ramus, pratęs atkakliai kovoti su žiauria gamta tolimos šiaurės atstovas, žaismingas vienietis, ar paprastas italų žvejys, išdainuojąs ištisas arijas pajūry.

Kita tokių seminarų tema buvo muzikos sritis — muzikiniai terminai, muzikos istorija įvairiom muzikos formom. Šiam reikalui būdavo skiriamas laikas vakarais po paskaitų. Auditorijoje atsirasdavo patefonas, plokštelės, kurių retai kas tuo metu turėjo ir tikriausiai — nė vienas iš studentų. Auditorijoje buvo vienas kitas mokęsis muzikos konservatorijoje, bet daugumai tai buvo nauji, nežinomi pasauliai. Neturėjome tam kokio griežto plano, ir temos pokalbiam buvo parenkamos spontaniškai. Pvz. 1927 m. kovo mėn. buvo Beethoveno mirties šimtmetis, 1932 — Goethes. Apie tuos du kūrėjus sukosi mūsų pokalbiai, juo labiau, kad profesorius buvo didelis Beethoveno mėgėjas.

Niekad nebuvo aiškinama teoretiškai. Visada gyvais pavyzdžiais. Pirmiausia išklausydavome plokštelės muziką. Klausydavom tikrai atidžiai. Pats profesorius rodėsi muzikos garsuose paskendęs. Toliau komentavom girdėtą dalyką. Atsimenu aiškiai, kaip vieną vakarą klausėmės, kuo charakteringa sonatos forma, kas yra simfonija, kas smuiko ar fortepiono koncertas. Vienas iš mėgstamų profesoriaus dalykų buvo pavyzdžiais aiškinti skirtingus muzikos stilius, persilaužimą iš klasikinio amžiaus į romantinį, žymesnius to laikotarpio kompozitorius. Tom progom Havdno, Mozarto, Beethoveno vardai buvo minimi labai dažnai. Jų kūrybą profesorius apibūdindavo trumpai, ryškiai, pavaizduodamas čia atitinkamo kūrinio grojimu. Haidno muziką ir jį patį profesorius mum rodydavo kaip giedrios nuotaikos kūrėją, labai gy-

vą, turintį humoro. Čia pat pasiūlydavo paieškoti tų savybių grojamam kūriny. Mozartą mėgo, kaip suradusį formos ir turinio sintezę, tobulos formos ir turtingos melodijos kūrėją. Jis profesoriui atrodė toks pat giedras kaip ir Haydnas, bet kažkoks pakilęs nuo žemės savo skaidrumu. Beethovenas — didelės vidaus įtampos kūrėjas, atsisakęs lengvai žaidžiančios muzikos, pilnas gilios idėjos, kontrastingų jausmų reiškėjas.

Artėjo Beethoveno sukaktis, ir profesorius sugestionavo tai atžymėti viešu seminaru. Kaip visuomet paliko ir čia daug iniciatyvos studentam. Seminaras turėjo didžiulį pasisekimą, sutraukdamas pilną universiteto salę klausytojų.

Gali atrodyti, kad visi šie dalykai nedaug ką bendra turi su germanistika. Bet jie padėjo suprasti 18 amžiaus dvasią, kuri ta pati reiškėsi tiek literatūroje, tiek kitose meno šakose, o svarbiausia — plėtė studentų akiratį ir ugdė jų iniciatyvą.

Įmintos pėdos

Prof. Eretas priklauso prie tų dėstytojų, kurie, kaip iš perspektyvos matyti, palikę pėdas savo klausytojų moksliniame ar pedagoginiame darbe.

Jis įtaigodavo germanistus diplominiam darbam imti temas, kurios turi ryšio su Lietuva, jos tautosaka, literatūra, gamtovaizdžiu. Tarp tokių viešumon pasirodžiusių darbų primintinas Broniaus Stočkaus apie Liudviką Rėzą; A. Šešplaukio "Vokiečių klasikai ir lietuvių liaudies dainos" ir jo vėlesnis daktaro laipsniui gauti "J. G. Herder und die baltischen Voelker". Profesoriaus paragintas ir rekomenduotas Ignas Skrupskelis praleido trejus me-

tus Karaliaučiaus ir Vienos universitetuose, rinkdamas medžiagą darbui apie lietuvius 18 amžiaus vokiečių literatūroje.

Profesoriaus metodu pasinaudojo ir negermanistų moksliniai darbai. Juozas T., kelių studijų apie Mariją Pečkauskaitę autorius, planuodamas rašyti apie "Pečkauskaitę ir jos kūrybą", ryžosi pirmiausia aplankyti autorės gyventąją vietą. Jam atrodė, svarbu susipažinti su viskuo, kas galėjo jai įkvėpti to veikalo idėją ir jį nudažyti savotišku koloritu. Labiausiai norėjo pamatyti Pečkauskaitės tėviškę ir nuvyko į Labūnavo dvarą Pavandenės par. Grįžo nusiminęs ir skundėsi teradęs gandralizdį dvaro vietoj. Bet pripažino, kad vaikščiodamas po apylinkes, kalbėdamasis su žmonėm, pajutęs to krašto dvasinę aplinką. O tai jam padėjo įsijausti į Pečkauskaitę ir jos "Sename dvare".

Ir 1936 m. pasirodžiusioje Juozo Ambrazevičiaus monografijoje apie Vaižganto kūrybą pastebime naujų metodinių idėjų poveikį. Prof. M. Biržiška, susipažinęs su veikalu, nustebęs pareiškė, kad toks rašymo būdas jam esąs naujas, iki šiol nežinomas, bet labai įdomus.

Kitos rūšies paliktos pėdos — gyvieji germanistai mokytojai, kurių nuotaikas jau iš perspektyvos išsako keletas atsiliepimų.

A. Avižonienė: "Jo dėstymo metodu pasinaudodama, kurį pasisavinau Kaune, turėjau daug pasisekimo tiek Kaune, tiek čia Amerikoje. Turėjo nepaprastai gerą metodą. Labai gyvas, plačiai apimantis, žinoma, ir gerokai reikalaujantis. Jis nesitenkino istoriniu autoriaus ar įvykio vaizdavimu, bet išgvildendavo po siūlelį, kaip audinį, žmogaus sielą iš visų pusių, etnografiniu metodu, medicininiu ir t.t. . . . Jis mokėjo uždegti. Bet tą kibirkštį

reikėjo mum patiem palaikyti ir neleisti gesti ... Kaip studentė esu jam už tai labai dėkinga. Jis davė man kryptį prieiti prie studentų ir, reikalui esant, kai jie būdavo taip reikalingi pagalbos, jiem padėti ir, svarbiausia, suteikti jiem pasitikėjimą savimi ir savo mokytojais".

J. Botyrius teigia, kad metodo atžvilgiu — kaip mokslinį darbą dirbti — jam "neišdildomą įtaką padarė du profesoriai: prof. Stasys Šalkauskis — teoretiškai ir prof. J. Eretas — praktiškai".

St. Rudys: "Esu jau mokytojas emeritas. Ir po 40 metų nesigailiu pasirinkęs Teologijos-filosofijos fakultetą, kuris bolševikų yra likviduotas. Didžiuojuosi ir savo pagrindinės šakos profesorium dr. Juozu Eretu, kuris yra nepailstamas Lietuvos laisvės šauklys laisvoje Šveicarijoje".

PASTABOS

Kokį įspūdį J. Eretas darė suaugusiem, literatūriniu vaizdingumu aprašo Mykolas Vaitkus:

"Gerai atsimenu mudviejų pirmąjį pasikalbėjimą. Aš stebėdamasis ir grožėdamasis veizdėjau į tą aukštoką, liekną, atletišką jaunuolį su revoliucišku kūgiu juodų plaukų viršum formingos galvos, o po jo aukšta dailia kakta blizgėte blizga gražios didokos akys, ir klasikinės lūpos vyriškai žydi natūraliu, sveiku, žaviu šypsniu. Ir visas tas veidas, visas tas vakarų europiečio-kalniečio stotas man minte primena kažkurį arkangelą, kaip jį vaizduoja didieji menininkai. O ta jo šnekta laisvai, nesuvaldomai liejas, kaip sraunus upelis. Taip, matyt, jam niekuomet nestinga temų nei žodžių. Ir kaip gerai jis jau išmokęs lietuviškai! Taip, matyt, europiečiui nėra sunku, nei jis tingi, jei reikia mokytis ir išmokti svetimų kalbų ...

"Nors tiek laiko jau praėjo, tačiau dar atsimenu, jog daugiausia Eretas kalbėjo apie mūsų jaunimą, kad jam reikią stipriai susiorganizuot, nusikratyt nedrąsa, tvirtai, plačiai, giliai užsimot ir energingai veikt, veikt, veikt! ... Entuziastas net mane, neorganizacinį žmogų, kuo neįjudino į organizacinį veiksmą.

"Bet jis ne vien kitus ragino veikt, o ir pats visa savo būtybe nėrė į neramią veikimo jūrą ..." (Mykolas Vaitkus, Nepriklausomybės saulėje 1918—1940. Atsiminimai V. tomas, pirmoji dalis. 1968, 80-81 p.).

3:

Lietuvio ieškojimas Vakaruos

Prof. J. Ereto moksliniai darbai iki 1934 m. buvo apžvelgti ir apibūdinti prof. St. Šalkauskio rašiny. Tie darbai buvo vokiečių literatūros bei jų dvasinio gyvenimo srities.

Darbuose po 1934 m. pastebimas ypatingas posūkis — vokiečių kultūrinio gyvenimo raidoje ieškoti lietuvių. Dėmesys nukrypo pirmiausia į Liudviką Rėzą, profesorių ir rašytoją.

Liudviko Rėzos tyrinėjimuose domina taip pat autoriaus, prof. J. Ereto, mokslinio metodo charakteris.

Šiuos prof. J. Ereto tyrinėjimus apžvelgia ir juos įstato kitų to paties Rėzos tyrinėjimų eilėje germanistas dr. ALFONSAS ŠEŠPLAUKIS (South Bend, Ind.)

LIUDVIKAS RĖZA (1786-1840), žymusis Prūsų lietuvių rašto darbuotojas, išvedęs Donelaitį ir dainas į platesnįjį pasaulį, iki 19 amž. pabaigos buvo tirtas ir vertintas daugiausia nelietuvių autorių. Jo pirmuoju biografu reikia laikyti F. W. Schubertą.[1] Be to, kur buvo kalbama apie Donelaitį ar dainas, neišvengiamai susidurta ir su Rėza.

Patys lietuviai didesnio susidomėjimo Rėza parodė nuo praeito amžiaus pabaigos. Lietuvos nepriklausomy-

bės metu Rėzą buvo didžiai pamilęs ir jį uoliai tyrė prof. M. Biržiška. Jo darbas buvo taikomas daugiausia Lietuvos mokyklai, bet 1935-37 m. jis išleido kruopščiai moksliškai paruoštą 3-jį Rėzos "Dainų" rinkinį (2 t.).

Tuo pat metu buvo užsimota duoti platesnį monografinį veikalą apie Rėzą. Tam darbui buvo ryžęsis prof. J. Eretas, bene skatinamas dviejų reikšmingų šimtmetinių sukakčių: Goethės 1932 ir Rėzos 1940 m.[2] Deja, netrukus prasidėjęs pasaulinis karas ir Lietuvos okupacijos šį sumanymą sugriovė. Bet yra išlikusių to darbo fragmentų ir kitų tyrinėjimų.

"Rėzos gimtinė . . ."

Rėzos šimtmetinės sukakties išvakarėse nepriklausomoj Lietuvoj buvo pasirodę du prof. J. Ereto darbai apie Rėzą: "Rėzos gimtinė Karvaičiai ir jų poetai"[3] ir "Rėzos santykiai su Goethe".[4] Abudu — 1938 metais. Pastarajam darbui paruošti profesorius buvo universiteto deleguotas į Weimarą, kad vietoj patyrinėtų šaltinius. Pirmasis ir mažesnis iš tų darbų, kaip užsimenama pačioj pradžioj, esanti studijėlė apie Rėzos gimtinę — Neringą ir Karvaičius — imta iš ruošiamos didėlesnės monografijos apie Rėzą, "tą mums brangų žmogų".

Rėzos tėviškei aprašyti daugiausia naudotasi ankstesniųjų vokiečių autorių literatūra.

Mokslinės žinios apie Rėzos tėviškę išreikštos daugiau populiariu stilium, ne kartą artėjama prie grožinės literatūros išraiškos, kaip šit: "Tik vieno dalyko čia netrūko — paties nereikalingiausio: smėlio! Jį atnešė vyraujančių vakarų vėjų į krantą genamos bangos. Bet čia nesustingo — vėjas jį nešė tolyn, gilyn. Sutikusi

kliūtį, stipriu pūtimu pernešė per ją, sustojusį prieš kalną, dar smarkiau pūsdamas, varė vis aukštyn, iki pat viršūnės, nuo kurios risdamasis į kitą pusę pirmyn stūmė jo paviršių ir tuo virto keliaujančiu kalnu."[5]

Jau kitoks įspūdis literatūriniais vaizdais besimaginančiam, kai tenka susidurti su posakiais ir terminais, kurie palikti originale, be vertimo. Tokių originalinių žodžių, kaip Gastgeber, Strandbedienter, Strandknecht, Duerrsucht, Mantelgeld, kur kas daugiau nei tokių, kaip Erzpriest (arkikunigas), Strand (Neringa), kurie paduoti abiem formom. Be vertimo eina Rėzos ir Beerbohmo eilėraščiai, Beerbohmo laiškai Rėzai.

Poetinio nagrinėjimo apmatus jau buvo davęs R. Naujokas knygoje "Das Memelland in seiner Dichtung" (1935). J. Eretas, analizuodamas Rėzos eilėraščių poetiką, būdingai ieško rokoko nuotaikos "Karvaičių kapuose" (Carvitas Graeber), užsimindamas apie jaunojo Goethės "pasaulio skausmo" (Weltschmerzo) dvasią ir jo galimą įtaką Rėzai. Greičiausia to paties Goethės paskatų bus gavęs ir Rėzos eilėraštis "Paskendęs kaimas" (Das versunkene Dorf), parašytas metais vėliau už Goethės "Hermanną ir Dorotėją". Jau iš to būtų galima spėti, kad Rėza buvo ankstyvas Goethės gerbėjas ir kad jo vėlesnieji ryšiai dainų reikalu buvo pasiekę to gerbimo viršūnę.

Grįžtant prie čia analizuojamų Rėzos eilėraščių, galima būtų pastebėti, kad prie jų mielai būtų šliejęsi ir kiti Rėzos eilėraščiai, kaip "Gintaro žvejai".

Dėl Rėzos gimimo datos abejonių jau nėra. Nors pats Rėza savo 1810 m. Karaliaučiaus universitetui įteiktoj autobiografijoj ir rašė, kad gimęs 1777.6.9 ir tą datą kartojo J. A. E. Oesstreichas (1832) ir F. W.

Schubertas (1855), bet tikrąją datą 1776.1.9 datą nustatė F. Tetzneris.[6] Studijos autoriui prof. J. Eretui patikrinus Juodkrantės bažnyčios archyvą, kur buvo perkelti Karvaičių dokumentai, paaiškėjo, kad 1777 m. nebuvęs krikštytas joks Rėza.

Rėzos tautybės klausimas autoriaus paliktas kaip ir atviras, daugiau linkstant pritarti vokiečių tyrinėtojams, kad Rėza galėjo būti kuršių kilimo. K. Forstreuteriui ėmus teigti, kad Rėza buvęs vokiečių kilmės, autoriaus suabejojama, ar naujoji propozicija labiau priartinsianti prie tiesos.[7] Bet pati problema dar esanti reikalinga nuodugnių studijų.

Sprendžiant Rėzos tautybės klausimą, dažniausiai pasikliaunama minėta jo paties rašyta autobiografija Karaliaučiaus universitetui, kur teigiama, kad esąs kilęs "iš lietuviškos giminės" ("e gente lituana"), kuriai priklausęs ir 17 amž. lietuvių raštijos darbuotojas Jonas Rėza, kurį prof. V. Biržiška vadina tikru lietuviu.[8] Paskutiniuoju metu vis dažniau pasisakoma ir už Liudviko Rėzos lietuvišką kilmę.[9]

"Rėzos santykiai su Goethe"

Kitas prof. J. Ereto darbas apie Rėzą, būtent "Rėzos santykiai su Goethe", artėja daugiau į germanistikos sritį. Tie santykiai buvo tiriami pačiame Goethės ir Schillerio archyve Weimare. Konsultuoti dar tekę Jenos universitetą ir biblioteką, Prūsų valstybės archyvą, Karaliaučiaus miesto archyvą, Bazelio ir Vytauto Didžiojo universitetų bibliotekas.

Šioj studijoj gan apsčiai vietos skirta Rėzos ir Goethės tarpininkui A. J. Penzeliui — kiek didesnė viso

Prof. J. Eretas 1934 Kaune

darbo pusė. Ir šį darbą žymi daugiau populiarus dėstymas, vietom su jovialiniu stilium, kaip šit: "Gal Goethei rašyti? Bet, ar laiškas pasieks tą sekretoriais apsistačiusį poną, o jei ir pasieks — ar teiksis atsakyti ... Goethe buvo europejinė garsenybė, o jis provincijos profesorėlis."[10]

Gausiai sukaupta daugiausia vokiečių kalba perteiktos medžiagos. Ištisai perduota Penzelio rašyta Rėzos išleistų Donelaičio "Metų" recenzija, Penzelio laiškai Goethei, Rėzos laiškai Goethei, Budriaus laiškai Rėzai, abi Goethės rašytos Rėzos "Dainų" recenzijos.

Ne vienas iš tų dalykų šiandien yra prieinamas tyrinėtojui. Kiek kitaip yra su Rėzos Goethei 1820 m. nusiųstu "Dainų" rankraščiu, kuris kaip unikumas tebesaugomas Goethės archyve Weimare. Studijoj duotos bent to rinkinio dainų antraštės. Bet to, žinoma, per maža, ir rinkinio nuodugnus ištyrimas ir aprašymas kiekvieno dainų tyrinėtojo būtų karštai sveikinamas, nepaisant, kad turinio atžvilgiu jis ir nedaug kuo tesiskirtų nuo 1825 m. leidimo.[11]

Rėzos kilmės klausimu ir šioj studijoj laikomasi nuomonės, kad Rėza buvo "iš gimimo kuras (kuršis), savo kultūra — vokietis, o apsisprendimu — lietuvis." Rėza buvęs "paini asmenybė" ir iš tų 3 sudedamųjų elementų pirmąjį stengęsis užmiršti, antrąjį laikęs natūraliu, o tretįjį labiausiai branginęs, nes įsigijęs laisvu apsisprendimu ir tokiais laikais, kai lietuvių kultūra negalėjusi lygintis su vokiškąja. Čia gal autorius Rėzos asmenyje bus įžiūrėjęs kiek ir savo paties likimą.

Svarbiausiu veiksniu, pastūmėjusiu Rėzą lietuvybės darbų link, šioj studijoj pirmiausia nurodomas lietuvių

kalbos išlaikymas, ano meto Prūsų Lietuvoj pasigirdus balsų, kad toji kalba nebereikalinga, kad ji šalintina iš viešojo gyvenimo, pirmiausia iš mokyklos ir bažnyčios. Dėl to suprantama, kodėl Rėza pirmiausia ėmėsi "Biblijos" (1816) ir Donelaičio "Metų" (1818) leidimo, po to "Aisopo pasakų" (1824) vertimo ir "Dainų" (1825) paskelbimo. Iš tų darbų daugiausia naudos lietuviai turėję iš Šventraščio, o pats Rėza iš "Dainų" rinkinio.

Keliant Goethės recenzijos vertę ir aplamai Goethės nuopelnus, kad lietuvių liaudies daina iš siauro horizonto pateko į pasaulinės literatūros plotus, be abejo, kreditą reik duoti ir P. Ruigiui (Ruhigui), kurs pirmas su lietuvių daina supažindino vokiečių klasikus, o per Herderį jos pasklido ir po platesnį pasaulį. Be to, Herderis pirmasis supažindino Goethę su lietuviška daina Elzase 1770 m. rudenį. Be abejo, senyvo Goethės vardas daug prisidėjo prie liaudies dainos įvesdinimo į pasaulinę literatūrą. Čia nepamirštini tiek Donelaičio "Metų", tiek "Dainų" vertimai į vokiečių kalbą, atlikti paties Rėzos, nors tie vertimai ir nebūtų kažkokio aukšto meninio lygio.

Kitų darbai apie Rėzą

Dar anksčiau, 1934 m., už prof. J. Ereto darbus apie Rėzą buvo pasirodęs jo inspiruotas ir koreguotas Br. Stočkaus darbas (t. y. diplominis darbas) "Rėzos charakteris ir jo lietuvybė".[12] Kaip tema rodo, čia sprendžiami du skirtingi Rėzos asmenybės aspektai. Aplenkiant Rėzos kūryboj išryškėjusius romantinius nusiteikimus, šiame darbe teigiama, kad Rėza buvęs "blaiviai ir šaltai galvojąs žmogus, neturįs ugningų užsimojimų, o mintijime ir gyvenime buvęs saikingas realistas, kuriame vyrauja intelektas". Iki atsidėjimo lituanistiniams darbams bu-

vęs "nuoširdus protestantų pastorius". Gerbdamas katalikų pamaldumą, kartu jautęs ir protestantizmo pilkumą. Šią pastabą betgi reikia suprasti greičiau kaip autoriaus apgailestavimą, nes vieninteliam lietuviškam Rėzos eilėraštyj "Jau šimtus metus saulė tekėjo ir leidos" katalikybė vertinama kitaip.

Kilmės klausimu Rėza čia laikomas baltų kilmės, būtent kuršių. Baltiškoji Rėzos kilmė autoriui padeda atremti K. Forstreuterio teigimą, kad Rėza buvęs vokiečių kilmės. Bet pats Rėzą visados jautęsis esąs lietuvis ir tai įrodęs savo darbais. Be minėtos autobiografijos dar ir priėmime į universiteto profesorius Rėza vadinamas "iš Karvaičių kilusiu lietuviu."

Svarstydamas Rėzos lietuviškumo ir vokiškumo klausimą, B. Stočkus randa, kad jis ne kartą rašąs ir jaučiąs "kaip tikras vokietis". Pavyzdžiui ima entuziastingą Rėzos eilėraštį apie vokiečių pergalę Tautų mūšy 1813 m. (Prutenos II d.). Iš tikrųjų tai tik rodę jo apsirikimą, nes, būdamas tikras prūsas (ne vokietis) jis kovojęs už visų laisvę, gerai nesusivokdamas, kad prūsų valstybė tapo vokiška ir kad, laimėjus karus, ji pradės smarkesnę kovą su nevokiškom tautybėm. Šis nesusivokimas galėjęs būti taikomas visiems Prūsų lietuviams, kurie manę turį lygias teises su vokiečiais, nors to jau nebebuvę po 1800 m. Vokietinimo darbo kaip tik ypač buvę imtasi, laimėjus karus su Napoleonu ir pradėjus daugiau stiprintis viduj.

Bendra autoriaus (B. Stočkaus) išvada: Rėza buvęs lietuvis žodžiais ir darbais. Kaip Prūsų krašto gyventojas lietuvišką tautybę jis jungęs su atsidavimu Prūsų valstybei ir kultūrai. Iš to ir tas kartais kylantis konfliktas, kai lietuviškumo ir vokiškumo atžvilgiu nebeįžiūrima

aiškesnė riba. Savaime aišku, visai kitokioj politinėj aplinkoj gyveno ir veikė Prūsų lietuviai 18 amž., Herderio ir jaunojo Goethės laikais.[13] Rėzai 19 amž. jau teko eiti kur kas aštresnėm politinėm briaunom. Dviejų kultūrų samplaikoj teko laviruoti. Iš to ir ta "paini asmenybė", apie kurią buvo J. Ereto užsiminta anksčiau.

Nors čia peržvelgti J. Ereto ir B. Stočkaus darbai apie Rėzą tebuvo tik riboti ir fragmentiniai, bet ir tai, kas tada buvo laimėta, neliko be reikšmės ir naujesniems tyrinėjimams. Tų darbų rezultatai panaudoti ir jau 1969 Vilniuj išleistoje išsamioje A. Jovaišo monografijoje "Liudvikas Rėza"[14]. Tik šioje monografijoje jau ryškėja marksistinis tyrinėjimo metodas: esą nors ankstesniuose darbuose "pateikta svarbių archyvinės medžiagos publikacijų ir gana gausu bibliografinės informacijos, tačiau juose nebuvo nuodugniai išnagrinėta nė viena Rėzos veiklos sritis, liko neatskleisti visuomeniniai tos veiklos motyvai, Rėzos idėjinės ir estetinės pažiūros, nebuvo išspręsti pagrindiniai Rėzos, kaip literato ir folkloristo, vertinimo klausimai".[15]

Ta ankstesnė archyvinė medžiaga ir bibliografinė informacija ypač gausiai panaudota Rėzos biografijai, paprastai nenurodant autorių, tik žurnalo pavadinimą ir jo metriką. Literatūroj apie Rėzą surinkta bemaž visa, kas nepriklausomoj Lietuvoj apie Rėzą buvvo rašyta. Rėzos kilmės ir tautybės klausimu laikomasi daugiau paskutinio meto nuomonės (pagal tėvą — lietuvis).

Po palyginti ne per ilgos Rėzos biografijos šioj monografijoj pirmą kartą išsamiai išnagrinėta Rėzos kaip Donelaičio "Metų" leidėjo, kaip poeto ir kaip folkloristo veikla. Tarp kitko panagrinėtas vokiškasis "Metų" verti-

mas, be vokiškosios ir lietuviškai rašytoji Rėzos poezija. Naujas ir ne vieną folkloristą dominąs dalykas bus autoriaus įsiveržimas į Rėzos "redakcinę laboratoriją", ieškant dainų autentiškumo. Suprantama, dėl "konservatyvumo" religiniai Rėzos raštai negalėjo susilaukti platesnio vertinimo.

Kaip jau įžangoj pažymėta, monografija parašyta pagal marksistinę metodologiją. Dėl to tuoj po Rėzos biografijos įterptas skyrius, kuriame perkainojamos Rėzos idėjinės ir estetinės pažiūros, ieškant jo antifeodalinių, antiromantinių ir pan. nusiteikimų. Ten, kur eina kalba apie Rėzos pasaulėžiūros ar poezijos vertinimą, ankstesniesiems tyrinėtojams pareiškiamas adversiškas nusistatymas. Pav. antikos ir rokoko meto poveikio iškėlimas Rėzos kūryboj vadinamas "buržuazinio mokslo tendencija", kuri, vertinant literatūros reiškinius, pirmenybę atiduodanti formos dalykams.[16]

Tokio pat priešiškumo susilaukia Rėzos kaip dvasininko apibūdinimas, šią rolę sumenkinant, arba Donelaičio "Metų" kopiūrų interpretacija, jos autorius pakaltinant "ponijos gynimu".[17] Tačiau šie kaltinimai, atrodo, bus daugiau susiję su nepakankamu, nepilnu teksto išskaitymu.

Aplamai, kaip minėta, monografijoj gausu "antifeodalinių" apraiškų ieškojimo Rėzos gyvenime ir raštuose. Ne visad tai vyksta sėkmingai, ypač kai kartą ir pats Rėza pareiškia, kad "prūsiškoje Lietuvos dalyje nėra, o taip pat niekad nebuvo feodalinės sistemos".[18] Ir čia galutinai paaiškėja, kad feodalizmu Rėza vadino ne baudžiavą, bet vasalinius siuzereninius santykius!

Knygoj rastum ir daugiau įprastinių sąvokų ir terminų perstatinėjimo, bet jų nagrinėjimas jau būtų atskira tema.

Papildai apie metodą

Dr. A. Šešplaukio įžvalgą į prof. J. Ereto studijas apie L. Rėzą, galima pratęsti dar kitais faktais, kurie paryškina J. Ereto metodologinį priėjimą prie tyrinėjamo literatūrinio fakto ir to fakto perteikimą skaitytojui.

Vienas metodinis bruožas — *ėjimas "ad fontes"*, t. y. duoti faktus iš pačių pirmųjų šaltinių, dokumentaliai grįstus, autentiškus. Kiek tai būdinga J. Ereto studijom, pažymėjo V. Mc (Maciūnas), vertindamas J. Ereto studiją apie "Rėzos santykius su Goethe". Vertintojas pažymėjo, kad daugelis senosios literatūros nagrinėtojų nesistengia duoti naujų faktų, pasemtų iš archyvų, ir tenkinasi žinomų faktų komentavimu. "Šiuo atžvilgiu čia recenzuojamoji J. Ereto studija sudaro vieną iš nepergausių laimingų išimčių mūsų senosios literatūros tyrinėjimų tarpe. Autorius surado Goethės ir Schillerio archyve ir kitur apsčiai dar lig šiol nesunaudotos medžiagos, iškėlė naujų faktų, tuo įgalindamas mus geriau pažinti tą įdomųjį mūsų dainotyros pionierių . . ."

"Autorius jau anksčiau buvo paskelbęs rašinį apie Rėzos tėviškę. Dabar su nekantrumu lauksime kada nors pasirodant J. Ereto išsamaus veikalo apie Rėzos gyvenimą ir darbus" (Židinys 1939 Nr. 3).

Antras metodinis kelias — *geografinis istorinis*, t. y. duoti horizontalinį ir vertikalinį foną, kuriame ryškėtų nagrinėjamas asmuo ar faktas kaip laiko ir vietos atspindys.

Kaip stipriai šį metodą vartoja J. Eretas, pastebėjo ir iškėlė M(ykolaitis), atsiliepdamas apie J. Ereto kitą veikalą — "Beethoveno jaunystę".

"Autorius imasi savo uždavinio metodiškai ir moksliškai". Būtent: "Žinodamas, kiek genijaus kūrybai suprasti padeda jo gimtinės šalies, aplinkumos ir kartų kartoms susikrovusių šeimoje savumų pažinimas, jis pirmiausia duoda platų geografinį ir istorinį Koelno žemės vaizdą, paskui nupiešia šeimos likimą, kol II-oj daly prieina prie pačio Liudviko Beethoveno vaikystės. Gyvenimas vaizduojamas dokumentaliai, bet ir gyvai" (Židinys 1928 Nr. 3).

Trečias — *vaizdus pateikimas*, t. y. siekimas pavartoti visas priemones, kad skaitytojo dėmesį patrauktų; kad skaitytojas lengviau priimtų ir ilgiau atmintyje pasilaikytų svarstomą reikalą. To reikalavo J. Eretas, vertindamas ir kitų veikalus. Antai, recenzuodamas P. Gaučio "Rolando giesmės" vertimą, pageidavo tokių priemonių, kurios aną senovinį veikalą darytų suprantamą dabarties skaitytojui.

"Geresniam teksto supratimui reikėjo pridėti ir šiokių tokių kritiškų pastabų, nes be pastabų kai kurios vietos sunkiai suprantamos, ypač ten, kur nepilnas arba neaiškus originalas verčia vertėją kai ką praleisti. Toliau gera būtų pridėti atskirų skirsnelių turinio santraukas, kurios palengvintų orientuotis pačioj giesmėj. Nemaža naudos skaitytojui būtų suteikęs žemėlapis, kuriame būtų pažymėtos bent svarbiausios giesmės paliestos vietos" ... "Dar daugiau naudos būtų, jei prakalboj rastumėm nors trumpą charakterizavimą tos kultūrinės atmosferos, kuria poemos sustatytojas (sustatytojai, per-

rašinėtojai, redaktoriai?) gyveno" (Židinys 1927 Nr. 10).

Atsižvelgimu į skaitytoją, palengvinimu jam suprasti, įsivaizduoti, pergyventi J. Eretas labiausiai išsiskiria iš tų mokslininkų, kurie težiūri į savo mokslinį svarstymą, nepaisydami skaitytojo; nepaisydami, kiek ir kas jo veikalą skaitys; lyg teieškodami tiesos ir nesirūpindami, kiek ta tiesa pasklis tarp žmonių.

Savo paties veikalais visus tuos trejopus metodinius reikalavimus stropiai vykdė, nors vienur stipriau vartodamas vieną, kitur kitą. Antai pokariniais laikais J. Ereto monografijoje apie St. Šalkauskį (1960) itin ryškus tas istorinis kultūrinis fonas, kuriame Šalkauskis išaugo ir veikė. Paskutiniame veikale apie Kazį Pakštą (1970) turėjo labai tinkamą figūrą pagauti skaitytojo dėmesiui ir padaryti ją vaizdingą autoriaus mėgstama kontrastų priemone — kontrasto tarp Rytų ir Vakarų dvasios, kontrasto tarp kontinento ir jūrų dvasių, kontrasto tarp didžių idėjų asmenybės ir eilinio žmogaus nedalios, sudarydamas klasinio realizmo objektyvumo įspūdį, apiberdamas nuotaiką lengvinančio olimpiško šypsnio spinduliais.

Šioje monografijoje skaitytoją pagauna ir paperka dar meniška vaizdavimo forma, ištobulinta čia kaip nė vienam kitame veikale. Tuo ši monografija pralenkia bet kurias kitas lig šiol lietuviškas monografijas. Pralenkia ir paties autoriaus monografiją apie Šalkauskį.

PASTABOS

[1] F. W. Schubert, "Aus dem Jahresberichte der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg". **Neue Preussische Provinzial-Blätter.** Andere Folge, VII, 1855, p. 245-255.

[2] **Athenaeum,** VIII, 1937, p. 153; L. Rėza, **Dainos.** Kaunas, 1935, I. p. VII.

[3] **Athenaeum,** VIII, p. 154-186.

[4] **Athenaeum,** IX, 1938:2, p. 1-55 (ir atskirai).

[5] **Athenaeum,** VIII, p. 154.

[6] F.Tetzner. "Ludwig Rhesa von Karwaiten". **Der Roland,** 1903, Nr. 44-45.

[7] K. Forstreuter. "Die Herkunft von Johannes Rhesa und Martin Ludwig (Jedimin) Rhesa". **Zeitschr. für slav. Philologie,** XIV, 1937, p. 27-28.

[8] V. Biržiška. **Aleksandrynas.** Chicago, 1960, I, p. 234.

[9] K. Gudaitis. "Rėza". Liet. Enciklopedija, Boston, 1961, t. XXV, p. 193-195.

[10] **Atheneaum,** IX, p. 2.

[11] Neištirtas galutinai dar ir Goethės ryšio su Donelaičio "Metais" klausimas. Plg. **Aidai,** 1964, nr. 3, p. 152; **Literatūra ir menas,** 1964, gr. 26; **Literatūra ir kalba,** VII, p. 45-46.

[12] **Athenaeum,** V, 1934, p. 1-33 (ir atskirai).

[13] Plg. I. Skrupskelis. **Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje.** Roma, 1967. (1932 m. nespausdintos dis. **Die Litauer in der deutschen Literatur des 18. Jahrhunderts** vertimas). Ten yra skyrius ir apie Rėzą, kuris pagal kilmę laikomas tikru "lietuviu" (p. 111).

[14] Jo paruoštas ir L. Rėzos **Lietuvių liaudies dainų** IV leid. II t. (Vilnius, 1964). Iš neprikl. Lietuvos Rėzos tyrinėtojų paminėti: M. Biržiška, J. Eretas, B. Stočkus, V. Maciūnas.

[15] A. Jovaišas. **Liudvikas Rėza.** Vilnius, 1969, p. 6.

[16] **Athenaeum,,** V, p. 2-5; VIII, p. 175-176; A. Jovaišas, op. cit. p. 226.

[17] M. Biržiška. **Donelaičio gyvenimas ir raštai.** Vilnius, 1918, p. 24; K. Donelaitis. **Metai.** Spaudai paruošė J. Ambrazevičius. Kaunas, 1940, p. 180; A. Jovaišas, op. cit., p. 120.

[18] A. Jovaišas, op. cit., p. 240.

4:

Nekapituliuojanti plunksna

Plunksna dr. J. Eretas pradėjo savo tarnybą Lietuvos laisvei. Laisvoje Lietuvoje plunksna tėsė kovą dėl kultūrinės pažangos. Laisvės Lietuvai vėl netekus, plunksna kovoja už opiniją Lietuvos laisvei bei dėmesį lietuvių kultūrai.

Kuo dr. J. Ereto plunksnos darbas būdingas; kuo išsiskiria tarp kitų jo meto žurnalistikos kūrėjų — analizuoja J. BRAZAITIS, Brooklyn, N. Y.

DR. J. ERETAS nuo 1917 įsijungė į tarnybą Lietuvai per Lietuvių spaudos biurą Šveicarijoje; atvykęs į Kauną, suorganizavo prie užsienių reikalų ministerijos informacijos departamentą, telegramų agentūrą ELTĄ ir buvo pirmas jos direktorius. Derybose su Lenkijos atstovais Ženevoje ir Briusely jis buvo ten pasiųstas kaip spaudos attache ... Tuos dalykus plačiau lietė prof. St. Šalkauskio rašinys.

Pasitraukęs iš valdinės tarnybos nuo 1922 ir atsidėjęs mokslinei bei visuomeninei veiklai, J. E. spaudą laikė pagrindine priemone kultūros lygiui kelti ir visuomenei organizaciniu tinklu juosti. "Nuo organizacijų — jo pasakymu — prie laikraščių tėra vienas žingsnis" ("Draugas" 1966. VII.15), arba atvirkščiai: nuo laikraščių prie organizacijų . . .Jis suorganizavo blaivininkam "Sargybą", vaikam "Angelą sargą" (paskiau "Žvaigždutę"), jaunimui "Pavasarininkų vadą", sportininkam "Sportą" bei "Jėgą ir grožį" . . .

Tie pirmieji jo "didžiojo nuotykio" metai tai spaudos ir organizacijų kūrimo metai. Kai po šešeto metų iš vadovavimo "Pavasario" sąjungai pasitraukė, susitelkdamas mokslinėje, akademinėje veikloje, galėjo daugiau atsidėti tiesioginiam plunksnos darbui — moksliniam ir publicistiniam. Jo rašiniai rodėsi "Ateity", "Naujojoje vaidilutėje", "Naujojoj Romuvoj", "Židiny", "Lietuvos mokykloje," "Athenaeum", "Logos", Amerikos "Drauge", "Vytyje".

Publicistiniai rašiniai pirmiausia ir gausiausiai rodėsi "Pavasary", kur juos rašė "Dėdė viską žinąs". Tai buvo eskizai, apmatėliai būsimai plataus masto publicistikai, kurios viršūnė buvo jo rašiniai "XX amžiuje".

Hispanus ir "Strategija"

"XX amžiaus" dienrašty nuo 1936 ėmė rodytis rašinių serija, vardu "Strategija ties Madridu", slapyvardžiu Hispanus. Rodės daugiausia kas antras šeštadienis ir tuojau patraukė į save skaitytojų dėmesį, nes jie buvo "kitaip" rašomi.

Hispanus atsiradimą "XX amžiuje" pasakoja pats J. Eretas savo knygoje apie Stasį Šalkauskį. "Tuo laiku suliepsnojęs pilietinis karas . . . jaudino ir Lietuvos katalikus . . . Man rūpėjo parodyti, kad Ispanijoje daug kas reformuotina ir kad katalikai turėtų vykdyti tas reformas" (197 p.).

Nuo 1938 "Strategija" dingsta, ir toliau eina straipsniai apie kitų kraštų politines aktualijas: Kiniją, Japoniją, Vokietiją, Italiją, netgi ir Lietuvą. Juos rašo jau ne Hispanus, o Juozas Eretas ir serijos numeriais nebežymi.

Verčiant "XX amžiaus" komplektus, teko pastebėti "Strategijos" 19 rašinių, kitais klausimais —58. Viso tad 77. Skaičius vargiai tikslus, nes ne visi laikraščio nr. yra komplektuose. (O 1937.IX.18 pvz. trečias puslapis, kur paprastai būdavo Hispanus rašinys, išcenzūruotas; jame teįdėtas skelbimas: "Šilkinė suknelė", tuo metu išverstas romanas. Kad čia būta Hispanus rašinio, matyti iš pirmo puslapio įrašo turiny: Hispanus "Niurnbergo dainininkai").

Atsimenant, kad vienas J. E. rašinys užima visą laikraščio puslapį, iš kurio gali išeiti apie 8 romaninio formato puslapėliai, tų straipsnių rinkinys būtų apie 500-600 puslapių knyga.

Mėginant apibūdinti šio laikotarpio J. E. publicistiką, nebūtina išnagrinėti visus rašinius. Apytikrėm išvadom užtenka ir vieno būdingesnio rašinio analizės stebint dviem atžvilgiais: idėjiniu ir žurnalistinio meno atžvilgiu; stebint, kokios gijos ir kokios spalvos vyrauja tame prof. Ereto žurnalistiniame audiny.

Paskutinis iš "didžiojo nuotykio" metų

Labiausiai dėmesį patraukia rašinys "Nei prakeikimas, nei kriminalas", paskelbtas "XX amžiuje" 1940 birželio 1. Berods, tai paskutinis autoriaus rašinys Lietuvoje.

Jis pradeda:

"Ar matėte kur Europos žemėlapį, kuris dar būtų tikras? Jie visi invalidai, pensininkai, matę geresnius laikus. Kai kurie dar visai jauni, spausti vos pereitą pavasarį, o jau pakaušis plikas ir dantys išbyrėję.

"Tuo negali nesisieloti pelno godūs amerikiečiai. Koks biznis su atlasu, kuris pasensta, dažams jame dar neišdžiūvus? Ta mintis nedavė ramybės vienam žemėlapių leidėjui, kol surado būdą visuomenę apsaugoti nuo klaidinimo, o savo leidyklą nuo bankroto.

"Jo žemėlapiai tikrai įdomūs — jie be valstybių sienų. Jų vietoje rasite lengvai prilipdytas juosteles, kurios duodasi pigiai atlupamos ir kiton vieton perkeliamos.

"Tai mūsų laikams pats tinkamiausias atlasų parengimo būdas, ir kokie pritaikymo galimumai jau šįmet, o ką bekalbėti apie netolimą ateitį.

"Iš viso sienos tokios nepastovios, kaip orai balandžio mėnesy — iš 50 Europoje einančių linijų vos devynios atsimena pereitą šimtmetį, visas kitas pagimdė XX amžius.

"Tvirčiausias sienas aptinkame Vakaruose. Seniausia jų yra Portugalijos skiriamoji linija su Ispanija, kuri nepajudinta jau 272 metus. Toliau Ispanija, kurios ribos tvirtos apie 199 metus. Švedija savo politinius rūbus pasisiuvo prieš 128 metus . . .

"Iš viso juo tolyn į rytus, juo sienos gležnesnės, trapesnės — mažiausias skersvėjis, ir jau šaukiamasi politinių daktarų.

"Tų pūstelėjimų per pastaruosius 25 metus tiek daug, kad tik aštuonios valstybės išvengė chirurgo peilio."

Faktai ir faktai, skaičiai ir skaičiai, vaizdai ir vaizdai . . . Kam visa ta "inventarizacija"? O gi tam, kad jie būtų faktiniai įrodymai autoriaus tolesnėm mintim: kad

sienas kaitalioja **didžiosios** valstybės, siekdamos "pločio ir ilgio ir liejas į geografinius plotus"; tuo tarpu "smulkioji valstybė savo tautos potencialą sukaupia dvasios ekspedicijoms, kūrybos žygiams". Tai supratusios Šveicarija, Švedija, ir jos atsisakiusios ekspansijos į plotus, pasitraukusios į savo vagą ir kuriančios dvasinių vertybių pažangą. Tokia esanti mažųjų valstybių misija . . . Paguodžianti misija. Tad rašinys ir baigiamas nukrypimu jau tiesiai į lietuvišką skaitytoją:

"Tas įsitikinimas suteikia mums ramybės ir orumo, pakelia drąsą ir padidina darbštumą. Ir dėl to bandymo valanda — jei tokia mums išmuštų — ne prie Raudų sienos mus ras, o darbo plotuose, kur giname, ką turime, ir kuriame, ko siekiame".

Tas paskutinis Lietuvoje rašytas straipsnis gali būti iliustracija visam prof. Ereto ano laikotarpio žurnalistiniam menui. Ryškiausios jo žymės yra šios:

(a) **Idėjinė formacija.** — Gausūs rašinio faktai nėra skirti tik skaitytojui informuoti. Tai daugiau nei informacija. Tai sykiu ir skaitytojo formacija: skaitytojas praturtinamas idėjom, gyvenimo orientacija, nuteikiamas tam tikra linkme galvoti, gyventi, veikti, kovoti.

Straipsnis paskelbtas dvi savaitės prieš "bandymo valandą" — sovietinę okupaciją. Tos bandymo valandos nuojautoje autorius įspėja skaitytoją nepulti į rezignaciją, nelaikyti priklausymo mažai valstybei prakeikimu. Būti mažos valstybės piliečiu tai "palaima", nes mažosios kuria dvasines vertybes.

Dvasinių vertybių primatas, kūrybinis veržlumas, socialinė pažanga buvo tos idėjos, kurios veržėsi ir pro "Strategiją ties Madridu", o ir paskiau jos vyraus autoriui grįžus į senąją tėvynę.

Tai buvo idėjos ne vieno prof. Ereto. Jos dažnai buvo iškalbėtos, išsvarstytos dviejų profesorių — paties Ereto ir Šalkauskio trečiadienių pokalbiuose. Šalkauskis surasdavo paskui kai ką iš jų svarstytų idėjų Hispanus rašiniuose, kur jos gaudavo jau žurnalistinę formą.

Tai buvo taip pat idėjos, kurias skelbė kitais būdais prof. K. Pakštas ir visas tas kolektyvas, kuris buvo krikščioniškos Vakarų kultūros avangarde.

(b) **Formos elegancija.** — Galima būti kitokios pažiūros į didžiųjų ir mažųjų valstybių misijas; galima manyti, kad ne tik didžiosios, bet kartais ir mažosios valstybės nešasi į geografinę ekspansiją. Bet negalima suabejoti, kad autoriaus teigimai turi pagaunančios, sugestyvios jėgos. Jie nuteikia skaitantį pasitikėti autorium, kuris plataus mosto faktais — horizontalinės (geografinės) krypties ir vertikalinės (istorinės) krypties faktais — parodo savo enciklopedinę erudiciją. Jie užkrečia skaitantį nusiteikimu savo mažo siauro gyvenimo faktus vertinti plačiame visuotinio, pasaulinio gyvenimo horizonte.

Faktai perteikiami vaizdų vaizdais, su tik tik nujaučiama ironija, kitur ryškesniu susižavėjimu, egzaltacija. O kreipdamasis tiesiogiai į skaitytoją ("ar jūs . . ."), lyg sakydamas prakalbą ir turėdamas prieš akis auditoriją, suranda šiltą ryšį su skaitytoju. Tai patraukia skaitytojo dėmesį, angažuoja ne tik jo intelektą, bet vaizduotę, emocijas ir valią.

Tokis ir yra tikrosios propagandos tikslas — skaitytoją angažuoti.

Tą formos eleganciją paryškino dr. J. Girnius šiais žodžiais: "Įdomu klausytis Ereto kaip pagaunančio ir

puošnaus kalbėtojo. Lygiai įdomu jį skaityti, nes ta pati retorinė dovana suteikia gyvybės ir jo raštams. Visi Ereto raštai yra rūpestingai stilistiškai išdailinti ir dažnai pasiekia tiesiog meniško plastiškumo bei vaizdingumo. Jo sakinys — įtaigus savo patetiškumu (kartais net ligi hiperboliškumo) ir puošnus savo meniškumu. Tai visa atspindi autorių kaip formos žmogų" (Juozas Girnius, Mūsų savasis Eretas, Aidai 1966 Nr. 9, 394 p.).

(c) **Modernioji technika**. - Minėtas rašinys, kaip ir kiti autoriaus to tipo rašiniai, sukapotas viduje antraštėlėm (Aktualus atradimas, Politinis žemės inventorius, Maloniau gamtos dėsnį pažinti, Kelias pirmyn, Palaima), patraukliom, intriguojančiom ir rodančiom autoriaus žurnalistinio siekimo planingą eigą (gradaciją iš faktų į veiksmą ir to veiksmo rezultatą — "palaimą").

Būdinga dar ir tai, kad autorius mėgsta savo rašinius iliustruoti paveikslais, žemėlapiais, karikatūrom. (Paskiau teko pastebėti šią techniką vartojant šveicarų laikraštį "Die Weltwoche").

Tokia technika turi pagauti modernaus, skubančio, gilintis neturinčio kada skaitytojo akį. Kai bus akis pagauta, yra vilties, kad paskaitys ir susidomės turiniu. Optinis vaizdas veda į susidomėjimą, toliau į vidaus pergyvenimą — intelektualinį, emocinį, valinį . . .

Tokia technika, gal būt, padeda ir autoriui save labiau kontroliuoti: išvengti pavojaus kartotis, dėstymą ištęsti, tuščiažodžiauti. Prof. Ereto publicistikoje, atrodo, kiekvienas žodis įmontuotas pagal iš anksto apgalvotą architektūrinį planą.

Žymėtina, kad šia spaudos technika J. E. domėjosi ir lankydamasis Amerikoje 1926. Apie tai užsimena Detroito laikraštis "The Detroit News" (1926.VIII.5), atpasakodamas pasikalbėjimą su J. Eretu:

"The American press is one of the subjects of Prof. Eretas's investigation. He visited many newspaper plants in New York, Chicago, St. Louis and Detroit and expressed amazement at the way newspapers are published in this country. He intends to introduce American journalistic methods in the press of his own country, or at least in the school of journalism in the Kaunas university" (Cit. "Vytis" 1926.VIII.30).

Šalia kitų plunksnų

To meto Lietuvos žurnalistikoje dar gyvai reiškėsi ir ankstesnės kartos plunksnos autoritetai: A. Jakštas-Dambrauskas, J. Vaižgantas-Tumas, A. Smetona. Tos pačios kartos kaip Eretas Lietuvos žurnalistikoje buvo sau vardą pelnęs kun. dr. J. Purickis-Vygandas (įtraukęs dr. J. Eretą į Lietuvių informacijos biurą Šveicarijoje).

Visi šie žurnalistikos meisteriai buvo kitoki kaip Eretas. Jų žurnalistika buvo daugiau intelektualinė. Artimesnė Eretui būtų Vaižganto vaizdinė emocinė forma. O gal artimiausia J. Ereto formai savo ironijos, egzaltacijos padažu — 19 šimtmečio publicisto Vinco Kudirkos. Abudu buvo linkę ir į hiperboles. Dr. J. Girnius net pastebėjo, kalbėdamas apie prof. Pr. Kuraičio vaizdą J. Ereto aprašyme: "gal įspūdingesniam Kuraičio vaizdui sukurti, prof. J. Eretas nejučiomis į tą vaizdą supynė tiesą ir netiesą" (Aidai 1970 Nr. 4, 175 p.).

Suprantama, anie ankstesnieji plunksnos "mohikanai" dar neturėjo tokios žurnalistinės kultūros, kokia atėjo paskesnėje kartoje su dr. J. Ereto plunksna. Bet ir šioje kartoie Lietuvoie iis dar buvo vienintelis toks.

Dr. Jono Griniaus vertinimu: "Lietuvoje Juozas Eretas buvo aukštojo žurnalizmo mokytojas ir pavyzdys. Jo straipsnių rinkinys "Strategija ties Madridu" ilgai liudys apie tai, tartum vainikuodamas ankstesnius žurnalistinius darbus. Savo pastangas išauginti Lietuvai aukštai kvalifikuotų žurnalistų Juozas Eretas taip pat ne kartą jungė su darbu Lietuvos universitete. Jo skaitomas epizodinis žurnalistikos kursas ir jo vedamas žurnalistikos seminaras Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyriuje turėjo kažin kokią paralelę su B. Sruogos teatro seminaru. Tačiau kai B. Sruogos seminaras niekada neturėjo priešų, J. Ereto seminaras susilaukė priekaištų iš valdančiųjų sluoksnių pusės" ("Draugas" 1966.XI.26).

Su apžvelgtuoju rašiniu prof. Ereto kova dėl kultūrinės pažangos Lietuvoje, toje pozicijoje "tarp Rytų ir Vakarų", baigėsi. Sovietų karinė jėga pastūmėjo Rytų pozicijas toli į Vakarus. Žinia, kas tada nutiko Lietuvos žmonėm. Ypačiai tiem, kurie buvo Vakarų krikščioniškosios kultūros avangarde. Tada ir prof. J. Eretas buvo antru kartu atleistas iš universiteto — 1940 Teologijos-filosofijos fakultetą uždarius. Būtų neišvengęs daugelio kitų fakulteto narių likimo, jei nebūtų paskutinę akimirką iš "pozicijų" atsitraukęs į kitas ir pačiai kovai patogesnes.

Tremties trilogija

Grįžęs 1941 metų antroje pusėje į Šveicariją, prof. J. Eretas turėjo pradėti naują gyvenimo tarpsnį. Pradėti

gyvenimą iš naujo — Friburgo universiteto kancleris, Bazelio vienos gimnazijos mokytojas, karininkas, paskaitininkas, plunksnos darbininkas, pagaliau 1962 pensininkas.

Visose tose pareigose jis turėjo jaustis esąs taip pat tremtinys. Su labai panašiom problemom, kaip tie, kurie buvo Vokietijos lageriuose ar paskiau išemigravo. Tačiau šis tremtinys buvo iš tų, kurie nenuskendo naujo gyvenimo apatijoje, nepažino kapituliacijos, neprarado kovos ir kūrybos dvasios.

Kovą ir kūrybą jis tęsė iš naujos pozicijos, kurioje jis turėjo pasijusti esąs dabar tarp dviejų tėvynių. Abiem atidavė savo duoklę. Lietuvai betgi didesnę, sprendžiant iš jo plunksnos darbų.

Prof. Ereto plunksna dabar buvo skirta laisvėje atsidūrusiem lietuviam. Jiem taikyta jo paskaitų-rašinių trilogija ("Tremtis — prakeikimas ar uždavinys?" 1964, "Tremties lietuvis idėjų sūkury" 1965, "Mažosios valstybės ir tautos" 1966). Joje įprasminama tremtis. Ne kentėjimu, kaip kitados darė lenkų romantikai egzilai, bet kūryba, kova, atliekant tai, ko negali likusieji tėvynėje.

Prasmės iškėlimas, paskatinimas uždavinį atlikti, padrąsinimas, įspėjimas nuo pagundų Vakaruose, nuo iliuzijų ir nusivylimų yra pagrindinė šio laikotarpio rašinių kryptis, kaip tai iliustruoja paskiros sentencijos:

"Tremtis visuomet skausminga, bet ji nereiškia politinio, kūrybinio ar moralinio emigrantų žlugimo" (15 p.).

"Ar tik ne pati Apvaizda ją (tremtį) sudarė, skirdama jai svetur tą darbą, kurio Lietuvoje pasilikę negali dirbti?" (13 p.) ..."Mūsų emigrantinė buitis tad nėra prakeikimas, o Apvaiz-

Prof. J. Ereto šeima 1940 liepos mėn. žmonos ūkyje Pakorbūdžių kaime, Sintautų v. Iš k. Laisvutė, Birutė, Juozukas, Julytė, Aldona.

dos parėdymu mums skirta užduotis" (16 p.). "Mūsų tad uždavinys mąstyti už idėjiškai supančiotus tautiečius" (4 p.).

Rodydamas uždavinį kurti — rašo:

"Kurti visuomet reiškia kovoti: kovoti už savo vizijas, užsimojimus, kovoti už įkūnijimą, įforminimą viso to; kovoti ir už įvertinimą, pripažinimą mūsų darbų. Kova seka bet kurį kūrėją, veikėją kaip jo šešėlis, ir pasisekimas bus tik tų pusėje, kurie ryžtasi. Kova visuomet bus būtina auka" (14 p.).

"Emigrantai, kurie dabar nekūrybiški, tikriausiai ir Lietuvoje niekuo nebūtų pasižymėję" (15 p.). "Tikras kūrėjas savo jėgų svorį jaučia savyje ir dėl to kūrybiškas yra net toli nuo savųjų. Jam Lietuva yra ten, kur jis pats yra" (12 p.).

Įspėja:

Mes neturime teisės užsidaryti privatiniame savo kiaute ir pasitenkinti asmeniškų tikslų siekimu, apsiribojančiu dažnai tik gerbūvio užtikrinimu bei patogumų ieškojimu" (13 p.).

Įspėja taip pat:

"Pirmoji emigrantų karta tik retai pasiekia tuos tikslus, dėl kurių paliko savo kraštą. Svarbu tad užkrėsti ir kitą generaciją savo idealų meile, uždegti įpėdinius" (11 p.). "Tad nenusiminkime, jei mes nematome to laimėjimo, kurį Apvaizda skiria vėlesnei kartai. Svarbu tik veikti ir pasiaukoti, nes yra esminis veiklos bruožas, kad ji visuomet 'apsimoka' "(14 p.).

Savo sugestijom tremčiai prof. J. Eretas stovi šalia prof. A. Maceinos ir dr. J. Girniaus. Jie visi yra tremties meto šaukliai, nors jie yra trijų kartų atstovai: Eretas (1896) — "Romuvos" (Šalkauskio, Pakšto), Maceina (1908) — "XX Amžiaus (Dielininkaičio, Skrupskelio, Ylos), Girnius (1915) — Aidų (Bradūno . . .). Kai jie įprasmina tremtį darbu, kūryba, kova, auka, tarp jų nėra kartų prarajos.

Dėl to pastarosios generacijos atstovas dr. J. Girnius galėjo nuoširdžiai atsiliepti apie prof. J. Ereto trilogiją tremčiai: "Tai brošiūriniai leidiniai, bet telkia daug minčių, vertų permąstyti lietuviškajai išeivijai, ypač jaunimui. Iš šių leidinių akivaizdžiai matyti, kiek visi lietuviškieji rūpesčiai jam yra savi. Kai vienam antram patriotizmas ima atsidurti į "kryžkeles" net iš tų, kurie anksčiau buvo savinęsi tautiškumo monopolį, tai Eretas ir šiandien iškyla skaisčiu lietuviškojo patriotizmo žadintoju" (Juozas Girnius, Mūsų savasis Eretas, Aidai 1966 Nr. 9, 394 p.).

Nėra prarajos net tarp Ereto ir Maironio, vertinant jų konstruktyvias programas, nors Maironis savo programą skelbė poezija, Eretas publicistika. O šio trečiojo laikotarpio Ereto publicistikos formoje ima vyrauti sentencijos. Tom žaibiškom tiesom žavėjo Maironis. Prie jų ima labiau linkti ir Eretas:

"Dienai rašyti užtenka rašalo, šimtmečiams rašyti reikia ašarų" (Tremtis, 12 p.). "Tačiau yra ašarų, kurios palaimingesnės už šypseną" (13 p.).

"Jei tauta nori pasilikti ištikima sau, ji pirmiausia turi pasilikti ištikima savo kalbai" (15 p.).

"Didieji dažnai tik tuo dideli, kad meta ilgą šešėlį" (Tremties lietuvis idėjų sūkuryje, 7 p.). "Nei tautos nei jų emigrantinės dalys nemiršta, jei jos pačios nenori mirti" (t. p. 8 p.). "Liūdna, jei mūsų gabumus vilgo skausmo ašaros, bet dar liūdniau, jei juos aptaško pertekliaus taukai" (t.p. 9 p.).

Panašumas tarp vienos ir kitos kartos suprantamas, nes vienos ir kitos kartos plunksnos rašė panašioje padėty esantiem lietuviam.

Apeliacija į Europą

Naujose pozicijose Ereto plunksna rašė ir senosios tėvynės žmonėm. Dvejopai rašė: tenkino jų tautinį interesą — surinkti žinias apie šveicarus architektus, dirbusius kitados Rusijoje ar Baltijos kraštuose caro laikais; skatino juos išeiti iš savosios izoliacijos ir Europos reikalus paversti savo tautiniais reikalais.

Jei Europa praranda savo misiją šviesti kultūrine šviesa, gyventi Europos tautų solidarumu, belieka su Europa atsisveikinti ("Abschied von Europa", 1955). Europos solidarumo yra nusipelniusios ir Baltijos tautos. Apie Baltijos tautas ir prašneka europiečiam autorius leidinyje "Baltisches Schicksal" 1970.

Tai 40 pusl. knygelė su keturiais rašiniais, anksčiau skelbtais Ziuricho ir Bazelio spaudoje (Apie baltiečių tautas ir kalbas. Lietuva. Latvija. Estija). Nes esą "protarpiais pakalbama apie baltiečius, bet kas apie juos jau bežinoma" Reikia, kad europiečiai pažintų Baltijos tautų grožį ir juo žavėtųsi; kad pažintų baltiečių skausmus ir juos laikytų sava neužgydoma žaizda.

Čia žurnalistinės plunksnos uždavinys parodyti tą likimą taip, kad jis būtų pastebėtas, sulauktų skaitančiojo simpatijos pritarimo.

Kokiom idėjom to siekiama prieiti prie europiečio?

(a) **Apeliacija į europiečių giminystės sentimentą.**— "Europoje tekėtų mažiau kraujo, jei jos gyventojai žinotų, kaip glaudžiai jie yra vienas su kitu susigiminiavę, susibroliavę. Mes sudarome — su mažom išimtim — vieną vienutėlę tautų bendruomenę, vieną tikrą šeimą, kuri nuo islandiečių šiaurėje iki italų pietuose ir nuo senųjų

indų rytuose ligi prancūzų vakaruose apima didžiąją kultūrinių tautų dalį" (8 p.). — Baltiečiai yra tos šeimos nariai.

(b) **Apeliacija į humanistinę sąžinę.** — Autorius skiriasi nuo tų, kurie nori svetimą skaitytoją sudominti Lietuvos politine ir karų istorija. Autorius rodo problemos humanistinę pusę. Pačiais pirmaisiais sakiniais pažymi, kad esą dabar kuo mažiausiai kalbama apie sunaikinimą "moralinių vertybių, kurių jokie atlyginimai atstoti negali". Pasmerkdamas tuos (kryžiuočius, rusus, sovietus), kurie šias humanistines vertybes sunaikino ar tebenaikina, žudydami žmones, autorius netiesiogiai žadino skaitytojo moralinę rezistenciją prieš visa užgožiančius materialinius interesus, jėgą, žvėries įsigalėjimą. Apeliuodamas į europiečio humanistines tradicijas, autorius ir telkia dėmesį į baltiečių humanistines vertybes. Jos yra — kalba, kūrybinė jėga (pasireiškusi dainom, individualiniais menais, filosofija, ūkinio gyvenimo pažanga), pats baltiečių charakteris su jo humanistiniais bruožais.

Toliau — kokiom žurnalistinio meno priemonėm įteigia tas giminystės ir humanistines idėjas?

(a) **Žvilgsnis iš tolo ir iš arti.** — Parodyti trijų tautų vertybes ir dar jų ryšį su Europa per 40 puslapių yra didelis ir sunkus uždavinys. Sunkesnis nei parašyti 300 puslapių istoriją. Ereto plunksna tam naudojasi filmo priemonėm: rodyti daiktus iš perspektyvos, "iš tolo", ir rodyti juos "iš arti".

Rodo "iš tolo", rodo panoraminį paveikslą, kuriame tarp indoeuropiečių yra ir baltiečiai su savo kalba, konkrečiai lietuvių kalba. Indoeuropiečių, tų, kurie nuo senųjų indų iki prancūzų ir nuo islandiečių iki italų apgyveno

Europą, pirminė kalba, "vadinamas sanskritas" — sako autorius — dar atskamba senųjų indų maldų raštuose; ji skamba graikų klasiniame palikime; ji ataidi lotyniškuose romėnų įsakuose, ir ji tebegyvena lietuvių lūpose. Nors kaip garbinga yra senoji indų kalba; ir kokios gražios formos yra graikų, bet šių ir kitų indoeuropiečių kalbų reikšmę pralenkia lietuvių kalba pačiu faktu, kad ja dar šiandien kalbama. Kas sutinka lietuvį — sutinka "europiečių Adomą". Ir šiam teigimui paremti cituoja prancūzų lingvistą Meillet; cituoja prancūzą Reclus, kurie Europoje yra gerai pažįstami.

Baltiečius rodo ir Europos tautų geografinėje bei istorinėje panoramoje, rodo iš tolo, rašydamas:

"Žemaičių žemė priklausė kitados baltiečiam, kurie nuo neįsivaizduojamų laikų galėjo gyventi Dniepro aukštupy, ligi, slavų spaudžiami, vis labiau slinko Baltijos jūros link".

"Kai už mūsų išnyksta Karaliaučiaus bokštai, Įsruties-Eitkūnų linijoje prieš mus išsitiesia lietuviškos žemės, kurios apima nuo Kuršių įlankos iki anapus Vilniaus. Mes čia įvažiuojame į begalinę Europos rytų lygumą, dėl kurios rungėsi Vilnius, Krokuva, Maskva. Pradžioje prieky buvo Lietuva, kai ji iš Vilniaus, savo senos sostinės, valstybės ribas nukėlė iki Juodosios jūros. Paskui ją pavadavo Lenkija, kuri nuo Krokuvos Vavelio nužygiavo iki Maskvos sienų. Ir pagaliau Kremlius, kaip trečiasis, išnaudojo savo padėtį šioje lygumoje, dėl kurios rungiamasi, nustumdamas abu varžovus į geidaujamos srities pakraštį. Varžybas laimėjo Rusija, ir dėl to Lietuva nieko daugiau netrokšta, kaip tik plėtoti savo talentus savo giminės žemėje tarp Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos" (11 p.).

Keliais brūkšniais tuose negausiuose žodžiuose nubrėžtas anas geografinis istorinis bangavimas su aiškiom Lietuvos dabartinėm aspiracijom.

Panoramoje rodomas ir lietuvio charakteris — švelniom paralelėm, bent užuominom baltiečių veidai rodomi šalia kitų tautų veidų bendrame paveiksle:

"Lietuviai — jų šiandien yra 3.2 mil. — yra aukšto ūgio, kresno stoto, šviesiaplaukiai, mėlynakiai; iš pirmo žvilgsnio pagalvosi turįs prieš akis kaimiečius švedus" (23 p.). "Jūra formavo latvių žmogų stipriau nei kontinentas, ir dėl to latvis atrodo judresnis nei kaimietiškai nerangus lietuvis... savo namų įrengimu bei žemės dirbimo būdu darė tokios pažangos, kad juos gali beveik sutapatinti su danais (30 p.).

Užuominom, paralelėm su švedais, su danais sudaromas įspūdis masinio paveikslo, kuriame iš tolo matai baltiečių veidus šalia kitų europiečių. Čia autorius elgiasi kaip filmo operatorius, kuris duoda bendrą vaizdą iš tolo, kad paskui galėtų duoti to vaizdo detales "iš arti", ryškiom spalvom. O iš arti duoda tada, kai autoriui kyla svarbiausias reikalas — rodyti baltiečių humanistines vertybes. Tada ima lietuvių, latvių, estų vaizdus jau individualizuoti; ima rodyti pačių lietuvių margumą — žemaičio, aukštaičio, dzūko.

(b) **Žvilgsnis judėjime.** — Giminystės ryšį su vakariečiais autorius rodo judėjime, keliaujančio žmogaus įspūdžiuose. Antai, rašinį apie Lietuvą pradeda:

"Kai atsisveikini su Kanto karstu Karaliaučiuje ir leidiesi greituoju traukiniu Kauno link į plačią rytų lygumą, tariesi iš pradžių Europą palikęs. Bet koks nustebimas prie Lietuvos sienos — kalba, kurią ten išgirsti, yra tokia europietiška, kad su džiaugsmu įsitikini patekęs iš vienos Europos į kitą. Tai man pasidarė itin aišku, kai Kaune vienas pietietis, paskaitęs iškabose **Vailokaitis, Staugaitis,** mane paklausė, ką čia veikia tie graikai. Bet tai nėra jokie graikai, tik senovę išlaikę lietuviai, kurių

kalba siekia taip giliai į europines pirmaprades, kad ji rodosi kaip vyresnioji graikų kalbos sesuo" (23 p.).

Arba vėl, rašydamas apie kultūrinę giminystę, apie Rygos ryšį su Vakarais, pastebi:

"Čia pradėjo savo veiklą Hamannas (1730-1778), tas 'šiaurės magas'; čia darbavosi nuo 1764 iki 1769 Herderis, kurdamas idealų paveikslą slavų, tarp kurių jis niekad nebuvo gyvenęs — gal kaip tik dėl to ir kūrė jų idealą. Čia dirigavo nuo 1837 iki 1839 Wagneris, ir iš Rygos jis leidosi į tą audringą kelionę, kuri jam įkvėpė 'Skraidantį Olandą' " (31 p.).

Toks dinamiškas, iš arti priėjimas yra patrauklus skaitytojui, įtaigojantis, įtikinantis.

(c) **Sentimento padažas.** — Jei mokslinio veikalo stilius, sakoma, esti objektyvus — nerodo nei autoriaus simpatijos nei antipatijos, tai publicistinis prašneka protu, kad pataikytų į skaitytojo protą, prašneka širdimi, kad pataikytų į širdį. "Baltisches Schicksal" autorius šio sentimento neslepia. Šiltom spalvom piešia lietuvio, latvio, esto paveikslus, nors kiekvienas jų individualus. Pasipiktinęs ir su ironija kalba apie kryžiuočių ordiną, kuris sunaikino prūsus.

"Tik keletas dokumentų kalba mum apie šią tiek nelaimingą, kiek ir narsią tautą, per kurios kapą mus neša traukinys nuo Marienburgo per Elbingą į Karaliaučių. Bet dar ir mirdami jie atsikeršijo savo pavergėjui, nes retu atsitikimu žudikas gavo nužudytojo vardą: ordino riteriai buvo pavadinti prūsais (t. y. Pruzzen) ir jų valstybė, kurią jie sudarė, susijungdami su Brandenburgu, gavo tą patį vardą, kuris — istoriškai žiūrint — yra ne kas kita kaip Kaino ženklas" (11 p.).

Siekdamas skaitytojo supratimo ir sentimento, autorius nėra optimistas dėl dabarties. Tai nuskamba graudžia ironija, baigiant rašinį "Apie baltiečių tautas ir kalbas":

"Viskam **homo sapiens** turi širdį — augalam ir gyvuliam jis sukuria apsaugos zonas, net plėšriem žvėrim jis duocda saugios erdvės. Tačiau baltiečiai yra tik žmonės, ir dėl to — jokios vilties 'Indoeuropiečių Adomui' " (22 p.).

"Kai į Rygą veržėsi vokietis, švedas, rusas, "baltietis visada buvo silpnesnis ir dėl to neteisus"

Sentimentas išvirsta pakilia refleksija, išreikšta paradoksinėm sentencijom, kurios ima vyrauti šiame trečiame gyvenimo laikotarpyje:

Visų pirma lietuvis religingas, nes tos beveik begalinės platumos žmogų padaro mažą, o Dievą didelį" (24 p.).

Apie lietuviui būdingus kryžių ir dainą:

"Neatrodytų, kad kryžius veda į dainą, ir betgi abudu skelbia tą pačią dvasią, nes kas svetimųjų priespaudoje nuėjo tokį erškėčiuotą kelią, niekados nerasdamas teisingo teisėjo, tas išsilaisvina per dainą. Daina šiandien gyvesnė nei bet kada, nes kur ašaros teka, ir ji teka drauge kaip guodėja" (35 p.).

"Jei žmonijos sąžinę gali pažadinti tautų skausmo skundas, tai baltiečių kančia turi prasmę. To suvokimas palengvina jų vargą, nors ir kažin kaip šiandien jis didelis" (14 p.).

Mikroskopinis žvilgsnis į "Baltisches Schicksal" rodo ne tik autoriaus erudiciją. Rodo informacinio-propagandinio meno supratimą: ko autorius siekia ir kokiom priemonėm. Rodo taip pat sąmoningą pagarbą žodžiui, dėl to rūpestingą jo parinkimą, taisymą, šlifavimą, iki jis virsta originalia, skambia, žaisminga, kiek barokiško pomėgio priemone.

Pagarba žodžiui kilo ne dėl to, kad prof. Eretas mokslininko orumą būtų iškeitęs į nedėkingą propagandisto baudžiavą. Priešingai — tik dėl to jis taip rūpestingai puoselėja žodį, tiek publicistiniuose, tiek ir moksliniuose raštuose, kad išmoko jį branginti ilgos, ilgos praktikos dėka. Ir, gal būt, dėl to jo žodis yra meistriškiausias veikale apie Kazį Pakštą, kad jis paskutinis, išėjęs iš jo plunksnos laboratorijos.

Prof. Eretas rašo lengvai? "Dėl prof. Ereto publicistinių straipsnių reikia pažymėti, kad jis juos rašo nepaprastai lengvai, jie išdygsta, tarsi, savaime" (**B. Laukaitis,** Pavasaris 1934.X.15 Nr. 19).

Tai tiesa, bet ne pilna. Pilnesnė, jei bus pasakyta, kad prie talento rašyti jis prideda ir daug daug darbo. **Dr. Jonas Grinius:** "Tą patį tekstą jis (prof. Eretas) taisydavo kelis kartus, čia duodamas savo sekretoriams jį perrašyti mašinėle, čia perrašytus puslapius vėl peržiūrinėdamas, vėl braukydamas, papildydamas, pakeisdamas sakinius ir atskirus išsireiškimus, kad tik būtų tiksliau, sklandžiau, vaizdingiau. Šitokiu kruopštumu jis rašydavo ir eilinius straipsnius laikraščiam ir žurnalams, bet už tai jo straipsniai išeidavo neeiliniai formos atžvilgiu, tokie, kad jie būdavo ne tik įdomūs skaityti, bet ir naudingi estetinės kultūros pasimokyti. Apie prof. J. Ereto rašymo kruopštumų niekas negalėtų geriau paliudyti, kaip "Šviesos" ir "Žaibo" spaustuvės darbininkai — kai tekstas jau buvo surinktas ir iškoreguotas, jie niekada nebūdavo tikri, kad autorius nepanorės paskutinį momentą ką nors pakeisti, patobulinti . . ." (Aidai 1957 Nr. 1, 25 p.).

Tą pat liudija ir kiti, būtent, tie, jo buvę sekretoriai. Vienas iš jų — **Antanas Masionis** — pasakoja: "Ką nors rašydamas, prof. Eretas labai kruopščiai rinkdavo šaltinius, juos išstudijuodavo ir išnašose bei bibliografijos daly juos rūpestingai ir tiksliai nurodydavo, ko reikalaudavo ir iš studentų. Šitai ypač teko iš jo išmokti ir įsidėti į galvą, kai, rodos, antraisiais studijų metais teko būti jo sekretoriumi ir perrašinėti mašinėle jo spau-

dai ruošiamus darbus apie mistikus J. Taulerį ir Eckehartą. Jis rašė ranka, dažnai tuoj pat padarydamas pataisymus, papildydamas tarp eilučių arba šone, paraštėje. Rašė gana smulkiai. Naudojosi, be abejo, vokiečių kalba parašytais šaltiniais, tad jo kalbos stilius ir sakinio konstrukcija buvo vokiška ir taisytina. Dėl to ir buvo jam reikalingas sekretorius — perrašinėti ir šiek tiek pataisyti, palyginti. Po to jis dar kartą peržiūrėdavo ir duodavo galutinai persiųsti prof. A. Saliui".

"Apskritai, reikia pasakyti, kad jo kalba ir rašyba buvo, palyginti, labai gera, ir tie sekretoriai buvo daugiau reikallingi švariai mašinėle perrašyti, kad rinkėjai galėtų lengviau tekstą išskaityti".

Kun. J. Prunskis, buvęs "XX amžiaus" redaktorius: "Profesorius parūpindavo ir iliustracijų, pats telefonu tardavosi su laužytoju, kad užimtų lygiai visą paskutinį (ne paskutinį, bet dažniausiai trečią. J.B.) puslapį, be jokių perkėlimų kitur, be tarpų, kuriuos reikėtų užpildyti pašaline medžiaga". Vėliau šių straipsnių rinkinys išėjo atskiru leidiniu" (Draugas 1971.X.30).

Antanas Mažiulis: "Kartais tokį sekretorių įkinkydavo ir tiesioginiam medžiagos rinkimui. Pvz. buvo būtinas reikalas parašyti apie Lietuvos gimimų poslinkius (skaitė studentam ateitininkam paskaitą). Tuo metu, rodos, nebuvo Kaune prof. K. Pakšto, kuris demografinius klausimus itin sekė ir mus ne vieną skatino domėtis ir sekti. Taip ir įkinkė prof. Eretas savo sekretorę B. (o vėliau V. Kazoką) išrašyti iš "statistikos metraščio" bei kitų leidinių Lietuvos gimimų bei mirties duomenis, kūdikių mirtingumo ir gyventojų prieauglio rodiklius pagal apskritis ir t.t. Teko kiek ir man pačiam tada patalkinti ... Iš visų tų duomenų prof. J. Eretas

sugebėjo ištraukti daug įdomių išvadų." (Tai buvo paskelbta "XX amžiuje" 1939.V.20).

Kitas jo sekretorius, **Jonas Kavaliūnas:** "Porą metų ir man teko juo (sekretorium) būti. Reikėdavo prižiūrėti jo redaguojamo žurnalo 'Athenaeum" ir jo paties raštų spausdinimą, o svarbiausia — taisyti žurnalo straipsnių ir profesoriaus Ereto raštų kalbą. Rašydavo gana gerai lietuviškai. Tačiau kai reikėdavo mintis subtiliau išreikšti, griebdavosi vėl savo gimtosios vokiečių kalbos. Vokiečių kalba duodavo ir ištraukas iš vokiškų šaltinių. Reikėdavo viską išversti, išlyginti ir mašinėle perrašyti. Profesorius tada peržiūrėdavo, ką pakeisdavo, papildydavo ir duodavo vėl peržiūrėti ir perrašyti. Tam darbui reikėdavo per dieną skirti po keturias valandas. Tačiau užėjus egzaminam ar šiaip reikiant kokį darbą universitetui atlikti, pritrūkdavo kartais laiko, ir profesoriaus darbai užsivilkindavo. Tada profesorius mandagiai parodydavo savo nustebimą, kad darbas dar neatliktas, bet nesibardavo."

"Buvo geras kalbėtojas. Tačiau ir jo kalbos buvo ne tik talento, bet ir kieto darbo vaisius. Atsimenu, kai jis rengėsi paskaitai apie Fr. Ozanamą. "Aš noriu, kad klaussytojai galėtų sakyti, jog Ozanamas yra čia pat, vaikšto mūsų tarpe", sakė man profesorius, besirengdamas paskaitai. Paskaita buvo kruopščiai parengta raštu, tekstas sukirčiuotas, sužymint ir logikos kirčius, pabrėžtinas sakinio vietas".

Patties profesoriaus Ereto plunksnos laboratorija aiškėja ir iš to, ką jis patardavo savo studentam, kai jiem tenka rašinius rašyti. **Julius Botyrius**, germanis-

tas, prisimena profesoriaus patarimus vertinant veikalus ir patiem rašant: "Ar duota plati bibliografija? Tik diletantas vengia duoti plačią bibliografiją, nes mano, kad tai mažina jo autoritetą' ... Ne taip svarbus puslapyje stambus šriftas, bet labai svarbus smulkus, t. y. išnašos, šaltiniai, kaip jis vadindavo — 'aparatas' ... 'Kaip nagrinėti temą, kaip sudaryti planą?' Eretas tai trumpai nusakė: 'Pradėk rašyti, pabandyk vystyti vieną mintį, kitą. Prisirinks medžiagos, tada bus galima ją sutvarkyti!' Tokios buvo prof. J. Ereto metodinės mintys, kurias jis įterpdavo savo paskaitose ar seminaruose."

Kai prie talento prisidėjo kruopštus darbas; kai uoliai vykdė senąjį romėnų patarimą: saepe vertere stilum, — susidarydavo skaitytojui iliuzija, kad profesorius rašo lengvai.

Profesoriaus raštai, publicistiniai ir moksliniai, nebuvo improvizacija. Tai buvo architektūriniai statiniai pagal apgalvotą planą, kuriame kiekviena plytelė turėjo savo vietą.

Laiko eigoje plunksnos laboratorija rado ir kai kurių atmainų. Jei anksčiau ta plunksna žaidė barokiniu puošnumu; vaizdus brėžė aštriom, storom linijom; sakinius vertė retoriškai banguoti, tai paskutinis jo kūrinys, monografija apie K. Pakštą, rodo paprastėjimo kryptį, vaizduose švelnesnės linijos; pasinešimas į vaizdų sąskambius, ne į kontrastus; žvilgsnis olimpiškai giedras, ramus; ir kiekvienas skyrelis išbaigiamas pakilia, apibendrinančia, susimąstymą žadinančia fraze — nelyginant klasinio soneto finalas.

5:
Jaunimo avangarde

Prof. J. Ereto organizacinis talentas įspūdingiausiai pasireiškė jo veikloje su pavasarininkais, kurių pirmininku jis buvo nuo 1922 metų. Nors 1928 iš tų pareigų formaliai pasitraukė, bet pasiliko ir toliau tarp jų kaip spiritus movens iki pat sovietinės okupacijos.

Šį jo veiklos sektorių apžvelgia buvusi prof. J. Ereto artimiausia bendradarbė, "Pavasario" s-gos centro valdybos narys ir gen. sekretorius ONA LABANAUSKAITĖ (Brooklyn, N. Y.).

PRADEDU pasakoti nuo pavasarininkų Šiaulių sąskrydžio, nes tai istorinė data ir pavasarininkam, ir pačiam dr. Eretui, ir geriausiem Ereto bei pavasarininkų draugam — Lietuvos ateitininkam. Jie visi ten susitiko pirmą kartą ir pradėjo visiem daug džiaugsmo ir naudos atnešusį bei ilgai trukusį bendradarbiavimą.

ŠIAULIŲ SĄSKRYDIS: 1924

Prasidėjo nuo abstinentų. Su prof. Eretu pirmą kartą susitikau 1924 anksti pavasarį Šiauliuose. Kaip vėliau paaiškėjo, jis čia buvo atvykęs tyrinėti aplinkybių vienai savo svajonei realybe paversti. Bet ne šitoji "avantiūra" buvo pirmoji, kuri mus, Šiaulių gimnazijos ateitininkus, suvedė į pažintį su tuo įdomiu žmogumi. Pirmiausia mes susitikom su juo ne kaip su dvejų metų senumo "Pavasario" Sąjungos centro valdybos pirmininku, bet kaip su . . .abstinentu.

Mat, neseniai buvo prasidėjusi abstinencijos "epidemija", todėl turėjom ir mes, ateitininkai, Šiaulių gimnazijoje abstinentų sekciją. Viena grupė tuo reikalu buvo karšta ir fanatiška, kita rėmė idėją ir vengė fanatizmo, trečioji erzino anas dvi ne dėl to, kad gintų girtavimą, bet kad savo kilmės vieta buvo iš gerą naminį alų darančių šiaurės Lietuvos apylinkių. Tokiem pradžioje buvo sunku suprasti, kad grįžę namo Kalėdų ir Velykų švęsti negalės su namiškiais net tėvo daryto alaus paragauti. Prof. Eretas tada jau buvo įtrauktas į Blaivybės draugiją, kad ją atgaivintų ir jos veiklą sumodernintų.

Vos tik jis atsirado Šiauliuose, mūsų abstinentai jį ir pasičiupo paskaitai. Susitikimas ir paskaita buvo gimnazijos salėje; galėjo dalyvauti visi mokiniai ir mokytojai. Prisirinko nemažai, bet salė neplyšo. Klausėsi kalbėtojo išsižioję, bet ne tiek dėl abstinencijos, kiek dėl jo lietuvių kalbos, nes visi pirmą kartą nelietuvį girdėjo kalbant lietuviškai. Visa kita buvo labai įdomi naujiena: kalbėtojo laikysena, gestikuliacija, balso bangavimas ir tembras, ir, žinoma, akcentas. Kalbėjo ne taip, kaip lietuviai kalba, bet visi beveik viską suprato.

Nemanau, kad toji paskaita būtų padidinusi abstinentų skaičių, bet ji jau esančius abstinentus sustiprino — jie pasijuto drąsesni "naujajai evangelijai" skelbti. Jie patys daugiau pasimokė ir savo ikšiol miglotas žinias lyg ir mokslo faktais sustiprino.

Tačiau prof. Ereto tikslas gimnazijos salėje buvo ne tik abstinenciją populiarinti, bet ir čia gimnazistam pasirodyti, kad vėliau jų tarpe galėtų susirasti talkininkų savo sumanytam pirmajam pavasarininkų sąskrydžiui Šiauliuose.

Talka sąskrydžiui. Nieko tais laikais svarbesnio visuomeniniuose darbuose nebuvo galima Šiauliuose padaryti be dviejų garbingų to miesto piliečių pritarimo, patarimo ir pagalbos — be kun. Justino Lapio ir Stanislavos Venslauskienės. Ten nuėjo ir prof. Eretas žinių ir pagalbos prašyti. Kun. Lapis jam nurodė asmenis sąskrydžio ruošėjų komitetui sudaryti; St. Venslauskienė pažadėjo palenkti sąskrydžio rengėjų pusėn tuos miesto asmenis, kurie dalino leidimus suvažiavimam ir demonstracijom miesto gatvėm; kurių žinioje buvo salės ir šiaudai nakvynėm, arkliai, vežimai, orkestrai, sanitarinė pagalba ir visa kita. Jeigu miesto pareigūnai ką nors pamiršdavo ar laiku nesuspėdavo padaryti, St. Venslauskienės telefonas viską tuojau sutvarkydavo.

Kun. Lapis, nors ir atsargus su pažadais, Ereto sumanymui pritarė ir kongreso rengimo darbininkais pasiūlė visą savo būrį, kurį turėjo aplink save surinkęs platesnio masto planam visuomenėje vykdyti. Juozas Eretas pasirinko tuos, kuriuos būtų linkęs ir pats kun. Lapis pasirinkti. Nors kai kuriem parinktiem tas pavasaris buvo sunkus dėl gimnazijos baigimo egzaminų, tačiau J. Eretui pasisekė mūsų entuziazmą įkaitinti — mes suti-

kome dirbti ir kartu su juo bei pavasarininkais laimėti.

Susidomėjimas būsimu įvykiu Šiaulių miesto diduomenėje buvo labai didelis, nes visi norėjo pamatyti, kokius dyvus tas šveicaras sumanė su tuo kaimo jaunimu Šiauliuose padaryti. Daug kam dar buvo svetimas net pavasarininkų vardas, bet, kaip vėliau pasirodė, Šiaulių sąskrydžiu jis buvo įpilietintas visoje nepriklausomoje Lietuvoje.

Sąskrydžiui rengti komitetas buvo sudarytas veik iš vienų Šiaulių gimnazijos ateitininkų; mūsų kasdieninis patarėjas buvo kun. Lapis. Prof. Eretas sudarė planą, verbavo sąskrydžio dalyvius. Jis sėdėjo Kaune, mes turėjome dirbti ir jam raštu pranešinėti. Tokiu pat keliu veik kasdien gavom ir jo pastabas bei patarimus. Prieš sąskrydį pats atvyko savaite anksčiau ir padėjo mums viską į vietas sudėlioti. Visi komiteto nariai, kurių buvo bene septyni, kiekvieną sekmadienį su draugų pagalba lankydavo Šiaulių apskrities pavasarininkų kuopas su informacijom ir paraginimais atvykti į Šiaulius dar niekad nebūto įvykio išgyventi. Eretui atvykus atsikvėpėm lengviau, nes žinojom, kad jis pataisys mūsų klaidas ir papildys, kas nepramatyta. Jau tada ir patys pradėjom tikėti, kad sumanymas pasiseks.

Sąskrydis įvyko 1924 liepos 4-7, pasisekė puikiai. Susirinko apie 8,000 jaunimo su 96 vėliavomis, 20 chorų, keli orkestrai ir pirmieji pavasarininkai sportininkai. Įvyko ir eilinė konferencija naujai centro valdybai išrinkti. Tada buvau išrinkta valdybon, iš kurios beišlindau tik po 10 metų, ir dėl tos priežasties išsėdėjau universitete trejus metus ilgiau, negu reikėjo. J. Ereto pirmininkavimo metu bandžiau tuo visą laiką užimančiu

darbu nusikratyti, bet jis nesutiko manęs paleisti tol, kol surasiąs tinkamą kandidatą jo paties pareigai paimti.

Kodėl Šiauliam pirmenybė? Manytina, kad Eretas turėjo galvoje dvi svarbias priežastis.

Pirma, Šiauliai buvo tuometinio geležinkelių tinklo raktinis mazgas, kurį traukiniu galėjo pasiekti Žemaitija, didžioji dalis šiaurinės Lietuvos, Suvalkija per Kauną ir žymi dalis Aukštaitijos. Šitame plote iš seno buvo daugiausia veikiančių pavasarininkų kuopų. Tik iš šito Lietuvos ploto tais laikais tebuvo galima tikėtis didesnio skaičiaus dalyvių.

Antra, tokiam sąskrydžiui paruošti reikėjo ne senių, bet apibrendusio ir visuomeniškai nusiteikusio jaunimo. Tokio daug buvo Šiaulių gimnazijoje ateitininkų tarpe. Mano 1924 m. laidoje nebuvo nė vieno jaunesnio kaip 20 metų — didžioji dauguma buvo apie 23-24 metus amžiaus. Šito reiškinio priežastis buvo ta, kad karo metu veik visas tos Lietuvos dalies jaunimas gimnazijos nelankė, sėdėjo namie ir gerokai gimnazijos laiką peraugo.

Kas buvo Šiaulių sąskrydis Eretui, ateitininkam ir pavasarininkam?

Pavasarininkam tai buvo pirmosios nepriklausomoje Lietuvoje masinės organizacijos krikšto diena, nes be jų tada dar nebuvo kitos tokios organizacijos, kuri galėtų tokias minias ir toli nuo jų gyvenamų vietų vienan būrin surinkti.

Ateitininkų organizacijai tai buvo pirmoji didžioji paskata ir praktiška pamoka, kaip reikia pradėti eiti "į liaudį". Tokią idėją ateitininkai buvo parsivežę, grįž-

Prof. J. Eretas 1924 su komitetu pavasarininkų kongresui rengti Šiauliuose. Šalia J. Ereto į kairę Ona Jakaitytė, Ona Labanauskaitė

dami iš Rusijos į nepriklausomą Lietuvą, bet tik po pavasarininkų Šiaulių sąskrydžio jau buvo galima apie konkretesnius ir modernesnius planus bei metodus pradėti galvoti.

Juozui Eretui Šiaulių sąskrydis parodė, kad ir Lietuvos kaimietis gali būti judrus ir paslankus burtis krūvon ir organizuotai veikti. Šitos patirties padrąsintas, jis daugiau nieko nebebijojo — ne metais, bet mėnesiais gimė jo galvoje nauji sumanymai, darbo programos, organizacinės technikos tobulinimo planai.

KAUNO SĄSKRYDIS: 1927

Lyginant su Šiauliais. Pirmasis Kauno sąskrydis įvyko Kaune 1927 liepos 2-4. Jo gal nebūtų dar reikėję, bet jį rengti ragino pats jaunimas, nes 15-kos metų veiklos sukaktį panorėjo atšvęsti sostinėj ir viskuo pralenkti Šiaulių sąskrydį.

Palyginti su Šiauliais, sąskrydis buvo gausiausias (apie 10,000); jau galėjo įvykti pirmoji didesnė pavasarininkų dainų šventė (3,000 choristų), universiteto rūmuose buvo išstatyta gal pirmą kartą Lietuvoje tokia turtinga (apie 2,000 eksponatų) tautodailės paroda, sporto aikštėje rungtyniavo 220 pavasarininkų lengvosios atletikos dalyvių, pasiekti du nauji tos šakos Lietuvos rekordai. Tarp sąskrydžio svečių dalyvavo iš Amerikos vyčių delegacija, iš Rygos "Šviesos" draugija, latvių jaunimo atstovai, vokiečių katalikų sportininkų grupė.

Šį kartą prisidėjo ir kita naujiena — į eiseną tarp Rotušės aikštės ir Įgulos bažnyčios buvo įjungti "gyvieji paveikslai", ant sunkvežimių ir arkliais traukiamų vežimų platformų sumontuoti, vaizduoją Lietuvos ir pavasarininkų istorijos įvykius. Ne tik Kaunas to dar nebuvo matęs, bet tai buvo iš viso pirmą kartą didesniu mastu parodyta naujiena. Kai prie visų tų gražiai eisenoje susirikiavusių jaunimo gretų prisidėjo dar mergaičių tautiškų drabužių margumas ir spalvų žaidimas, patriotas lietuvis pasijuto išdidžiai. Ant šaligatvių susitelkusių minių plojimai kuteno ir demonstruojančio jaunimo širdis.

Šitos demonstracijos sukeltas nuotaikas, pats susijaudinęs, gražbyliškai aprašė "Lietuvos žinių" redakto-

rius, ta proga dėkodamas pavasarininkų organizacijai už Lietuvos kaimo potencialo pademonstravimą visiem, kurie dar galėjo abejoti Lietuvos tautiniu gajumu. Anot jo, visus turėjo nustebinti faktas, kad buvo galima kaimo jaunimą taip tvarkingai suorganizuoti ir kad jis galėjo taip išradingai kultūringai pasirodyti.

Kaip Šiauliuose, taip dabar Kaune, vyriausias režisierius buvo prof. Eretas; visi reikalingi darbininkai buvo studentai ateitininkai. Paskutinę savaitę vienintelė ryšio priemonė buvo telefonas (telefonų stotis vien tik mūsų telefonui aptarnauti paskyrė kelias telefonistes), gi vienintele tos priemonės vartotoja teko man būti. Vėliau mes padarėm išvadą, kad pirmasis Kauno sąskrydis buvo suorganizuotas ir išlaikytas nepabiręs tik telefonu.

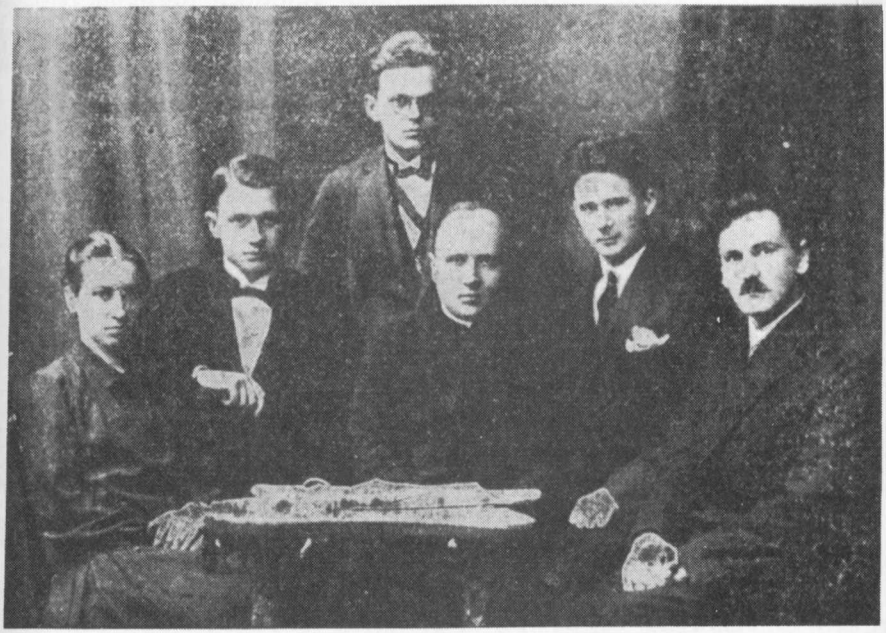
Pavasarininkai, kariuomenė ir prezidentas. Kauno ribose stovėjusių Lietuvos kariuomenės dalinių vadai buvo labai nuoširdūs suvažiavusių pavasarininkų globėjai. Buvo užleistos nakvynėm reikalingos kareivinės, karininkų vadovybėje išstatytos sargybos, kad būtų saugu ir tvarkinga. Buvo net tokių karininkų, kurie jų globoje buvusius nakvynininkus rytą vaišino kava, o vakare gardžia sriuba iš kariškų virtuvių. Tai buvo pirmas toks kariuomenės susitikimas su pavasarininkais, — su ta organizacija, kuri nepriklausomybės kovom pasiuntė didelį savo narių savanorių būrį. Ir pirmasis laisvės kovose žuvęs karys savanoris buvo Surviliškio pavasarininkas Povilas Lukšys, prisistatęs į savanorių priėmimo vietą su visais savo kuopos vyrais. Lietuvos kariuomenė šio sąskrydžio proga buvo simboliškai pagerbta, įteikiant kariuomenės vadui gen. S. Žukauskui Amerikos Vyčių atvežtą aukso kardą.

Sąskrydžio pamaldose Rotušės aikštėje dalyvavo ir prez. A. Smetona. Jis pasakė parvasarininkam pagiriantį žodį: "Pavasarininkų pasisekimu šiandien gali pasidžiaugti ne vien jos kūrėjai, bet ir Bažnyčia su Valstybe. Tai buvo rimtas lietuvių kultūros darbas. Lietuvių daina, sportas, doras bendravimas jaunimo tarpe atgyja, tuo pačiu atgyja ir lietuvių idealinga sąmonė" (Pasakyta parašyta, 123 psl.).

Tas pagyrimo-įvertinimo žodis buvo pasakytas pačioje prez. A. Smetonos režimo pradžioje. Bet giliau režimui šaknis leidžiant, prasidėjo pavasarininkų veiklos trukdymas-varžymas: reikėjo susirinkimam ir kitokiem kultūriniam parengimam gauti leidimus, policija buvo siunčiama ne tik į didesnių vienetų suvažiavimus, bet ir į kuopų susirinkimus, neduota leidimų visai eilei konferencijų sušaukti, prof. Eretas dėl veiklos su pavasarininkais buvo pašalintas kuriam laikui iš universiteto, o 1932 areštuotas Marijampolėje ir ten pat kalintas kartu su dr. Juozu Leimonu, "Pavasario" S-gos pirmininku, ir prof. Pranu Dovydaičiu už skatinimą jaunimui nepabūgti kliūčių ir neatsižadėti savo organizacijos. Būta ir kitokių kliūčių, kurias darė savo misiją blogai supratę žmonės. Tai buvo veiksmai, kuriuos ir šiandien skaudu atsiminti, nes prieš pavasarininkus nukreipta kova buvo priešinga pačiai oficialiajai tautininkų ideologijai.

Kan. J. Tumo entuziazmas. — Šios pirmojo Kauno sąskrydžio apžvalgos pabaigai prisimintinas ir epizodas su kan. Juozu Tumu.

Padėjusi Kauno geležinkelio stoties viršininkui susodinti į traukinius sąskrydžio dalyvius, gerojo prietelio kun. Juozo Vailokaičio atsiųstu automobiliu šiaip taip privažiavau jau sutemus iki namų už tris nemiego-

Prof. J. Eretas 1927 su pavasarininkų centro valdyba. Iš k.: gen. sekr. O. Labanauskaitė, v. narys St. Gabaliauskas, ižd. J. Štaupas, dvasios vadas kun. Ig. Česaitis, vicepirm. dr. J. Urmanas, pirmininkas prof. J. Eretas.

tas naktis nors dalies miego atsiimti. Sekančią dieną apie vidurdienį išėjau į Rotušės aikštę vykti autobusu į sąskrydžio rengimo štabą. Autobusui besirengiant pajudėti, įšoko kan. J. Tumas. Klestelėjo ant sėdynės, pasisukinėjo neramiai ir staiga šauksmas:

— Va, čia štai sėdi Labanauskaitė! Atsimenat vakarykščias jaunimo demonstracijas Kauno gatvėse? Tai ji viena iš organizatorių!

Žydės apsidairė, keli buvę autobuse lietuviai paplojo. Kanauninkas, kiek apsiraminęs, atsisėdo šalia manęs ir pradėjo judriai dėstyti savo "bėdą". Mat, jis esąs įsitikinęs, kad sąskrydžio suorganizavimas paliko pavasarininkų centrą su daugybe skolų. Gi visu tuo matytu reginiu jis buvo taip karštai susižavėjęs, kad jau ir planą sudaręs, kaip mus iš tos bėdos išgelbėti.

— Kiek reikia pinigų išlaidoms padengti? — šaukė Tumas visiem girdint.

Aš bandžiau jį kiek pritildyti ir aiškinau, kad tikrai dar nežinau nei pajamų nei išlaidų, bet jam viską pranešiu po centro valdybos posėdžio, kuris įvyks šį vakarą.

— Aš jau dabar važiuoju pas prez. Smetoną prašyti, kad sąskrydžio surengimo išlaidas vyriausybė padengtų. Juk tai toks milžiniškas tautinės kultūros ugdymo darbas, kad turi būti ir valstybės finansiškai paremtas.

Mudviejų pokalbis dėl tautininkų ir pavasarininkų santykių nebuvo pirmas, nes centro valdyba kelis kartus mane buvo siuntinėjusi pas kan. J. Tumą jį tuo reikalu informuoti ir pagalbos prašyti. Dabar aš, žinodama iš anksto kanauninkui duosimą atsakymą, sukau reikalą ta kryptimi, kad jis skaudžiai neapsiviltų, mus užtardamas. Ir čia pat papasakojau jam paskutines man žinomas režimo pavasarininkam padarytas nuoskaudas.

— Prezidentas to nežino! — atkirto man Tumas.

Tada aš jam, padėkojusi už rūpestį, pasiūliau:

— Kanauninke, palaukit pavasarininkų centro valdybos posėdžio. Aš jum pranešiu apie sąskrydžio rengimo skolą. Bet aš nemanau, kad valstybė turėtų padengti mūsų sąskrydžio organizavimo išlaidas. Jeigu tamstai pasi-

sektų gauti pinigų iš valdžios, tai labai prašyčiau išrūpinti nuolatinę metinę pašalpą pavasarininkų Valančiaus liaudies universitetui, kuris savo veiklos negali išvystyti dėl lėšų stokos.

ANTRAS KAUNO SĄSKRYDIS: 1938

Kad baigtume su sąskrydžiais, kuriuos prof. J. Eretas laikė ne svarbiausiais, bet tik šventiniais organizacinio gyvenimo pažmoniais, kelis žodžius skirkime paskutiniajam pavasarininkų sąskrydžiui Kaune 1938 birželio 28-29. Jis buvo jubiliejinis — 25 metai nuo pavasarininkų organizacijos įkūrimo. Įvyko metais vėliau, nes tautininkų režimas nedavė leidimo prašytu laiku. Ir šitą, dr. J. Leimono prašomas, organizavo prof. Eretas. Pavasarininkų minios jau buvo įspūdingos — 45,000 dalyvių. Sporto olimpiadoj per 7,000 dalyvių, žibintų eisena pagerbtas Nežinomasis laisvės kovų karys. Lietuvos kariuomenės husarams įteikti 46 šautuvai, atžymint pirmuosius žuvusius pavasarininkus savanorius kovose prieš bolševikus. Dainų šventės estradoje dainavo 247 chorai su 6,000 dainininkų. Buvo sukaktuvinė paroda, vaizdavusi pavasarininkų 25 metų slaptą ir viešą veiklą. Šautuvus priėmė gen. Stasys Raštikis, pats senas Vilniaus krašto pavasarininkų gerbėjas. Dėl savo pavasarininkams ta proga pasakyto prielankaus žodžio susilaukė nemalonių režimininkų pastabų ir "šaltos srovės" pūstelėjimo.

Šio sąskrydžio proga džiūgavimo nebebuvo, nes karo debesys jau telkėsi Europos padangėse.

ORGANIZACINĖ TECHNIKA

Kuopos ir kuopelės. Kai profesorius J. Eretas pradėjo pavasarininkam vadovauti, pagrindinis organizacinis vienetas buvo kuopa. Jos veiklos ribos paprastai būdavo parapijos ribos. Todėl buvo didelių ir mažų kuopų, nes buvo didelių ir mažų parapijų. Pradžioje kuopose nebuvo mažesnių padalinių, bet kiek vėliau pradėjo atsirasti sekcijos ir kuopelės.

Kuopelės buvo teritoriniai vienetai: dažniausiai vieno kaimo ar kelių viensėdžių jaunimas susiburdavo lavinimosi ir pramogavimo tikslais. Šitą organizacinę praktiką labiausiai buvo išvysčiusi Marijampolės kuopa, kuri buvo bene didžiausia Lietuvoje. Parapija buvo labai didelė, turėjo daug gimnazijoje besimokančio jaunimo, kuris ir pradėjo tokiu būdu globoti ir šviesti gimnazijos nelankantį kaimo jaunimą. Kuopelės buvo tik kuopos padaliniai, visi didieji darbai buvo dirbami kartu kuopos vardu ir visų pastangomis.

Sekcijos kūrėsi kuopose, jei taip galima pasakyti, specialybių pagrindu, vienu pasirinktu klausimu domėtis.

Pasekant vyskupo Valančiaus išpopuliarinta blaivybe, bene pirmiausia pavasarininkų kuopose pradėjo atsirasti blaivininkų, vėliau abstinentų sekcijos. Dar vėliau atsirado ir eucharistininkų sekcijos, bet ilgainiui jos lyg darbo neteko, nes visi pavasarininkai buvo pratinami savo religiją geriau pažinti ir sąmoningiau praktikuoti.

Prof. Ereto tikslas buvo dinaminti veiklą. Gi tai buvo galima padaryti tik įvairinant jaunimo dėmesio vertus objektus, skatinančius jį aktyviai į darbus įsijungti. Taip be dėmesio religinei kultūrai ir kovai su alkoholiu

atsiranda sportas, pramogų kultūrinimas, pradeda subręsti visuomenininkų sekcijos, per kurias jaunimas buvo pratinamas susipažinti su krašte esančiom kitokių pasaulėžiūrų grupėm, domėtis krašto ūkine veikla, jas veikiančiom jėgom ir tokiu būdu ruoštis būti sąmoningais piliečiais.

Rajonai. Su prof. J. Ereto atėjimu, ypač po Šiaulių sąskrydžio, pajustas reikalas tarp kuopų ir centro turėti tarpininkus. Tai nebuvo vien tik techniško ryšio reikalas, bet didesnio būrio pačio jaunimo įtraukimas į vadovavimo darbus. Pats jaunimas kuopose tada dar neturėjo didesnio įgudimo organizaciniame darbe, jam reikėjo pagalbos iš šalies. Ji negalėjo visu glėbiu ateiti iš centro, jos reikėjo ieškoti ir ją organizuoti kur nors arčiau kuopų.

Taip atsirado rajonai, kurių ribos vienur buvo apskričių sienos, kitur mažesni plotai. Kur apskričių miestuose buvo gimnazija, ten gimnazistai ateitininkai buvo tas būrys, iš kurių buvo telkiama pagalba pavasarininkam. Įkūrus apskrity rajono vadovybę, atsirado daugiau progų įjungti į pavasarininkų veiklą ir jaunuosius kunigus, kurie gana greit apsiprato su tuo darbu ir jį pamilo.

Turint rajoninę vadovybę, atsirado ne tik daugiau besipratinančių vadovauti, bet ir daugiau iniciatyvos pačiam kaimo jaunimui darbo surasti. Silpnesnės kuopos galėjo susilaukti pagalbos iš kitur, kur jos buvo daugiau. Rajono vadovybė jau galėjo sukviesti savaitgaliais gabesniuosius kuopų narius pasimokyti organizacinio darbo: pirmininkauti susirinkimam, rašyti protokolus, deklamuoti eilėraštį, pamėginti sukombinuoti mažą prakalbą, paskaityti susirinkime laikrašty rastą įdomų straipsnį, paskelbti "Pavasary" rastas visiem įdomias ži-

nias, nes tais laikais keleriopai daugiau buvo pavasarininkų, negu "Pavasario" prenumeratorių. Rajono vadovybė buvo pats tinkamiausias vienetas organizuoti įvairiausius kursus, kurie pasidarė labai populiarūs ypač po pirmojo Kauno sąskrydžio.

Regionai. Atsimenu centro valdybos posėdį, kuriame J. Eretas pirmą kartą iškėlė naują organizacinės technikos tobulinimo etapą — regionus. Prireikė kelių posėdžių tuo klausimu išsiginčyti. Pradžioje visi jį puolėm kaip vilkai, pavadinom sumanymą nereikalinga išmone. Vos tik buvom įtvirtinę rajonus ir labai tuo džiaugėmės, nes iš gyvenimo praktikos jau buvome patyrę jų naudingumą. Kursų rengimas rajonuose jau buvo įsibėgėjęs, kaimo jaunimas greit juos pamėgo, nes per juos jis plėtė akiračius ir mokėsi gyventi savo šeimoje, savo valsčiuje ir savo valstybėje. Ką mum begali duoti rajonų sugrupavimas į didesnius vienetus?

Kurį laiką mes ir pasilikom su savo nuomone, kad darbo našumui regionai nereikalingi. Bet juos priėmėm oficialiai taip, lyg būtume buvę karščiausi jų šalininkai. Regionų ribas sutapatinom maždaug su lietuvių tarmių ribom ir gavom šiaip pavadintus keturis vienetus: Žemaičių regionas, Aukštaičių regionas, Dzūkų regionas ir Sūduvos regionas. Labiausiai buvo ta reforma patenkinti žemaičiai ir dzūkai, įmatę čia galimybę savaimingai pasireikšti ir "patys valdytis". Juk ne be reikalo Lietuvos nepriklausomybę atstatant ir vieni ir kiti buvo užsidege savo atskiras respublikas turėti!

Įkūrus Lietuvos bažnytinę provinciją, prof. Ereto įžvalgumas administracinę pavasarininkų sąjūdžio reorganizaciją pastūmė dar toliau — regioninių vienetų ribos

Prof. J. Eretas 1924 su Mariampolės kuopos pavasarininkais: J. E., kan. A. Steponaitis, ?, kuopos pirmininkas J. Melninkas, J. Staniškis

buvo sutapatintos su naujųjų vyskupijų ribom ir pavadinti jų vardais: Kauno, Kaišiadorių, Panevėžio, Telšių ir Vilkaviškio. Šitas persitvarkymas suartino sąjūdžio veiklą su vyskupų globa ta prasme, kad vyskupijų admi-

nistracijose buvo paskirti kunigai, kurie specialiai rūpinosi jaunimo organizacijų darbo plėtimu ir jam reikalinga pagalba. Taip pavasarininkų sąjūdis gavo didelę pagalbą -- penkis jaunimo direktorius — po vieną kiekvienoje vyskupijoje.

Atskirai vyrai, atskirai merginos. 1932 m. gruodžio 28-29 įvykusi pav-kų konferencija įvykdė paskutinį organizacijos rūbo keitimą — įkurtos atskiros vyrų ir mergaičių sąjungos su savo viena kitos nepriklausančiom vadovybėm, sujungtom vienoje federacijoje.

Ir nebebūdamas pirmininku, prof. Eretas pats atėjo tos paskutinės reformos reikalo ginti. Štai esminis jo pasisakymo posmas: "Atėjo laikas "Pavasario" mokyklą padaryti tikra auklėjimo ir gyvenimui ruošimo mokykla. Ir čia sutikome kliūtį — mišrus darbas kuopose netinka tokiam rimtam uždaviniui, kurį mums pastatė pats gyvenimas ir pro kurį tylomis praeiti reikštų stabdyti s-gos pirmyneigą . . . Gera organizaciją — galinga sąmoninimo mokykla. Organizacija turi papildyti tai, ko jaunuolis negavo šeimoj ir mokykloj. Organizacija — didžiausia visuomeniškumo mokykla . . . Tos mokyklos auklėtojai turi pareigą įsigilinti į savo auklėtinių sielą ir pagal tai parinkti jiems auklėjimo priemones. **Negalima vyriškom priemonėm auklėti mergaičių ir atvirkščiai.** Taip begalvojant atėjo įsitikinimas ir ryžtas sukurti dvi pavasarininkų organizacijas — vieną berniukams, kitą mergaitėms — ir abidvi apjungti federacijoje".

Organizacinio rūbo keitimas nebuvo tuščias žaidimas, bet vidinių jėgų ir gyvenimo aplinkybių skatinamas. Jaunas kūnas brėsdamas nuolat reikalauja ir naujų dydžių drabužio. Tas pats dėsnis veikia ir socialiniuose

organizmuose. Kas jo nepaiso, išaugina arba nykštukus, arba dvasinius atsilikėlius.

Programos, vadai, spauda. Kartu su organizacinės technikos tobulinimu, kurį, kaip sakyta, diktavo augantis organizmas, prof. Eretas nepaprastai daug rūpinosi tinkamo darbo parūpinimu ir vadų ruošimu.

Duoti nariam daug ir įvairiausio darbo, apimti visas žmogaus veiklos sritis — toks būdavo jo leitmotyvas kiekviename centro valdybos posėdyje ir jos darbotvarkėje. Tai reiškė daugiau sugestijų ir nurodymų per "Pavasarį" (pav-kų organas nuo 1912 m.), daugiau smulkiau parengtų programų, platinamų per rajonines ir regionines konferencijas, geriau paruoštų rajoninių ir regioninių konferencijų, daugiau praktiškų ir gyvenimiškų straipsnių "Pavasary", populiarių paskaitų, praktiškų pranešimų. Visa tai būdavo kasmet papildoma, naujų elementų pridedama. Ir viskas turėjo išeiti iš veiklos stebėjimo žemiausiame padaliny, kuriuo buvo kuopa. Kuo jaunimas domisi, kokios ten problemos? Tokias žinias buvo stengiamasi surinkti visais galimais būdais.

Vienas tokių ryšininkų buvo studentai ateitininkai, vykstą namo Kalėdų ir Velykų švenčių bei vasaros atostogų. Prieš tai pats prof. Eretas su jais susitikdavo — papasakodavo jiem apie naujausias veiklos praktikas, kaip ir kur vyksta darbas, kur yra silpnų vietų, kokia pagalba kur reikalinga, kokie nauji sumanymai norima įgyvendinti, kuo labiausiai domėtis, kuo jaunimą sudominti, kokios kliūtys sunkina veiklą ir kaip tą veiklą įvertinti. Sugrįžę atgal į Kauną buvo prašomi užeiti į centrą su žiniom arba jas raštu suteikti. Ateitininkam, kurių didžioji dauguma tą misiją gan rūpestingai atlikdavo, tai buvo gera organizacinės veiklos praktika ir

vieno šalkauskinės programos punkto, būtent, visuomeniškumo praktikavimas. Prof. Ereto vadovaujamai centro valdybai tai buvo šaltinis žinių, suteikiančių konkrečios medžiagos veiklai įvairinti ir tobulinti.

Prof. Eretas dažnai mums sakydavo: Ką padarei per kitus, pats padarei. Ir tuojau pabrėždavo, kad tie "kiti" mūsų veikloje yra veiklieji ir sumanumo turintieji kuopų nariai, turį drąsos kurią nors vadovaujančią pareigą mėginti atlikti. Ir jie yra tas būrys, iš kuriu ateina vadai.

Kad jie greičiau ateitų, jiem reikalinga pagalba. Ir taip po 1927 m. pirmojo Kauno sąskrydžio ir Jaunimo direktorių vyskupijose paskyrimo prasidėjo intensyvus įvairių kursų organizavimas darbininkam kuopose paruošti. J. Eretas sudarė programą, susitelkė būrys studentų tai programai iki kursantų nunešti. Rezultatai buvo daugiau negu patenkinami — kaimo jaunimas kursais labai greit susidomėjo ir labai uoliai juos lankė. Jie vyko žiemos metu, nes tada kaime laisvalaikis. Garsui apie juos pasklidus, nebuvo jokio vargo su klausytojų verbavimu.

Kiek J. Eretui rūpėjo vadų ruošimas, rodo ir tai, kad jau 1923 m. pradėtas leisti "Pavasarininkų vadas", skirtas specialiai padėti veikliajam elementui mokytis. Jis buvo pavadintas "Jaunimo vadu" 1926 m. Svarbiausią medžiagą jam parašydavo pats prof. Eretas, visa kita tekdavo redaktoriam padaryti, bet Ereto pagalba juos lydėdavo nuo pradžios iki galo.

Paminėtina ir tai, kad J. Eretui rūpėjo ne tik pavasarininkam vadų ruošimas, bet ir suaugusio kaimo jaunimo bendrasis švietimas. Tai liudija jo pastangom 1925 pradėtas organizuoti "Pavasario" liaudies univer-

sitetas, vėliau pavadintas vyskupo Valančiaus vardu. Šitos institucijos mes nepajėgėm išvystyti dėl lėšų stokos ir dėl greit atsiradusių tautininkų režimo kliuvinių pavasarininkų organizacijai. Reikalingas lėšas pagalbinėm mokslo priemonėm būtume galėję sutelkti, patalpų irgi būtų užtekę, bet nebegalėjom gauti mokytojų-paskaitininkų, kurių daugumą galėjo sudaryti tik pradžios ir vidurinių mokyklų mokytojai, skirdami mažą dalį savo laisvalaikio vakarais ir sekmadieniais. Deja, greit sužinojom, kad mokytojai prie to darbo negalės prisidėti, nes nenorės patirti nemalonumų iš valdančios partijos vietinių vadų, kadangi tokia mokytojų pagalba būtų laikoma pavasarininkų organizacijos stiprinimu.

Pavasarininkų spauda suklestėjo, sukūrus atskiras vyrų ir mergaičių sąjungas, nes vietoj buvusio vieno "Pavasario" atsirado du: vyrams "Vyrų žygiai", mergaitėms "Liepsnos". Mergaičių "Liepsnas" teko man suorganizuoti ir iki bolševikų invazijos leisti bei redaguoti. Kadangi iš anksto buvo plačiai išreklamuotas jų pasirodymas, tai jau pirmųjų metų gale buvo pasiekta 10,000 prenumeratorių, o antrais ir trečiais metais dar prisidėjo apie 7,000. Vyrai su savo spauda judinosi lėčiau, bet ir jie būtų įsibėgėję iki reikiamo lygio.

Ryšiai su Vyčiais. J. Eretas sumezgė ryšius ir su Amerikos vyčiais. Jie buvo pakviesti atvykti Lietuvon į 1927 m. pav-kų jubiliejinį sąskrydį. Atvyko didokas būrys, pavažinėjo po Lietuvą, lankė pavasarininkų kuopas.

Prieš tai, 1926 m., prof. Eretas lankėsi Amerikoje atstovauti Lietuvos jaunimui Chicagoje tą vasarą Tarpt.

eucharistiniame kongrese. Paskui aplankė, Vyčių globojamas, keliolika lietuvių kolonijų, pabendravo su senaisiais išeiviais lietuviais, papasakojo jiem apie nepriklausomybę atgavusią valstybę ir rudenį vėl sugrįžo į Kauną, kur jo laukusių rūpesčių buvo prirašytas pilnas bloknotas.

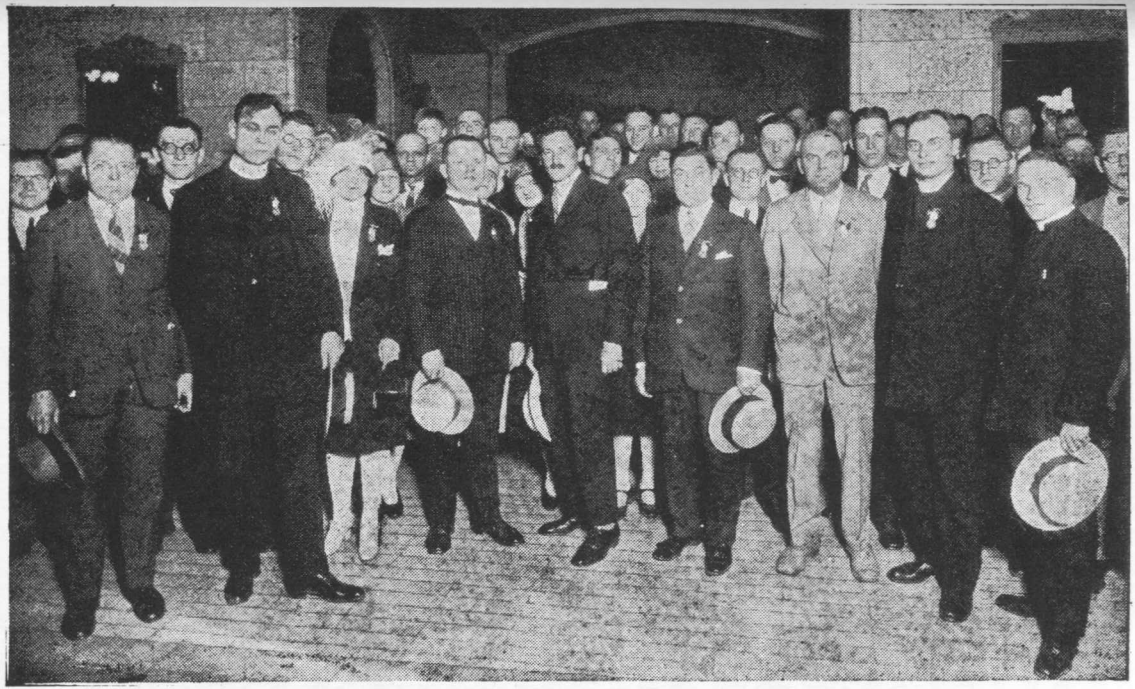
DARBO ŠTABE

Pavasarininkų pirmininkas brangino savo bendradarbius, o pastarieji jį gerbė ir mylėjo. Jis buvo vyresnis draugas ir profesorius, o jo bendradarbiai — išimtinai universiteto studentai.

Jis domėjosi ne tik mūsų darbu pavasarininkų veiklos laukuose, bet ir mūsų asmeniškų gyvenimu: studijom ir pragyvenimu. Kam reikėjo pragyvenimu pačiam pasirūpinti, jis padėjo kur nors apmokamo darbo gauti. Kas turėjo skirti veiklai visą dieną, tas buvo atlyginamas iš organizacijos kasos. Kiekvienam semestrui baigiantis, profesorius norėdavo žinoti ir apie mūsų studijų eigą. Ir čia jo patarimai bei pagalba būdavo su padėka priimami.

Centro valdybos posėdžiuose, kurie buvo labai dažni, nebuvo nei profesoriaus, nei studento — visi buvom pavasarininkų draugai. Niekas nebijojo Ereto akivaizdoje būti atviras — visi savo nuomones išsakydavo pasiūlymų, pataisų ar kritikos forma. Bet visi žinojome, kad šiame jautriame darbo bare reikia sekti vadu — reikia būti džentelmenu. Ir mums toji našta jo akivaizdoje nebuvo sunki — tai buvo gera asmeninės kultūros mokykla.

J. Eretas nieko nedarė už centro valdybos narių nugaros — viskas buvo atnešama į šį kolektyvą ir čia vienaip ar kitaip sutvarkoma. Čia būdavo sunešamos

Prof. J. Eretas 1926 lietuvių sutiktas Chicagoje

visos žinios iš s-gos gyvenimo ir aplinkos, kiekvienas klausimas aptariamas, padaromas sprendimas, pasiūlomos jam įvykdyti aplinkybės ir priemonės. Joks klausimas neateidavo į centro valdybos posėdį žalias, išskyrus netikėtai atsiradusius. Kiek tik buvo galima, visi posėdžio darbotvarkėn įrašyti klausimai būdavo paruošiami iš anksto, darbą pasidalinant. Todėl centro valdybos posėdžiai būdavo darbingi ir nuotaikingi. Visada pirmininkaudavo pats prof. Eretas. Nuomonių išsiskyrimas niekad nesudrumsdavo geros nuotaikos, nes jis mokėdavo taip dalykus pakreipti, kad jie nesuspėtų išvirsti į aistringas dramas.

Su raštine jis susijungdavo kiekvieną rytą arba naujienų ieškodamas, arba pats ką išgirdęs norėdamas pranešti. Jo konsultacija su raštine buvo pastovi, draugiška ir paskatinanti. Jo santykiuose su centro valdybos nariais nebuvo nė šešėlio šalto oficialumo, tik draugiškas korektiškumas. Todėl posėdžius visi labai mėgo, nes daug kas būdavo juose aptariama be įsiterpimų. Aš neatsimenu atsitikimo, kad kada nors būtų reikėję išsiskirti apsipykus ar įsiskaudinus.

Prof. J. Ereto asmeny turėjom draugą ir mokytoją, kan. Pauliaus Dogelio asmeny turėjom tėvą. Pavasarininkų Tėvo vardas jam buvo ir oficialiai prikabintas vienos konferencijos metu. Jis jį pelnė, būdamas vienas iš organizacijos steigėjų-pradininkų; tą vardą dar labiau įpilietino prof. Ereto pirmininkavimo metu, nes juodu abudu mokėdavo suglausti galvas tais momentais, kada didesniem projektam įvykdyti reikėdavo daugiau pinigų, negu patys pavasarininkai galėdavo sukrapštyti.

Tėvas P. Dogelis savo tėviškumą pademonstruodavo ir specialiai vieną kartą per metus pasikviesdamas centro valdybą ir jos bendradarbius pas save vieno vakaro praleisti. Gerą vakarienę papildydavo kanauninko atsiminimai pavasarininkų sąjūdį organizuojant, jaunimo dainos Eretui diriguojant, paties Ereto kalnietiški traliavimai jaunimui pamėgdžiojant. Tai buvo sąjūdžio pradininko simboliška padėka tam jaunimo būriui, kuris, jo manymu, šauniai tęsė jo pradėtą darbą.

Prie malonios įvairenybės tenka pridėti ir vieną kiek tragiškesnę, nes ir ji reikšminga sąjūdžo dvasiai.

Metų neatsimenu, bet tai buvo išvakarės vienos konferencijos jau po pirmojo Kauno sąskrydžio. Besiklausant jaunimo nuomonių pavasarininkų kursuose, ieškant naujų būdų kaimo jaunimo apsišvietimui kelti, stebint, kas dedasi jaunimo sąjūdžiuose užsienyje, centro valdybos posėdžiuose subrendo mintis, kad religinei kaimo jaunimo kultūrai galėtų padėti tik specialiai jaunimui pritaikytos metinės rekolekcijos.

Šitą reikalą paruošti ir pradėti populiarinti buvo pavesta prof. Eretui ir man. Sutarėm, kad reikia pradėti nuo jaunųjų kunigų, kurie uoliai dirba su jaunimu. Vėliau propagandą turėjo perimti pasauliečiai. Prieš konferenciją pakvietėm didoką būrį kunigų atvykti dieną anksčiau svarbiam pasitarimui. Atvyko visi kviestieji, nuotaikos buvo geros, nes tikėjosi išgirsti kokį nors nepaprastesnį sumanymą. Bet kai išgirdo, reakcija buvo spontaniškai neigiama.

Prasidėjo diskusijos. Ir karštos. Netrūko piktų priekaištų centro valdybai, abudu referentai buvo apšaukti svajotojais, imą iš Europos tokius pavyzdžius, prie kurių Lietuva dar nepriaugusi. Karštųjų grupė

pareiškė, kad jie to darbo nepradės, nes jie ir taip jau darbais apkrauti. Toji naujiena Lietuvoje nebūsianti priimta.

Pirmą kartą pamačiau profesorių Eretą stipriai susijaudinusį. Atsikėlė ir išėjo. Įkarščiui atslūgus, patariau jį susirasti ir susitaikinti. Vidurnaktis tokiai misijai įvykdyti nebebuvo patogus, todėl jų delegacija aplankė jį sekančią dieną ir surado bendrą kalbą. Ne tik susitaikė, bet ir projektą karštukai pirmieji pradėjo vykdyti. Kur jis buvo tinkamai pradėtas, jaunimas jį priėmė su pasitenkinimu.

Atrodo, kartais reikalą gerojon pusėn pastumia ne vien logika, bet ir nieko bendro su logika neturinčios aplinkybės. Šiuo atveju taip ir atsitiko . . .

-o-

Paskutinius žodžius apie prof. J. Ereto veiklą pavasarininkuose rašant, tebus pasakyta, kad J. Eretas buvo pavasarininkams Dievo dovana labai svarbiu jų organizacijos laikotarpiu. Ir laimingas sutapimas lėmė, kad abidvi šalys susitikimo bendradarbiauti egzaminą išlaikė labai gerai.

Kelią rodantis vyresnysis draugas ir jo vadovybei pasiduodantis bei jo pavyzdžiu ir skatinimais susižavėjęs didysis pavasarininkų būrys jau artėjo prie to laikotarpio, kada įvairiausiom spalvom nusidažę pradėjo rodytis jų bendro darbo vaisiai. Bet šito istorinio susitikimo momento, kuris labai brangus visų visuomeninių junginių nariams ir vadams, nei Juozui Eretui, nei pavasarininkam neteko išgyventi, nes jų įsibėgėjimą į naujus laikus ir tolimesnį darbą sustabdė perdaug jau plėšrus Lietuvos priešas.

POTPOURRI: VAIZDO RELJEFUI

J. Ereto veiklos su pavasarininkais vaizdas bus pilnesnis, reljefingesnis, kai papildysim jį kitų pavasarininkų veikloje dalyvavusių liudijimais apie svarbesnius tos veiklos momentus.

1924: Šiaulių kongresas. — Juozas Vaišnora (Roma): "1924 m. liepos pradžioje vykstame traukiniais į Šiaulius, į pirmąjį katalikiškojo jaunimo kongresą. Lyg tyčia lietus pila kaip iš kibiro. Atvykstam į Šiaulius rytą, nemigę, sulyti. Išeiname į stoties aikštę. Ten tribūna, o joje pavasarininkų pirmininkas prof. J. Eretas. Be kepurės, be skėčio. Veide niekad nenykstanti šypsena. Jis pradeda pasveikinimo kalbą: "Sveiki atvykę, storakakliai zanavykai, išdidūs kapsai ir malonūs dzūkeliai!" Tuoj visų veiduose šypsena. Nejaučiame nei nuovargio nei lietaus. O jis tęsia: "Pavasarininkas ne cukrinis avinėlis, jis lietaus nebijo. O jei mus jaunus dangus ir palaisto, tai juk ne svetimas, o Lietuvos padangių debesėlis". Dar taręs keletą informacinių žodžių, sukomandavo: "Visi paskui mane, žengte marš!" Sutrenkė orkestras, ir mes visi . . . eidami koja į koją, taškėme Šiaulių gatvių purvą ir balas. Mes žygiavome paskui Eretą". (Draugas 1966.X.29).

1928: dėl ko pasitraukė iš pirmininkų. — A. Mažiulis (Boston, Mass.) liudija, kad dr. Juozas Leimonas, anuo metu "Pavasario" s-gos pirmininkas, dar 1936 Kaune jam pasakojo, kodėl prof. J. Eretas pasitraukė 1928 iš "Pavasario" s-gos pirmininkų.

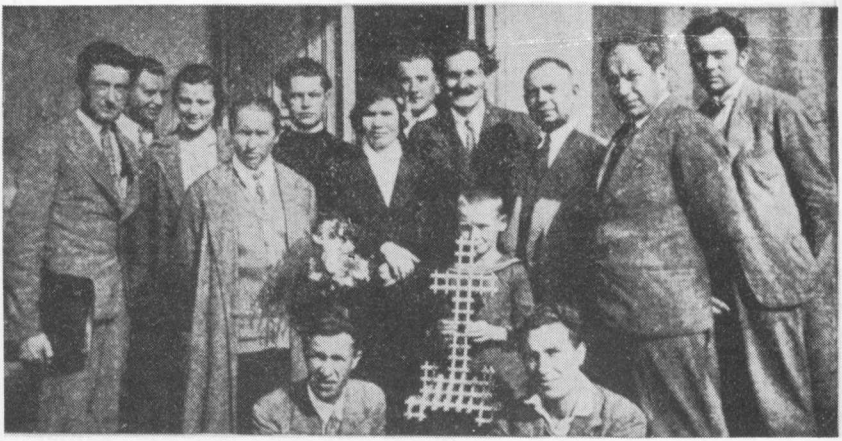
Esą nors 1927 jubiliejinis pavasarininkų kongresas buvo leistas ir jame dalyvavo prezidentas Smetona, bet iš režimo šalininkų buvo kai kur pradėtas pavasa-

rininkam spaudimas. Kalbos nukreiptos buvo pirmiausia prieš sąjungą, kam jai vadovaująs nelietuvis (turima galvoje J. Eretas). Tuos gandus patyręs, prof. J. Eretas pasidaręs išvadą, kad pavasarininkų labui jis turi pasitraukti. Jis pradėjęs tada įkalbinėti dr. Juozą Leimoną perimti iš jo pareigas. Manė, kad prieš Leimoną nebus tokių priekaištų kaip prieš buvusį nepriklausomybės kovų savanorį. (Nors savanoris buvo ir J. Eretas! Red.). Ilgai su tuo nesutikęs pats Leimonas, kan. P. Dogelis, bet J. E. čia buvęs neperkalbamas.

1932: kai buvo kalėjime. — Sesuo M. Palmira (Putnam, Conn.), buvusi Mariampolės rajono pavasarininkų veikėja:

"1932 m., kai buvo areštuoti prof. J. Eretas, dr. J. Leimonas ir prof. Pr. Dovydaitis, tada jaunimo būrys važiavom jų lankyti į Mariampolės sunkiųjų darbų kalėjimą. Tik pro langą teko pamatyti prof. J. Eretą, mojuojantį mum nosinaite. Atrodė, jaunimas sprogs iš energijos ir savotiško pykčio, kad nebuvo įleista į kalėjimą delegacija. Dalyvavo apie 50 studentų ateitininkų ir pavasarininkų — visas autobusas. Jaunimas būtų jį ant rankų išnešęs iš kalėjimo. Man ir dabar paslaptis, kaip jis (J.E.) taip giliai užkaitindavo jaunimą. Sėdėjom prieš kalėjimą ant pievos ir dainavom, kiek tik pajėgėm, žinoma, ir pavasarininkų himną — "Nauji laikai mums spindi, žiba. Laisva, galinga Lietuva . . ."

"Begrįžtančius nuo kalėjimo mus pasitiko dvi mašinos pilnos policijos, kurią buvo iškvietusi kalėjimo administracija. Bet jau buvo per vėlu policijai ką daryti — jaunimas jau sau ramiai ekskursavo, lyg nieko nebūtų buvę."

Prof. J. Eretas 1932 sutiktas iš kalėjimo. Iš k.: žemai V. Keturakis, J. Lingis, stovi V. Užupis, ? , A. Sereikytė, O. Labanauskaitė, kun. Rankelė, O. Eretienė su Juozuku, ? , prof. J. Eretas, dr. J. Leimonas, dr. P. Karvelis ir kt.

"Jam būnant Mariampolės kalėjime kartu su Leimonu ir Dovydaičiu, mūsų seselės Mariampolėje pagamindavo maisto, o pavasarininkės tuos šiltus pietus nunešdavo ir jiem perduodavo".

"Kai pradedu galvoti apie tuos laikus, imu virpėti, lyg širdin kas badytų, bet kartu taip miela — rodos, kitas pasaulis atsiveria".

1938: kongresas. — Cezaris Surdokas (Baltimore, Maryland). buvęs pavasarininkų vyrų pirmininkas:

"Iš parengiamųjų kongreso darbų niekas taip giliai neįstrigo atmintin kaip korektūros, kurias prof. J. E. padarė mano informacijoje apie kongresą. Mat, tada pavasarininkai turėjo radijo valandėlę, per kurią perduodavome informacijas, vaidinimus ir pan. Vieną sekmadienį surinktą medžiagą pateikiau prof. J. E. patikrinti. Jis keliom pataisom bei pora savų pridėtų sakinių ir davęs vardą "Istorinis kongresas", taip pakeitė visą toną, kad išėjo ištisa prakalba, ko aš nebūčiau išdrįsęs padaryti. Aš neturėjau vizijos, kokis tas kongresas gali būti, ir nebūčiau išdrįsęs vadinti "istoriniu".

Kitas dalykas tai jaunųjų veikėjų parinkimas atsakingom pareigom kongreso darbuose. Sakysim, kalbai prie Nežinomojo Kareivio kapo parinko ne žinomą veikėją, bet mažai kam žinomą energingą provincijos jaunuolį ir su juo paruošė įspūdingą kalbą".

Kun. Viktoras Dabušis (Paterson, N. J.):

"Tuo metu buvau Lietuvos katalikiškosios akcijos Kauno rajono reikalų vedėjas. Gerai prisimenu, su kokiu užsidegimu prof. J. Eretas kongresui ruošėsi. Aplankė visus pavasarininkų rajonus ir daugelį kuopų. Kongreso organizacinio komiteto posėdžiam pirmininkaudavo pavasarininkų vadas dr. J. Leimonas, bet prof. J. Eretas buvo tų posėdžių gyvoji dvasia. Į posėdžius ateidavo gerai pasiruošęs, darbotvarkėje numatytus klausimus išmąstęs iki smulkmenų ir į kiekvieną sunkesnę problemą rasdavo konkretų atsakymą".

Antanas Mažiulis (Boston, Mass.), nuo 1936 įsijungęs aktyviai į pavasarininku veikla ir kongresui atgabenęs tris kraštotyros muziejėlius (Daugailių, Dusetų, Gegužinės), kurių eksponatai buvo išdėstyti uni-

versiteto vienoje auditorijoje, pasakoja, kad esą "prof. J. E. kartais po kelis kartus per dieną užbėgdavo pasiteirauti ir padrąsinti, nes, anot jo, viešosios eitynės turėjo būti jaunimo organizacijos išorinė demonstracija, o paroda — vidinės jėgos, žmogaus subrendimo gyventi ir kurti."

A. Mažiulis taip pat liudija, kad dr. J. Leimonas, gyvendamas Bostone, pasakojo, jog pačiam kongresui leidimas buvo gautas kaip nepriklausomybės 20 metų minėjimo programos dalis. Vyriausybėje jį palaikė pats ministeris pirmininkas kun. V. Mironas, labai rėmęs Užsienio lietuviam remti draugijos pirmininkas R. Skipitis ir gen. V. Nagevičius.

C. Surdokas ir kun. V. Dabušis abudu primena, jog "skaudžiai buvo jaunimo ir prof. J. Ereto išgyvenamas faktas, kad prezidentas Smetona, nors organizacinio komiteto laiku buvo pakviestas, pavasarininkų kongrese nedalyvavo, bet išvyko su keliais vyriausybės nariais į Molėtus, kur daug vėliau buvo sumanyta ir tuo pat metu suorganizuota rajoninė jaunalietuvių šventė" (V. Dabušis).

PASTABOS

Kodėl prez. Smetona nedalyvavo kongrese, žr. M. Vaitkaus ir J. Ereto paaiškinimus 253 psl.

6:

Idėjų dinamikoje

Lietuva buvo atvira Vakarų idėjom. Jos buvo stebimos ir kritiškai įvertinamos. Paskutiniais laikais su rūpesčiu buvo numatoma, kad Vakarų idėjinė raida gresia Europai katastrofom.

Sustiprėjo dėl to iniciatyva pažadinti Lietuvos šviesuomenės budrumą tai Vakarų idėjų dinamikai; sustiprėjo pastangos sudaryti idėjiškai gyvus intelektualų kadrus, paversti juos organizuota jėga, kuri turėtų įtakos idėjų srautui Lietuvos plote.

Kokią rolę šiame bare atliko prof. J. Eretas, svarsto L. K. Mokslo Akademijos pirmininkas prof. A. LIUIMA, S.J., (Roma).

IDĖJOS pastebėjimas, kritiškas jos įvertinimas, nusistatymas idėją vykdyti gyvenime yra sudėtiniai idėjos gyvenimo momentai. Jie reiškia atvirumą idėjų srautui, idėjų fluktuacijai; jų apvalymą nuo galimų klaidų; individualių ar kolektyvinių priemonių suradimą, kad idėja suklestėtų pozityviais darbais.

Organizatoriaus veikla prof. J. Eretas pasireiškė per pavasarininkus, vykdydamas per juos jau seniai

prigijusias katalikybės, demokratybės ir lietuviško patriotizmo idėjas. Bet idėjų srautas niekad nenusistoja. Jos nuolat panaujinamos, ir Lietuva buvo atvira idėjų dinamikai iš Vakarų. Šviesuomenė yra ta dirva, į kurią pirmiausia krinta idėjos, teisingos ar klaidingos.

Šviesuomenės čia dvejopa funkcija: sutikti idėjas atvirai, bet sąmoningai, kritiškai; paremti jų vykdymą individualiu ir organizuotu būdu.

Šias dvejopas funkcijas atliko prof. J. Eretas Lietuvos pasaulėžiūrinių idėjų raidos istorijoje. Atliko tai pasaulėžiūrinės minties veikalais; atliko tai krikščioniškosios pasaulėžiūros intelektualinių pajėgų organizavimu.

Šios rūšies jo veikalai atsistojo šalia jo literatūrinių svarstymų. Šios rūšies pajėgų organizavimas buvo naujas po kaimo jaunimo suorganizavimo Pavasario sąjungoje.

Apžvalgą pradėsim nuo organizacinių formų šiom intelektualinėm jėgom.

L. Katalikų Mokslo Akademijos idėja

L. Katalikų Mokslo Akademijos idėja ir jos realizavimas gerokai pralenkė dr. J. Ereto atvykimą Lietuvon. Jau 1908 metais tokios akademijos įkūrimą smarkiai judino tuometinis Petrapilio dvasinės akademijos profesorius Pr. Būčys, kaip apie tai rašo St. Yla str. "Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija" (Suvažiavimo darbai V).

Akademijos iškelta idėja jaudino Vilniuje nuo 1907 veikiančią Lietuvių Mokslo Draugiją. Jos iniciatoriai pasijuto, tarsi kas draugiją "be atodairų kaip ir boikotuotų", ko ji visiškai nesanti nusipelniusi. Prof.

Pr. Būčys viešai paaiškino, kad Lietuvių Mokslo Draugija darbą pradėjusi ne iš to galo: ji tik dalinanti garbės diplomus užsienio garsenybėm; vartojanti niekuo nepagrįstą mokslų klasifikaciją ir t.t. Nurodė ir konstruktyvų kelią draugijai: mokslinį universalumą ir pasaulėžiūrinę laisvę — "Draugija turėtų aiškiai žinoti savo uždavinį — vienyti dvasios darbininkus, o ne kontroliuoti jų įsitikinimus. Ji negali remtis pozityvizmo hipoteze ir jos vardu skelbti, kad teologija tai ne mokslas. Taip pat katalikai teologai, kaip draugijos nariai, negali cenzūruoti protestanto racionalisto. Monistas ir dualistas filosofai, evoliucionistas ir konstantistas gamtininkai lygiai turi teisės pasilaikyti su savo nuomonėmis Draugijoje" (o.c. 8 p.).

Ši plati pasaulėžiūrinė laisvė patenkino vilniškės Lietuvių Mokslo Draugijos valdybą, ir, pasitarus, buvo atsisakyta nuo Lietuvių katalikų mokslo akademijos steigimo, nors prel. A. Dambrauskas Jakštas jau tuomet dėl tokio visų pažiūrų mokslininkų sujungimo rasė: "Teoretiškai gal ir gerai atrodo, bet praktiškai tokia draugija esanti neįmanoma" (cit. St. Yla, 8 p.).

Ta abejonė pasirodė turinti pagrindo vėliau, ir jau nepriklausomoje Lietuvoje, lenkaj užėmus Vilnių, 1972 spalio 22 buvo įkurta Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. (Jos įstatai Kauno miesto ir apskrities viršininko įstaigoje patvirtinti rugpiūčio 12 d.).

Nauji impulsai per akademiją

Pradžioje akademijos nariai tesirinkdavo pas prel. Dambrauską išklausyti paruoštų paskaitų, referatų. Paskiau akademija ėmė rūpintis katalikų mokslininkų prieaugliu. Numatytiem kandidatam duodavo stipendi-

jas specializuotis Vakarų universitetuose. Tai buvo svarbus paruošiamasis darbas moksliniam kadram iš tos generacijos, kurią prof. J. Eretas savo monografijoje apie Šalkauskį pavadino "1936 metų generacija". Žymi šių kandidatų dalis paskiau atsidūrė tarp Teologijos-filosofijos fakulteto dėstytojų, dalis visuomeniniame darbe kaip redaktoriai, organizacijų vadai.

O Teologijos-filosofijos fakultetas, sujungęs savyje dvi generacijas, virto pradžioje pavadinta krikščioniškos Vakarų kultūros tvirtove. Prof. A. Maceina jį pavadino "tikru krikščioniškosios kultūros židiniu" (Cit. J. Eretas, Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje, Suvažiavimo darbai VII, 34 p.). O profesorius Simas Sužiedėlis t e i g ė, kad "be to fakulteto nepriklausomos Lietuvos veidas būtų buvęs visai kitoks" (t.p.). Prof. J. Eretas žymėjo šio fakulteto paralelę su vakarietiniais universitetais: "Teologijos-filosofijos fakultetas mūsų V. D. Universitete Kaune buvo tikras Friburgo ir Liuveno brolis" (t. p.). J. Eretas cituoja ir vienos Humanitarinių mokslų fakulteto studentės atsiliepimą apie Teologijos-filosofijos fakulteto studentiją: esą Filosofijos skyriaus studentija "buvo vienoda, kompaktinė, disciplinuota — gal tai būt iš visų fakultetų labiausiai išsiskirianti, susicementavusi grupė. Rodos, ir paskaitose visi vienodai uoliai klausė. Iš paviršiaus jie atrodė beveik perdėtai mokslingi. Ir kalbėjo apsivaldydami, sąmoningai atsverdami pritinkamus žodžius" (t. p.).

Tektų panašiai pasakyti ir apie pačius dėstytojus, kurių dvi generacijos rado bendrą kalbą ir veikimą.

Kiekvienas kūrė sava iniciatyva, individualiai, savo talento vedamas, savo specialybėje, bet visus juos jungė

bendra religinė pasaulėžiūra, tėvynės meilė, idėjinis pareigingumas bei pasiaukojimas; jungė demokratiškumas, atsakomybės jausmas. Visa tai darė iš jų tam tikrą vienetą, kuris ne viena proga pasireiškė kaip didelė kolektyvinė jėga už universiteto ribų.

Kaip šiame fakultete reiškėsi prof. J. Ereto mokslinė bei pedagoginė veikla, atvaizduota atskiruose rašiniuose: St. Šalkauskio, A. Skrupskelienės ir A. Šešplaukio. Sustojame tik ties jo veikla, kuri reiškėsi tiesiogiai per L. K. M. Akademiją.

Prof. J. Ereto veikla per akademiją

Tais metais, kada J. Eretas buvo pakviestas į Teologijos-filosofijos fakultetą, jis buvo įjungtas ir į L. K. Mokslo Akademiją (1922 spalio 22). Nuo 1931 jis išrinktas akademijos antruoju vicepirmininku.

Su šiuo laiku sutapo vyriausybės įvykdyta Teologijos-filosofijos fakulteto reforma, kuri Filosofijos skyrių stipriai susiaurino. Tada grįžta prie 1920 metų buvusio projekto kurti privatinį Lietuvos katalikų universitetą. Anuo metu nuo šios idėjos buvo atsisakyta suradus kompromisą tarp parlamentinių ideologinių-politinių grupių. Tas kompromisas buvo Teologijos-filosofijos fakultetas. Dabar šį fakultetą "sureformavus" Lietuvos vyskupai nutarė vykdyti senąją katalikų universiteto idėją ir 1931.X.9 sudarė Lietuvos katalikų universiteto organizacinį komitetą (prof. A. Tumėnas, prof. P. Malakauskis, prof. K. Pakštas, dr. P. Karvelis ir prof. J. Eretas). Pastarajam teko būti komiteto sekretorium ir reikalų vedėju.

Komitetas parengiamuosius darbus atliko, ir universitetas turėjo pradėti veikti nuo 1932 metų rudens.

Universiteto rektorium Vatikano buvo patvirtintas vyskupas M. Reinys. Tačiau atidarymo teįvyko tik bažnytinė dalis — pamaldos Studentų bažnyčioje rugpiūčio 28. Atidarymo aktas, turėjęs įvykti Saulės namuose, neįvyko. Vyriausybė iš vakaro atsiųstu raštu uždraudė universitetui veikti, ir atvykusius į atidarymo aktą svečius policija išsklaidė (žr. Suvažiavimo darbai VII, 36-37 p.). Tada Katalikų universitetui remti draugija turėjo tenkintis tik eile neperiodiškai surengtų paskaitų visuomenei.

Bet nuo tada pati akademija ėmė reikštis savo moksliniais viešais pasirodymais. 1932.V.8 jos vardu buvo surengtas viešas Goethes šimto metų minėjimas. Jame skaityta prof. J. Ereto paskaita buvo išpopuliarinta "Vairo" žurnalo kritikos, kuri į Goethę tebežiūrėjo konformistinio adoravimo akim.

Naujas ir svarbiausias žingsnis viešumon buvo Lietuvos katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimai, akademijos rengiami.

Jau 1932 m. buvo sudaryta suvažiavimui rengti komisija. Joje buvo prof. B. Čėsnys, prof. Pr. Dovydaitis ir prof. J. Eretas. Pastarajam ir teko didžioji organizacinio darbo dalis. Jis suorganizavo ir antrąjį bei trečiąjį suvažiavimus (1936 ir 1939 metais).

Trijuose suvažiavimuose buvo skaitytos 88 paskaitos. Jų klausėsi pirmame suvažiavime apie 300 asmenų, antrame 550, trečiame, kaip Židinys rašė, apie "šešetas šimtų" (1939 Nr. 3, 393 p.). Visų trijų suvažiavimų darbai išleisti trim tomais — viso 1518 puslapių. Pirmą tomą suredagavo J. Eretas, antrą J. Eretas ir A. Salys, trečią J. Eretas.

Pirmas suvažiavimas buvo svarbus pačiu lietuvių katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų sutelkimo faktu. Tai buvo pradžia mokslo žmonių intelektualiniam sąjūdžiui, kaip visuomeniniai sąjūdžiai telkėsi apie laikraščius — Naująją Romuvą, Židinį, XX amžių. Antrasis suvažiavimas dėmesio vertas svarstyta problematika— dvasinės žmogaus krizės problema. Trečiasis — kultūrinio lietuvių tautos apsiginklavimo problema. Tai ir buvo atsivėrimas iš Vakarų ateinančiom idėjom, jų kritiška diagnozė, paruošimas idėjinio lobyno, kokis būtų tinkamas lietuvių tautai.

Apie pirmąjį suvažiavimą tada Židinio redaktorius Pr. Mantvydas rašė: "Suvažiavimas pasiekė daugiau, negu tą tikslą, kurį jo ruošėjai buvo pasistatę. O jis tebuvo juk labai kuklus — sudaryti lietuvių katalikų mokslinių pajėgų inventorių, kaip pasisakė atidarydamas suvažiavimą pats L. K. M. Akademijos pirmininkas (prel. A. Dambrauskas Jakštas). Iš tikrųjų suvažiavimas davė daug daugiau, negu tai. Ne tik pamatyta, kad tų jėgų turima daug, bet kad jos yra jau nemažai nudirbusios ir pasiryžusios dirbti ir toliau. — Bet esminis, svarbiausias suvažiavimo momentas, — kurio jau nebeturės kiti suvažiavimai — bus tas, kad su juo lietuvių katalikų moksliniame darbe prasideda naujas etapas — kolektyvaus darbo etapas."

"Dar vienas šviesus suvažiavimo aspektas — tai *darbo* nuotaika ir tas *rimtumas*, su kuriuo jis prie to darbo ėjo. Suvažiavimas išsilaikė visą laiką sau deramose ribose, nepasiduodamas jokioms pašalinėms tendencijoms — politinėms, visuomeninėms ir kt. Buvo kalbama tik apie mokslą ir jo kūrybą. O visa, kas ne mokslas, kad neliečia suvažiavimo tiesioginių uždavi-

nių — nuo visa to buvo griežtai atsiribota. Palyginus šį suvažiavimą kad ir su paskutiniuoju vad. Kultūros kongresu (ateistinio, liberalistinio sparno surengtu. Red.), matėsi ryškus skirtumas. Kada ten pirmoj vietoj stovėjo netolerantinga kova su priešingomis srovėmis, čia pirm visa ko buvo statomas mokslas ir jo kūryba, pakenčianti visus kitus, kas dirba pozityvų darbą" (Židinys 1933, Nr. 3, 266 p.).

Europinių idėjų skerspiūvis

Antrasis suvažiavimas, kaip minėta, savo svarstymų ašim laikė dvasinės žmogaus krizės problemą. Trečiasis — kultūrinio lietuvių tautos apsiginklavimo problemą. Visuose tuose suvažiavimuose centrinę problemą tiesiogiai svarstė prof. St. Šalkauskis ir prof. J. Eretas.

(Dėl trečio suvažiavimo problematikos Židinys pastebėjo: "Organizatoriai norėjo apsvarstyti problemą, kaip lietuvių tautinė kultūra plėtojasi visuotinai reikšmingos kultūros link . . . Tačiau . . . daugumas paskaitų nieko bendro neturėjo su šia pagrindine mintim" (Židinys 1939, Nr. 3, 393 p.).

Taigi idėjinis suvažiavimų svoris gulė labiausiai ant tų minėtų pranešėjų — Šalkauskio ir Ereto.

J. Ereto pranešimas pirmame suvažiavime paskiau išaugo į 288 puslapių studiją, "Katalikai ir mokslas" (Suvažiavimo darbai I). Joje sintetiškai apžvelgia dvasios raidą per devyniolika šimtmečių. Skiria keturis dalis ir sykiu dvasios raidos keturis etapus: Besiplėtojančios Bažnyčios laikotarpis, apimąs apologetus ir patristiką; Belaiminčios Bažnyčios laikotarpis, apimąs scholastiką; Besiginančios Bažnyčios laikotarpis, apimąs humanizmą,

reformaciją, restauraciją; pagaliau Atgimstančios Bažnyčios laikotarpis — katalikų universitetai, akademijos, katalikų mokslininkų suvažiavimai.

Patys vardai rodo autoriaus žvilgsnį labiau nukreiptą į *Bažnyčios* raidą. Antrame suvažiavime skaitytoje paskaitoje aną svarstymą lyg *jančias jėgas*, kopaskaitoje aną svarstymą lyg pratęsia, žvilgsnį labiau perkeldamas į Bažnyčią *griaujančias jėgas*, kovotojų prieš Dievą frontą. Paskaita b u v o išplėtota taip pat į studiją "Quid de nocte? Kelias ir etapai į šių dienų krizę" (Suvažiavimo darbai II).

Čia nurodė pagrindinius etapus: kovą su metodu pradžioje, kada religija dar neliečiama; kovą su religija ir jos formomis; pagaliau jau atvirą kovą prieš Dievą — masių nukrikščionėjimą, kada krikščionišką idėją jose griauja "materializmas, nihilizmas, cinizmas su išdidžiu mokslo autoritetu".

Tiek pirmoje, tiek antroje studijoje autorius nenukrypsta į kvietizmą akivaizdoje "Atgimstančios Bažnyčios" ženklų; nenukrypsta nė į rezignaciją akivaizdoje "chaoso" ir fronto prieš Dievą užmojų. Pirmoje studijoje jo optimizmas remiasi tikėjimu, kad *Tiesa* laimės: Magna est Veritas, et praevalebit — Didelė yra Tiesos galia, ir ji laimės.

(Tiesosmeilė yra artima autoriui tiek, kad ir kituose veikaluose jis sąmoningai pasisako prieš dalykų pagražinimą ar pajuodinimą — rašydamas apie Goethę, Šalkauskį ar Pakštą. Monografijoje apie Pakštą autorius kartoja Sokrato įspėjimą mokiniam: "Manimi rūpinkitės mažai, bet didžiai rūpinkitės tiesa". — Kazys Pakštas XII psl.).

Antrame veikale J. Ereto optimizmas remiasi ti-

kėjimu, kad žmogaus dvasia yra *anima naturaliter christiana* — iš prigimties žmogaus dvasia krikščioniška, ir ji nepasiduoda nutildoma amžinai. Antropocentrikai, Dievo vietoj pastatę žmogų, ilgainiui patys ima prieiti akligatvį ir patys "puola savo pačių iškeltus dievaičius ir plėšia jų altorius" (Quid de nocte?, 42 p.).

Išsigelbėjimą iš dvasinės krizės autorius mato "integraliajame humanizme", kurį gaivina Bažnyčia.

Tačiau antroje studijoje su didesniu rūpesčiu pabrėžia kovos prieš Dievą įniršį. Jo akivaizdoje autorius kartoja Treischke numatymą: "gali ateiti diena, kada viskas, kas krikščioniška, turės susiburti po viena vėliava" (Quid de nocte?, 42 p.). Tai lyg numatymas to, kas mūsų dienom jau yra atėję vadinamo ekumenizmo formom . . .

Europos idėjų analize ir tos analizės išvadom J. Eretas visai artimas St. Šalkauskiui. Pastarasis tame pat suvažiavime net drastiškai teigė apie mūsų laikais besireiškiantį ne tik subedievėjimą, bet ir subarbarėjimą.

"Dabar, kai pasaulio subarbarėjimas yra pasiekęs pasibaisėtiną laipsnį, kyla pasaulio rechristianizacijos problema" (Ideologiniai dabarties krizių pagrindai ir katalikiškoji pasaulėžiūra, Suvažiavimo darbai II, 79 p.). Tai žodžiai iš antrojo suvažiavimo, o trečiame jie dar juodesni, numatą katastrofą: "Kas laukia žmoniją, kurioje jau galingai reiškiasi idolatrijos ir civilizuotos barbarijos linkmė, mes dar tikrai nežinome, bet mes tai jaučiame, susirūpinę galimomis rytojaus katastrofomis. (Tai) tartum apokaliptiniai aidai, einą mums iš ateities" (Kultūrinio lietuvių tautos apsiginklavimo problema ir katolicizmas, Suvažiavimo darbai III, 25 p.).

Šalkauskis: "Šiam reikalui katalikams dar gerokai trūksta dinaminio aktyvumo, ideologinio susipratimo ir kūrybinio nusistatymo" (t. p. 79 p.).

Eretas: "Bet ar suprantame atėjus mums sprendžiamą valandą? O gal net atsitiks, kaip ne kartą, kad galinga idėja negali prasimušti vien dėl jos išpažintojų nesusiorientavimo, idėjinio silpnumo, oportunizmo ir lepumo? . . . Ar katalikai šioje lemiamoje valandoje stovės savo pašaukimo aukštumoje?" (Quid de nocte? Suvažiavimo darbai II, 44, 4 p.).

Prognozė buvo numatyta ir pasakyta. Buvo apie ją šaukte šaukta. Ji rodo, kaip valstybininkai ir visuomenininkai turėtų bendradarbiauti su filosofais, idėjų raidos sekėjais, galimos ateities numatytojais ir daryti išvadas savo veiklai. Deja, taip retai kada atsitinka. Taip neatsitiko ir Lietuvoje. Vyravo kvietizmas ir pasitikėjimas padėties nekintamumu iki pat katastrofos, kurios grėsmę skelbė šių suvažiavimų pranešėjai.

Bet ir pranešėjai tada dar nenumatė, o gal tik nepasakė taip rėkiančiu balsu, kad ir pati Bažnyčia bus sudrebinta savo viduje antikrikščioniškų idėjų, įsiveržusių tiek pro uždarą, tiek ir pro atidarytą langą.

Per Akademiją Vakaruose

Antrojo suvažiavimo metu J. Eretui kartu su Bl. Čėsniu ir vysk. Būčiu buvo suteiktas mokslininko akademiko titulas.

Kai 1938 m. L. K. M. Akademijos pirmininkas prel. A. Dambrauskas Jakštas mirė, pirmininku buvo išrinktas prof. St. Šalkauskis. Jo valdyboje antruoju vicepirmininku buvo prof. J. Eretas, sekretorium prof. Z. Ivinskis.

Prof. J. Eretas 1954 Bazelyje Lietuvos nepriklausomybės šventėje

Eretas ir Ivinskis buvo toji grandis, kuri sujungė Lietuvoje komunistų uždarytą akademiją su akademija, atgaivinta Vakaruose. Tai buvo padaryta pagal dr. Stasio Bačkio sugestiją 1956 metais.

(Atgaivintos akademijos pirmininku išrinktas vysk. V. Padolskis; jam mirus, išrinktas prof. A. Liuima, S.J. Red.).

Akademijos vadovybės rūpestis buvo atgaivinti ir akademijos tradiciją — suvažiavimus. Pirmas toks suvažiavimas buvo 1957 spalio 2-4 Romoje. Jame J. Eretas skaitė paskaitą "Šalkauskis idėjų keliais". Kitais metais lapkričio 30 d. Romoje rinktinei publikai su kardinolu Giuseppe Pizzardo prieky akademijos prezidiumas surengė J. Ereto paskaitą apie Šalkauskį kaip tarpininką tarp Vakarų ir Solovjovo. 1961 rugpiūčio 1-3 antrame Vakaruose suvažiavime Chicagoje J. Eretas pasirodė su aktualia studija "Krikščionis ir kultūra: Mūsų vieta šių dienų minčių ir kūrybos pasaulyje". Ketvirtame suvažiavime 1967 rugpiūčio 23-27 pateikė studiją "Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje".

Prof. St. Šalkauskis jau 1934 pažymėjo prof. J. Ereto mokslinės kūrybos *"kultūrinį gyvenimiškumą"*, polinkį atsiliepti visų pirma į kultūrinio gyvenimo paraginimus, reikalavimus (žr. šio rinkinio 59 psl.). Ši ypatybė žymi J. Ereto veiklą ir Vakaruose. Pačios jo paskaitų suvažiavimuose temos rodo J. Ereto dėmesį nukreiptą dviem linkmėm. Viena, į Vakarų tarptautinę idėjų fluktuaciją, idėjų srautą šiuo metu, kaip tai jis darė suvažiavimuose Lietuvoje. Antai, Chicagos paskaitoje, kritiškai apžvelgęs 30 metų atominio amžiaus pastangas ir sukurtas vertybes, grįžta prie 1936 m. pareikštos savo tezės: lietuvių tautai netinka nei nau-

jasis humanizmas, nei dialektinis bei istorinis materializmas, nei pragmatizmas, nei egzistencializmas, nei šių sistemų kitokios atšvaitos. Lietuvai tinkąs krikščioniškasis humanizmas, "teigiąs žmogų ir Dievą, apimąs laiką ir amžinybę, žemę ir transcendentinį pasaulį — vienu žodžiu: tą visumą, kurioje žmogus nepasmerkia savęs pasilikti nors dailiu, bet apribotu fragmentu, o gali išaugti į pilnutinę esybę, į vispusišką asmenybę" (Krikščionis ir kultūra, Suvažiavimo darbai, V, 81 p.).

Kritiškai autorius sutinka spėliojimus bei pranašavimus, kad krikščioniškoji kultūra esanti savo laikus ištgyvenusi, tardamas: "Krikščionybės įkvėptosios kultūros nykimas toli gražu dar nereiškia, kad nyksta krikščionybė" (t. p. 76 p.).

"Jei kartais išsipildytų juodieji jų (pranašautojų) pranašavimai, tai į kapus žengtų nei krikščionybė, nei kultūra, o tik tam tikras pastarosios pavidalas, su kuriuo tie kultūrininkai tiek buvo suaugę, kad kitokio įsivaizduoti nepajėgė. Taigi, išsituštintų tik scena, kurioje senoji krikščionybė paskatintų kūrimą naujos kultūros" (t. p. 76, 77 p.).

Specialiai egzilų reikalu

Antras žymėtinas skirtumas, palyginti su anuose Lietuvos suvažiavimuose skelbtom mintim — šiuo metu tarptautinių idėjų sūkury mato nebe Lietuvą, o Vakaruose atsidūrusius lietuvius, išeivius, egzilus. Šiuo metu sprendžia jų vaidmenį bei uždavinius šiose specifinėse sąlygose. O jos ypatingesnės nei kuriais kitais laikais.

Egzilėje — sako autorius — visais amžiais atsidurdavo žmonių, tačiau "egziliečiai baltiečiai bendroje

emigrantų istorijoje esmingai skiriasi nuo visų kitų bėglių, nes dar nėra atsitikę, kad kuone visa inteligentija būtų turėjusi apleisti savo kraštą. Atsitiko, kad tauta ištisai buvo išguita — sakysime, žydai, Titui užėmus Jeruzalę. Atsitiko, kad tam tikra religinė grupė apleido savo kraštą — Prancūzijos hugenotai, Anglijos puritonai, Airijos katalikai. Atsitiko taip pat, kad tam tikras socialinis sluoksnis turėjo išnykti, sakysime, aristokratai prancūzų revoliucijai siaučiant. Dažnai turėjo bėgti ir patriotai — Mazzini su Garibaldi iš besivienijančios Italijos, Victor Hugo iš Prancūzijos, Mickevičius iš Lietuvos. Bet visai kitokio pobūdžio yra šių dienų baltiečių emigracija, nes šįkart nuo tautos kūno buvo atkirsta galva. Taigi, išvyko ne tauta kaip tokia, ne tam tikra piliečių grupė, ne vadų dalis, o kuone visas intelektualinis elitas. Mes žinome, kad visais amžiais buvo išvaromi ar priversti pasišalinti atskiri religijos kūrėjai, filosofai ir bendrai laiko dvasiai nepalankūs kultūrininkai — kinuose Konfucijus, graikuose Platonas, arabuose Mahometas, prancūzuose ponia de Stael, rusuose Gogolis ir dar eilė kitų — bet kad tauta prarado savo inteligentiją, tai bėglių istorijoje sau lygaus neturįs reiškinys, kuriuo, be abejonės, istorikai bei sociologai greitai susidomės" (t. p. 89-90 p.).

Tokis išskirtinis išeivijos charakteris — mano autorius — vargiai yra atsitiktinis. Ir čia autorius sustoja prie klausimo: "Ar tik ne pati Apvaizda ją sudarė, skirdama jai tą darbą, kurio dabar Lietuvoje negali dirbti laisvės netekusioji tautos dalis?" (t.p.).

"Taip pat neeilinis reiškinys, kad šieji mūsų bėgliai, ypač Amerikoje, rado tvirtą pagalbą iš anksčiau į šį kontinentą atsikėlusių. Tikrai, antroji emigra-

cija nebuvo įmesta į bado, ligos ar net mirties nasrus, nebuvo varyta į gyvulių skerdyklas ar į kasyklas, o buvo įvesta geraširdžių tautiečių tarpan ... Ar tame nesijaučia aukštesnė ranka, sudariusi mums tokias sąlygas, kad lengviau galėtumėm gyventi savo paskirčiai?" (t. p. 90 p.).

Taip suvokdamas išeivijos paskirtį, autorius atmeta rezignaciją, "idėjinį abejingumą bei skeptišką susilaikymą" (t. p. 89 p.). Atmeta teiginį, kad kūryba esanti neįmanoma be savos žemės po kojom.

Autorius stato prieš akis kūrybinį, idėjinį *aktyvumą*, siekiant padaryti tai, ko negali Lietuvoje esantieji. Kalba apie aktyvumą, ne vieno kito, bet visos *masės*. "Pabrėždami visų egziliečių pareigą dalyvauti minčių išsiaiškinime ir bendrai kultūros darbuose, mes vis dėlto nemanome juos įpareigoti vienodai, nes ne visi sugeba kūrybiškai pasireikšti. Bet to nė nereikia; svarbu tik, kad visi padėtų sudaryti tą tirštą dvasios atmosferą, kurioje vienoje užgimsta kūrybiškieji užsimojimai. Juk reikia žinoti, kad visuomet reikia didelio skaičiaus tuo pat besisielojančių inteligentų, kad galėtų išsikristalizuoti nors vienas filosofas, rašytojas ar bendrai kultūrininkas. Dvasios pažibos, tie simboliai ištisos generacijos ar visos epochos nenukrinta iš dangaus, o visuomet sukoncentruoja savyje tuos tūkstančius bevardžių, kurie ilgą laiką ir visu atsidėjimu pasišvenčia kultūros darbui. Kiek jau reikėjo tų eilinių dvasininkų, kol iš jų galėjo išaugti toks Matulevičius? Ir kiek reikėjo tų kuklių minčių ugdytojų, kol Šalkauskis galėjo tapti jų dvasios reiškėju? Tačiau be tos daugybės mažiau reikšmingų nebus nė to vieno reikšmingo. Sparnams reikia daug plunksnų!

Svarbu tai, kad visi dalyvautų tose pastangose, kiekvienas pagal savo jėgas" (t. p. 91 p.).

Autorius kalba ne tik apie egzilų pareigą kalbėti už negalinčią kalbėti pavergtą tautą. Kalba ir apie gilesnį uždavinį: *išsaugoti idėjas*, kurios Lietuvoje slopinamos; prisidėti prie jų tolesnio rutuliojimo yra pakankamas tremčiai uždavinys. Todėl "mūsų emigracija nėra koks vegetavimas atžalos, kurią melancholija bei rezignacija netrukus turės sugraužti — ji yra uždavinys, ir, būtent, toks, kuris turės išgelbėti kilniausį filosofijos lobyną, kurį tauta yra sudariusi. Apvaizda tą emigraciją tartum pati sukūrė, kad pasaulyje būtų nors viena vietelė, kur tos idėjos galėtų laisvai plėtotis. Jei mūsų emigracija ir neturėtų jokios kitos prasmės, tai viena ši paskirtis įprasmintų jos buvimą" (Šalkauskis idėjų keliais, Suvažiavimo darbai IV, 208 p.).

(Šios suvažiavimuose skelbtos mintys rado atgarsio ir jo Londone išleistose brošiūrose, kurias pavadinom "Trilogija". ž. 129 p.).

Siekdamas, kad nebūtų nuslopintos Lietuvoje sukurtos krikščioniškojo humanizmo idėjos ir jų kūrėjai, J. Eretas specialiai pasuka savo veiklą tom idėjom ir tų idėjų kūrėjam iškelti — jis rašo apie Šalkauskį, rašo apie Pakštą, Dovydaitį, rašo apie dviejų generacijų sąveiką krikščioniškosios kultūros tarnyboje Lietuvoje. Iš čia kilo ir tos dvi stambios J. Ereto monografijos apie Šalkauskį ir Pakštą.

Šios rūšies J. Ereto darbai bei paskata kitiem ir siekia išlaikyti nuo paskandinimo užmiršime tai, kas brangaus Lietuvoje buvo sukurta ir kas reikia pratęsti.

Skaitydamas šias J. Ereto paskatas egziliečiam, lyg girdi tolimą Maironio nuotrupų aidą: Tas nelietuvis, kurs tėvynės, jos žemės dainų nemylės . . . Tas nelietuvis, kursai . . . didžiais darbais nešvies . . . Ir eikim Lietuvos keliu . . .

-o-

Rašydamas Tautinio Šauklio (K. Pakšto) monografiją, J. Eretas plačiai mini Pakšto viziją, turėtą prie Vidaržemio jūros; viziją, kuri, galima sakyti, apsprendė visą prof. K. Pakšto gyvenimą, davė idealą, sutelkė jo talentą ir jėgas vienai idėjai skelbti tautoje.

Ar panašią viziją Lietuvos atžvilgiu bus turėjęs prof. J. Eretas — nežinia. Bet žinia, kad jis visas jėgas ir talentą skyrė Lietuvai, savo antrajai tėvynei. Ši jo veikla nebuvo kokis "užsiėmimas", nebuvo, tarytum, kokia "tarnyba", bet vidinė jam būtinybė; tai buvo kūryba iš dvasios gelmių.

Ne kad kas klausosi, čiulba paukšteliai; ne kad kas grožisi, žydi gėlės; lygiai ne kad kas atlygina, pripažįsta, giria, jis veikia, bet kad tai yra jo vidinis įsitikinimas, jo prigimties dalis. Tai grynai dvasios dalykas.

Paklusdamas šiai dvasios būtinybei, jis ne tik save kūrė, bet kartu dvasiškai kūrė ir kitus. Atsidėjimas idealui ir juo gyvenimas, siekimas jį realizuoti, kartu buvo savęs paties realizavimas. Jei J. Eretas įžvelgia Apvaizdos lėmimą išeivijos likime, tai juo labiau galima matyti Apvaizdos lėmimą, kurio dėka prof. J. Eretas atsirado lietuvių tautoje.

Prof. K. Pakštas paskutinėje prieš mirtį kalboje ateitininkų kongrese Chicagoje sakė: "Visuomet jau-

čiau, kad aš Amerikai daug daugiau duodu, negu ji man gali doleriais užmokėti".

Ir prof. J. Eretas Lietuvai davė daugiau, negu galima būtų doleriais ar litais atlyginti. Jo įnašas į lietuvių kultūros dinamizmą yra pinigais neįvertinamas, nes jis yra dvasinis.

7:
Atžalos

Tėvų ir vaikų ryšys visada aktualus. Juo aktualesnis dabartyje, kuri prašneko apie "generation gap". Tai reiškia tokį vaikų šuolį nuo tėvų, kad tarp vienų ir antrų atsiranda praraja.

Tai revoliucija, kuri nebūtinai veda į asmens ir visuomenės pažangą. Patvarios ir aukštos kultūros visuomenėje tėvai ir vaikai jaučia, kad tikra pažanga reiškiasi ten, kur paveldėtas dvasinis lobis esti papildomas nauju.

Tuos tėvų ir vaikų santykius savaip išgyvena kiekviena egzilinė šeima. Kaip jie reiškėsi Eretų šeimoje, plastiškom miniatiūrom, lyg mozaikos plytelėm, dėsto kun. STASYS YLA (Putnam).

TRIS SYKIUS teko užklysti pas Eretus jų namuose — ne Senamiestyje, kur anksčiau gyveno, o Žaliakalnyje. Medinis, dviejų ar trijų aukštų namas buvo įsirėmęs į atkalnę, ir nuo jo buvo puikus vaizdas į miestą.

Mano reikalai buvo pas profesorių, jo darbo kambary, kuris buvo ir šeimos salionas, erdvus ir šviesus. Sienas puošė šeimos ir studentiškų grupių nuotraukos,

o tarp jų kabojo Šatrijos kepuraitė. Niekur kitur šios dekoratyvinės puošmenos nebuvau matęs ir pagalvojau — originalu! Pasieniais, lentynėlėse, švitėjo knygos įvairiais viršeliais, be kitko, ir man nematytais — užsieniniais. Profesorius buvo apsirengęs lengvai ir paprastai — neformaliai, kaip buvo įprasta jį matyti kalbėtojo scenoje ar fakulteto posėdžiuose.

Šioje, gana ramioj aplinkoj jis ruošė savo studiją "Katalikai ir mokslas" ir redagavo katalikų mokslo akademijos darbus. Pirmieji du mano vizitai buvo susieti su šiais reikalais, o tretysis — su XX Amžiumi, kurio bendradarbis, tuo metu išgarsėjęs Hispanus, jis buvo. Salionas atrodė saugomas nuo atžalyno, ypač tuo metu, kai tėvas dirba ar priima svečius. Tačiau balsai, nors ir prislopinti, čiauškėjo už durų kitame kambaryje.

Kartą pro tas duris pasirodė p. Eretienė — Ona Jakaitytė, apskritaveidė, kukli, kiek suvargusi penkių vaikų motina. Ji pasisveikino ir atsiprašė skubanti į pamokas Pavasario gimnazijoje. Būdama germanistė ir romanistė, ji ten dėstė vokiečių ir prancūzų kalbas.

Iš vaikų pirmąjį pažinau Juozuką Šatrijos šventėje Zapyškyje. Jis tada buvo gal 9 metų, ištysęs berniukas, raudonai žydinčių veidų, labai panašus į motiną. Tarp suaugusiųjų jautėsi vienišas, kaip ir aš, kunigas, tarp studentų, gavęs pirmą kartą Šatrijos kepuraitę. Mudu susidraugavom ir kitais metais vėl susitikom tos pačios korporacijos šventėje Rumšiškėse. Nieko tada nežinojau, kad berniukas turėjo nemalonių išgyvenimų Kauno mokyklose. Draugai jį pravardžiavo šveicaruku ir jį erzino iki ašarų.

Eretas dažnai važinėjo į užsienius rinkti medžiagos germanistikos kursui ir rašomom studijom. Va-

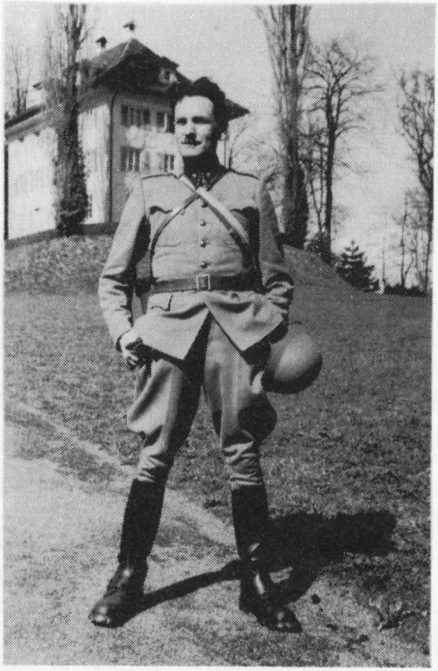
žiuodavo vienas, be šeimos, kad būtų pigiau. Vaikai nematė tėvo gimtinės, ligi atėjo sunkios dienos Lietuvai. Pirmiausia pasitraukė jis ir šeima iš Kauno ir įsikūrė Zanavikijoje, netoli žmonos gimtinės savo mažam ūkelyje. Čia buvo tampomas, viliojamas bendradarbiauti ir grasinamas sovietų. Tai pagreitino jo sprendimą repatrijuoti į Vokietiją.

Tuo metu buvau lietuvių pabėgėlių kapelionu Berlyne. Vieną rytą į mano butą pasibeldė ir įžengė auliniais batais, prasta apranga kaip ūkininkas profesorius Eretas. Sakėsi turįs reikalų įstaigose, norįs greičiau sutvarkyti formalumus, kad šeima galėtų išvykti Šveicarijon. Tuo tarpu šeima buvo repatriantų stovykloje.

— Aš vėl atsirasiu pas Jus, — pasakė.

Atsirado kovo 22 (1941) su šeima ir manta. Laiko buvo nedaug ligi traukinio. Greitosiom susirinko pakviestųjų būrelis — Karveliai, Urmonai, Leimonienė, seselės Sereikytė ir Rogalskytė. Buvo džiugu ir kartu liudna. Eretai pasakojo. Repatriantų stovykloje nebuvę malonu, nes Gestapo priminė NKVD šešėlį. Jie skubėjo palikti šį kraštą, kad naciai nesugalvotų keisti planus. Juozukas ir Aldona, vyresnieji vaikai, atrodė labiau paveikti tėvų rūpesčio. Kitos trys dukros, ypač mažiausioji Julytė viską išgyveno kaip nuotykį. Išleistuvės buvo trumpos, kaip ir atsisveikinimas iki nežinomos progos vėl susitikti.

Toji proga atėjo po septynerių metų. Per tą laiką daug kas keitėsi. Eretų šeima įsikūrė Bazelyje, tėvo gimtinėje. Vaikai tęsė mokslą, ir Juozukas vėl pergyveno naują lūžį. Kaip Kaune jis buvo laikomas šveicaru, taip čia **Litaueriu.**

Prof. J. Eretas 1942, Šveicarijos karininkas, "kada buvome pasiruošę Hitlerį sutikti"

Pirmas vizitas Bazelyje

Trys Delegatūros "pasiuntiniai", išbuvę visą mėnesį Romoje, 1948 rudenį grįžom per Šveicariją. Pirmiausia, pakelėj, aplankėm lietuvaites seseles Ingenbohlyje. Po to kan. Kapočiaus Opelis pasuko į Bazelį specialiai aplanky-

ti Eretų. Flora gatvės 44 numerio durys prasivėrė netikėtai, pačiam dr. Eretui išėjus jų atidaryti.

Salionas buvo mažesnis kaip Kaune. Jo sienas puošė Kauno vaizdai, vėl Šatrijos kepuraitė ir keletas studentiškų grupių iš Kauno laikų. Ant komodos buvo didoka prof. Stasio Šalkauskio nuotrauka. Bandėm teirautis apie jų gyvenimą Bazelyje, o jie tempė mus į Lietuvą savo prisiminimais. Apkalbėjom ypač Šalkauskius, neaplenkėm Dovydaičių, Pakštų ir daugelio kitų, vis neprieidami prie pačių Eretų. Eretienė ruošė užkandas, mergaitės klausėsi mūsų kalbų. Po užkandžių Julytė paskambino pianinu, o Birutė pasmuikavo. Aldonos nebuvo namie. Ji jau studijavo dramą Zueriche. O kur gi Juozukas?

Atsisveikinę, išsiruošėm viešbutin ir pakvietėm profesorių ir ponią vakarienės pas mus. Ir vėl turėjom daug džiaugsmo, neskubėdami, pakartoti bendrus išgyvenimus Lietuvoj. Dabarties kažkodėl nelietėm. Tik kai pasiskirstėm porom, profesorius priminė du momentus. Žmona sunkiai pakelianti tėvynės nostalgiją ir dar sunkiau išgyvenanti Juozuko išsiskyrimą. Jis gyvena tuos pačiuos namuos, viršuj, bet nenori nieko daugiau girdėti apie Kauno laikus.

Palikę Bazelį, važiuodami, svarstėm, kas buvo įstrigę mūsų sąmonėn. Kodėl Eretas vis ir vis grįždavo prie Šalkauskio? Ar rašo apie jį, gal ruošiasi rašyti? Atrodė, ne, nes atsisveikinant buvo paklaustas, ar nebūtų gera atkurti Šalkauskį. Jis atsakė:

— Tik ne dabar, gal vėliau.

Mums rodėsi, kad Eretas pasidaręs lyg panašus į Šalkauskį savo laikysena ir nuotaika.

Ona Jakaitytė Eretienė

Kitas dalykas, mums įstrigęs, buvo jo žavesys katalikų intelektualiniu bei dinaminiu pasireiškimu Lietuvoje. Atrodė, lyg kitur tokių dalykų ir tokių asmeny-

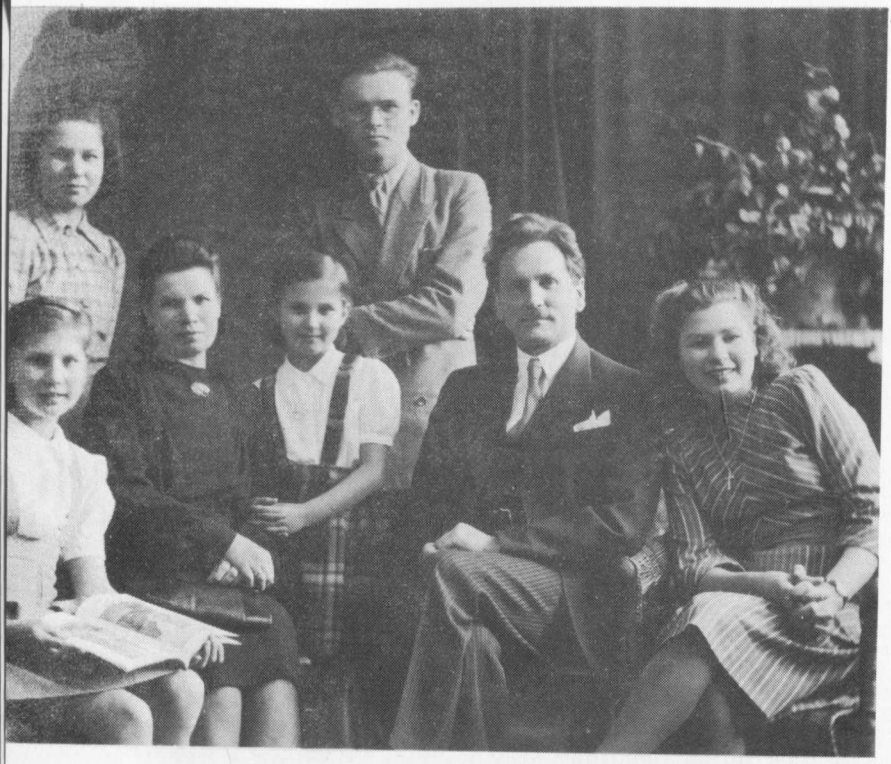
bių jis nebuvo radęs, bent tokių spalvingų. Ar tai nebuvo romantiškai pagražinta? Ar Lietuvą įsimylėjęs, Eretas nepasidarė patetiškas? Tokį įspūdį jis mum sudarė šio vizito metu. Atrodė, kad ir lietuviškai jis kalba dar geriau negu Lietuvoj. Anais laikais jo kalba buvo daugiau akademinė. Kasdienės, gyvos kalbos jam lyg ir stigo. Dabar jis kalbėjo taip laisvai, spalvingai ir taip niuansuotai, kad galėjai stebėtis ir žavėtis.

Antras vizitas Bazelyje ir susitikimas Romoje

Vėl praėjo devyneri metai, kai nauja keleivių trijulė atsirado Bazelyje ir pasibeldė į Eretų namus. Ponia jau buvo mirusi. Aldona dirbo nacionaliniame teatre Manheime, Vokietijoje. Juozukas mokė vokiečių kalbą ir pats mokėsi prancūzų kalbos Paryžiuje. Profesorius, pasirodė, esąs atostogose, o mažosios mergaitės dar mokykloje. Namuose radom vidurinę dukrą Laisvutę ir viešnią šveicarę. Mergaitė nenorėjo jokiu būdu mūsų išleisti nepavaišinusi. Ji sukosi virtuvėje, kur prieš trejis metus motina, virdama pietus, sukniubo nuo širdies smūgio. Ji atsakinėjo telefoną vietiniu dialektu, ir mes nieko nesupratom. Su ponia viešnia ji kalbėjo gražia literatūrine vokiečių kalba, o su mumis laisvai ir sklandžiai lietuviškai. Ji taip puikiai sukosi ir taip mokėjo mus užimti, kad buvo džiaugsmas ją, lyg įgudusią šeimininkę, stebėti. Jos padengtas stalas buvo meniškas. Pasirodo, ji buvo meno studentė, neseniai grįžusi iš Paryžiaus, kur buvo išvykusi pasitobulinti.

Tada pusiau juokais iškilo vienas planas.

— Kaip būtų, jeigu mes jus, visas keturias Eretaites, pakviestume į Ameriką koncertų. Aldona deklamuo-

Prof. J. Ereto šeima 1947 Bazelyje. Iš k. Julytė, Laisvutė, Birutė, Juozukas, Aldona.

tų, Birutė su Julyte koncertuotų, o Jūs dekoruotumėte jom sceną?

Atsisveikinę ir padėkoję, keliavom toliau ir susargdinom draugą — kun. dr. Cukurą. Palikę jį Sar-

nen ligoninėje, kur jį ėmėsi globoti dvi lietuvaitės seselės, mudu su kun. Bunga grįžom Vokietijon. Po mėnesio su buvusiu ligoniu atsidūrėm Romoj, kur turėjo prasidėti katalikų mokslo akademijos suvažiavimas, pirmas už Lietuvos ribų. Į suvažiavimą atvyko pora paryžiečių — Ed. Turauskas ir St. Bačkis, o iš Bazelio — Eretas. Turauskas ir Eretas įsikūrė pas marijonus, Via Corsica 1, kur ir aš buvau įsitaisęs.

Suvažiavime Eretas skaitė įkvėptai paruoštą paskaitą "Šalkauskis idealų keliais". Likęs Romoje dar rinko medžiagą marijonų bibliotekoje monografijai kaip tik apie Šalkauskį, nes buvo priprašytas ateitininkų sendraugių ją paruošti. Dirbo tik priešpiečiais, o popiet stengėsi pasidžiaugti Roma. Buvo dar gražus ruduo ir malonus oras. Kartais jis kviesdavo pasivaikščioti mudu su Turausku. Šiam išvykus, trečiuoju kartais būdavo Ivinskis. Tuose pokalbiuose buvo suplanuota suruošti katalikų mokslo akademijos vardu viešą paskaitą romėnams apie Šalkauskį ir Solovjovą, ir tai padarė vėl meistriškai Eretas.

Beveik kiekvieną kartą, eidamas į miestą, jis neš davosi keletą prirašytų atvirukų. Kartais paprašydavo ir mus pridėti porą žodžių ar bent parašą.

Aldutė džiaugsis. Juozukas bus patenkintas. Laisvutė, Birutė ir Julytė Jus taip pat pažįsta. Bus jiem malonu rasti ir Jūsų parašus.

Pasivaikščiojimų metu Eretas žvalgydavosi ir matomai gėrėdavosi vienu ar kitu vaizdu. Kiti du įnykdavom į kokį klausimą.

— Palaukit, palaukit! Kaip gi ten buvo?

Sulaikydavo jis ties klausimais, kuriuos užkliūdavom praeinamai, lyg savaime žinomus. Galvojom, kad

Eretas turėjo viską žinoti, kaip ir mes, išaugę Lietuvoj ir užgriebę gerą gabalą praeities. Gal mes klydom ar blogai jį supratom, bet atrodė, kad Eretas gyveno tik Lietuvos dabartim, kurios aktyvus dalyvis pats buvo. Ar nespėjo, ar nejautė reikalo ieškoti ryšių ar priežasčių artimoje praeityje? Dabar, kai rinko medžiagą apie Šalkauskį, tur būt, jam darėsi svarbu suvokti dalykus truputį iš toliau ir juos surišti.

Prisiminiau jam viena proga Bazelyje užmestą mintį dėl dukrų kvarteto. Pažadėjau patyrinėti galimybes grįžęs Amerikon.

— Jos mielai važiuoja su manim į Vokietiją ir džiaugiasi progom susitikti lietuvius. Ar jos būtų pasirengusios vykti į Ameriką lankyt lietuvių kolonijų, nežinau. Išskyrus Aldoną, kitos dar mokosi.

Galimybės, iš tikro, nebuvo didelės - ne finansinės, o techninės. Trūko žmonių maršrutui suplanuoti ir jam pravesti. Susirašinėjimas tuo reikalu buvo trumpas — be vilčių Eretų mergaites pristatyti lietuviškajai Amerikai.

Profesoriaus vizitai Amerikoje

Lengviau buvo "parsigabenti" tėvą, ir jis atvyko 1961 metais, kaip pagrindinis paskaitininkas katalikų akademijos suvažiavime Chicagoje. Kalbėjo apie krikščioniškąją kultūrą — jos padėtį ir uždavinius šiame amžiuje. Paskaita buvo labai iškristalizuota. Vėliau prasitarė, kaip ją ruošęs. Pirmą redakciją apmetęs atostogaudamas — išėjo 80 puslapių; antrąją sumažinęs per pusę, o paskutinę, jau lėktuvu skrisdamas, sutraukęs į 15 puslapių.

Prof. J. Eretas 1964 Chicagoje su inž. A. Rudžiu

Po suvažiavimo aplankė Laisvutę, ištekėjusią ir persikėlusią į New Yorką. Iš ten užsuko į Putnamo sody-

bą ir buvo paprašytas kalbėti seselėm, mergaitėm ir svečiam iš kaimynystės.

— Papasakokit, kaip pasidarėt lietuviu?

— Ar bus kuklu? - abejojo.

— Betgi Ašmio ir Jūsų istoriją mes jau žinom. Apie tai ne vienas rašėm. Tegu žmonės išgirsta iš Jūsų paties lūpų. Be to, čia privati sava auditorija.

Profesorius sutiko, ir jo pasipasakojimas buvo toks nuoširdus, toks jautrus, kad visus sužavėjo.

Iš Putnamo važiavom į Bostoną. Buvo tiek kalbos, kad nepastebėjom **Mass Pike** posūkio į Bostoną ir pusę valandos dūmėm Albany kryptimi. Eretas pasakojo savo projektą, po Šalkauskio, imtis vieno iš dviejų, tik kurį pirma — Dovydaitį ar Pakštą.

— Šią trilogiją norėčiau išbaigti.

Bostone sustojom pas Leimonus. Du seni draugai džiaugėsi susitikę. Eretas buvo labai smagus. Jį vargino tik vienas rūpestis, kaip kalbės mokykliniam vaikam, jaunimui ir tėvam.

— Perdaug mišri publika. Prie ko reikės taikytis?

Apsisprendė pakartoti putnamiškį "atradimą". Prie savęs ir Ašmio dar pridėjo negrą Jimmy, kuris "tapo" lietuviu, tarnaudamas Lietuvos atstovybėje Washingtone, DC. Iš to išsivystė toks gyvas pokalbis, kad vaikai ir tėvai klausėsi išsižioję. Pagaliau Eretas klausė vaikų:

— Ką darysim su Jimmy, kai Lietuva bus laisva? Vešimės jį į Lietuvą ar paliksim Amerikoj?

— Vešimės! — šaukė vaikai.

— O jūs, kol čia esate, kalbėsit angliškai tarp savęs? Paliksit tik Jimmy — negrui ir Eretui — šveicarui vartot šią seniausią ir gražiausią kalbą pasaulyje? Tur būt, ne! Kalbėsim visi lietuviškai?

— Kalbėsim! — vėl šaukė vaikai.

Grįždami iš Bostono vėl audėm kalbų pynę, kurioj, tarp kitko, prisiminėm ir tą lietuvių kalbos vartojimą.

— Žinot, ką mano Juozukas pasakė!.. Jis pagaliau grįžo namo, ilgokai išbuvęs Paryžiuje ir Madride. Dėstė kalbas ir pats mokėsi. Dabar vartoja keturias kalbas tobulai. Kartą aš jo paklausiau: Sūnau, esi poliglotas, sakyk, kuri iš visų kalbų tau dabar atrodo gražiausia? Ir žinot, ką jis pasakė:

— Gražiausia vis dėlto lietuvių!

Iš Putnamo jis keliavo į kitas lietuvių kolonijas su paskaitomis. Panašiai jis darė, atvykęs antrą kartą Amerikon 1964 metais. Iš tų paskaitų gimė jo trilogija apie tremtį, išleista trim atskirais leidiniais Londone, atspausta "Šaltinio".

Eretas mus verčia galvoti...

Ruošdamas pirmąją trilogiją, pradėtą nuo Šalkauskio, Eretas panaudojo daug gyvos medžiagos. Rašė laiškus įvairiem asmenim ir "privertė" juos atsiliepti. Panašiai darė, rinkdamas medžiagą apie Pakštą. Kai skaitai vieną ir antrą veikalą, matai, kiek žmonių jis įtraukė ir kiek juos panaudojo. Vargiai kas kitas taip sugebėtų ir gal iš viso vargiai kam šitai būtų rūpėję. Aišku, Eretas norėjo gyvų biografijų, praturtintų gyvom, asmeninėm patirtim. Bet tuo keliu jis privertė liudininkus grįžti prie savo didžiųjų asmenybių ir patiems pergromuliuoti savo artimąją praeitį. Netiesioginis tikslas, manding, nemažiau reikšmingas, kaip ir tiesioginis.

Tai matyti iš kito Ereto užmojo anketiniu keliu patikrinti, kokios asmenybės turėjo didžiausios įtakos

Prof. J. Eretas 1965 Brooklyne

katalikų gyvenime ligi I did. karo ir po to? Kokie veikalai turėjo lemiamos reikšmės katalikų apsisprendimui vienu ar kitu kultūriniu reikalu? Mums patiems tokie klausimai gal nebūtų kilę. Eretui jie kilo ne vien

dėl to, kad jis ėmėsi paskaitos naujam katalikų mokslo akademijos suvažiavimui Vokietijoje. Atėjęs į lietuvių pasaulį kitu keliu, jis turėjo interesą patikrinti, ar šioj tautoj nėra buvę panašių dalykų, kaip jam žinomose kitose. Pagaliau iš literatūros ir kultūros istorijos yra aišku, kad vienas asmuo ar vienas veikalas kartais yra turėjęs didelės, net lemiamos įtakos viso krašto gyvenime.

Užklupti tokio klausimo ne vienas turėjo ilgokai galvoti. Ne tik dėl to, kad atsakytų Eretui. Ne. Klausimas pasirodė iš viso labai įdomus ir vertas dėmesio. Kas pasiskubino atsakyti, gal nieko ypatingo neatrado: įrašė keletą visiem žinomų pavardžių. Kas dar galvojo, rado, savo pačių nustebimui, kad tikrovėje yra buvę įtakingų asmenų tarp užmirštųjų, arba veikalų, turėjusių įtakos ne dėl savo puslapių skaičiaus ar garsaus autoriaus. Eretas išjudino retrospekcinį mūsų galvojimą — analizuoti ir sverti savąją kultūros istoriją naujais požiūriais, naujai išprovokuotais klausimais.

Tokia provokacija slypi ir antroje trilogijėlėje apie tremtį. Mes ją gyvename, bet jos neanalizuojame. Pinamės tikrovėje ir nejaučiame, kad tai reta proga daugiau pasitarnauti tautai ir gal visai žmonijai.

Susitikimas su Aldona Chicagoje

Šokių šventės organizatoriai sugalvojo kviesti Aldoną Eretaitę, garsėjančią aktorę vokiečių teatruose, pranešėja į III tautinių šokių šventę. Ta proga jai buvo užsakytas ar jos pasiūlytas rečitalis, skirtas lietuvių poezijai nuo Donelaičio ligi Brazdžionio. Rečitalis buvo Jaunimo Centre šokių šventės išvakarėse. Nuo Berlyno buvom nesimatę. Ar ji atpažins praeidama salėje? At-

Aldona Eretaitė B. Brechto veikale "Mutter Courage" Kotrynos rolėje

pažino! Per šokių festivalį kitą dieną susitikom trumpai, ir ji perdavė tėvo sveikinimus. Per banketą dr. Kriaučeliūnas susodino mudu greta. Ji to norėjo, nes nieko kito nepažinojo.

— Padarėt mums daug džiaugsmo ypač savo rečitaliu.

— Tuo labiausiai džiaugiasi mano tėvas. Jau pačiu mano vykimu ir pasiruošimu . . . O kai papasakosiu jam, bus naujas džiaugsmas.

— Neužmiršot ir Jakšto, ir perdavėt jį, kaip niekad dar nesu girdėjęs, tokiu spalvingumu!

— Mėgau jį ir žavėjausi. Tėtis siųsdavo su korektom į Šviesos spaustuvę, o ten rasdavau Jakštą, ir jis mane pakalbindavo. Gyvenom tada tuose pačiuose namuose . . . Jis man neatskiriamas nuo Kauno.

— Kaip Jūs išlaikėte tokią gyvą kalbą, tokią švarią ir taip niuansuotą akcento požiūriu.

— Tai motinos, sūduvės, nuopelnas. Lietuvių kalba visą laiką buvo mūsų namų kalba ir tokia liko. Kitaip mes ir su tėvų nesusirašinėjame, tik lietuviškai. Skaitau lietuviškai knygas ir Aidus. Turiu lietuvių poezijos rinkinį, nors gal ne pilną. Norėčiau gauti naujesnių. Gal vėl bus proga paruošti rečitalį, žinoma, kitokį.

Besibaigiant banketui, pradėjo žmonės keliauti nuo stalo prie stalo — sveikintis, pasikalbėti. Aldona neturėjo kur eiti, nes nieko nepažinojo. Jutau, kad mudu negalim tik vienu du kalbėtis. Ji turi susitikti kitus, ir pradėjau praeinančius kviesti susipažinti. Taip vienas po kito prisėdo, stabtelėjo, pakalbino, pasidžiaugė. Lietuviai jau tokie — nepuola prie naujo. Nedrįsta. Bet džiaugiasi, gavę progos. Ir Aldona buvo patenkinta radusi tėvelio draugų, pažįstamų ir mokinių. Ne vienas prašė,

Aldona Eretaitė1968 Darbininko redakcijoje

kad grįžusi sveikintų tėvą, ir ji tuo dar labiau džiaugėsi.

Ji pasakojosi, kad tėvas jai net čia esant vis rašo. Jis labai domisi jos karjera. Tarp tėvo ir jos nesą paslapčių. Tėvas jos akyse buvo didelis, labai brangus ir be galo savas.

Motinos netekimas buvęs skaudus visai šeimai. Juk ji dar būtų galėjusi gyventi, būdama 56 metų. Jos širdį palaužė Lietuvos pasiilgimas, tolydžio didėjantis. Ji mirė beveik ant Juozuko rankų, kai jis, grįžęs į namus, rado ją sukniubusią!

PASTABOS

Eretų šeimos "atžalas" apžvelgiant, gali būti stebimas tam tikras "paralelizmas" tarp Tėvo ir Dukters.

Tėvas savo šveicarišką charakterį ir kultūrą papildė lietuviška kultūra.

Duktė (Aldona) savo lietuvišką charakterį kultyvavo šveicariška kultūra.

Abudu iš to laimėjo "universalizmo" polėkius. Tėvui "universalizmas" reiškėsi paskutiniu laiku Europos dvasinės ir politinės vienybės siekimu; vienybės Europai panašios, kokia yra Jungtinės Amerikos Valstybės. Dukters "universalizmas" reiškėsi Europos meninės vienybės forma. Tokio universalizmo siekimu gali būti laikomas Vokietijos teatruose dabar praktikuojamas režisierių kvietimas iš įvairių valstybių — Prancūzijos, Italijos, Lenkijos, Čekoslovakijos, kaip tai pasakojo Aldona Darbininko redakcijoje (Darbininkas 1968.VII.31).

Kaip Tėvas parodė lietuviam naujas organizacines formas, taip Duktė parodė lietuviam išeiviam naujas menines formas poezijos veikalam interpretuoti (Chicagos ir Los Angeles rečitaliai 1968).

Apie tą interpretavimo naujumą Aldonos pasakojimas Darbininko buvo perduotas šiais šodžiais: "Vokietijoje ieškoma naujų būdų ir rečitaliui paįvairinti. Per paskutinius dešimt metų nuėjome nuo muzikinio deklamavimo, griežto ritmo laikymosi į kitą poezijos priemonę — vaizdinį poezijos ryškinimą. Prancūzai tebesilaiko tradicinio muzikinio deklamavimo, ir aš bijojau, ar būsiu lietuvių publikos suprasta, siekdama ryškinti skaitomos poezijos pusę . . ." (t.p.).

Diskusijų, kaip ji sakė, dėl tos naujos deklamavimo srovės ir jos pačios deklamavimo buvo daug (taigi ji tapo "kontroversiška" kaip ir Tėvas!). Darbininko recenzentas iš Chicagos informavo ir vertino: "Scenoje ji buvo tokia šilta, taip lietuviškai paprasta, o sykiu ir aukštos vakarietiškos kultūros. Pirmaisiais vaikystės metais augusi Lietuvoje, kaip savoj žemėj, arti kaimo gamtos ir paprasto natūralaus žmogaus, vėliau susidūrė su Vakarais, mokėsi ir brendo Šveicarijoje ir teatrinio meno tradicijomis. Gal būt, tai ir paaiškina tokią plačią įsijautimo ir žodinės interpretacijos skalę, kurią ji parodė savo rečitaly. Poezijos mėgėjas, eidamas tą vakarą į Jaunimo Centrą, galvojo

apie aktorę, talentingą, žymią, vaidinusią aukšto lygio teatruose, meno kritikų vertinamą, interpretavusią pagrindines roles tokių autorių, kaip A. Camus, B. Brecht, F. G. Lorca, Ibsenas, J.P. Sartre, autorių, vaizduojančių labai rafinuotą šių dienų žmogų ir jo civilizuoto gyvenimo tragiką. Bet rečitalio programa turėjo prasidėti Donelaičio "Metais", 18 am. mūsų gyvenimo vargais ir džiaugsmais". Ir šiam primityviam žmogui vaizduoti "menininkė surado tikrą toną, ir jau pirmosios Rudens Gėrybių eilutės skambėjo įtikinančiai... tarp aktorės ir klausytojų labai greitai užsimezgė nuoširdus išvidinis ryšys.... Publika aktorę suprato ir priėmė kaip gilios dvasios išskirtinę menininkę, atskleidusią lietuviškojo žodžio grožį" (Darbininkas 1968. VII.10).

UŽSKLANDOS ŽVILGSNIS:

Tarp dviejų tėvynių

Juk tik tai turi vertę, jei mums pasiseke ką gero žmonėms ir žmonijai padaryti.

Dr. J. Basanavičius (1911)

EILE RAŠINIŲ mėginta, techniko žodžiais tariant, nuleisti zondą į prof. J. Ereto veiklos barus. Nebuvo siekiama ištirti juos visu plotu. Anot prof. Z. Ivinskio, nebūtina išragauti vyno visą statinę, kad pažintum vyno skonį. Prof. J. Ereto veiklos "skonį" mėginta patirti mokslo bei mokymo bare, žurnalistikoje, jaunimo bei "senimo" organizavime, idėjų analizėje.

Būtų natūralu dar pamatuoti jo veiklą atsakymais į tris klausimus: kaip? kodėl? kas?

Kaip jo veikla buvo sutinkama Lietuvoje, kurią jis padarė savo antrąja tėvyne, tapdamas žmogum "tarp dviejų tėvynių"?

Kodėl tolimos kalnų šalies, vakarų Europos sūnus ėmėsi dirbti lygumų kraštui šiaurėje ir jo nemetė po eilės atšiaurių nepasisekimų?

Kas iš jo darbų liko pastovu, nemaru tais laikais, kuriuose daugelis vertybių nuvertinta, sunaikinta, uždrausta?

I.

J. Eretas Lietuvoje buvo kontroversinis žmogus. Laimėjo daug šalininkų, pozityvių vertintojų. Laimėjo ir neatlaidžių priešų, niekintojų.

Laimėjo simpatijas tų, su kuriais jis sutapo savo siekimais, nors skyrėsi nuo jų siekimų vykdymo naujais būdais, metodais, mostais. Jais Šveicarijos sūnus buvo kitoks nei Lietuvos. Jei *tada* (ne dabar!) buvo kalbama apie Vakarų žmogų kaip racionalizacijos, dinamikos, praktinės veiklos atstovą, tai J. Eretas buvo par excellence tokios dvasios. Turėjo savo veiklai aiškų tikslą, aiškias priemones jam siekti, aktyvų ryžtą į jį veržtis ir kitus tam įtraukti.

Vakarų dinamikos atstovas

Prof. J. Ereto tikslas vykstant į Lietuvą buvo padėti Lietuvai *nepriklausomybę apginti*. Atvykus prisidėjo dar antras: nepriklausomoje Lietuvoje *pagreitinti pažangą*, suprantamą vakarietiškai, krikščioniškai, demokratiškai, arba, jo žodžius vartojant, vykdyti krikščionišką humanizmą. Tai reiškė vykdyti pažangą žmoguje, pažangą ir visose objektyvinio gyvenimo srityse. Tad prof. J. Ereto veikla ir reiškėsi horizontaliniu plotu, pra-

dedant nuo ginklo iki diplomatijos; pradedant nuo sporto organizavimo iki liaudies universiteto; pradedant nuo pavasarininkų bei angelaičių iki mokslininkų suorganizavimo; nuo publicistikos iki mokslo kūrimo raštu bei žodžiu; pradedant rašyti nuo istorijos, sporto, blaivybės klausimais iki literatūros, filosofijos, sociologijos studijų; pradedant nuo kelionių į pavasarininkų susirinkimus provincijoje iki kelionių po Europą ir Ameriką.

Reikėjo didelės energijos tokios plačios skalės dinamikai.

Energiją prof. J. Eretui sutaupė mokėjimas savo gyvenimo laiką organizuoti, mokėjimas darbus racionalizuoti — gyventi ir dirbti metodiškai.

Net ir pagarbaus amžiaus sulaukęs, šios racionalios sistemos gyventi nepametė. Kai 1964 atvyko trečiu kartu į Ameriką, Draugo redaktoriaus dr. J. Prunskio klausiamas, pasisakė apie save: "Priešpiet mokslininkas, o popiet — visuomenininkas. Iš ryto nuo 8 val. iki 12 val. mažiausia 4 valandas skiriu rašymui. Po pietų tenka atsipūsti, vykti su paskaitomis į susirinkimus ir panašiai."

"Iš kur profesorius semiate tiek energijos?" — "Pirmiausia iš pačios idėjos, kuriai žmogus esi užsiangažavęs. Tikslus darbo ir dienotvarkės sutvarkymas. Tam tikra proto higiena ir pakankamas rūpinimasis organizmo pajėgumu, panaudojant sportą, pvz. plaukymą, irklavimą; ne sportiniais tikslais, o grynai sveikatos sumetimais, bet pastoviai, net ir žiemą" (Draugas 1964.XII.16).

Prie tos gyvenimo ir darbotvarkės racionalizacijos tenka pridėti mokėjimą kitus įtraukti į darbą ir jiem vadovauti.

Tai galėjo padaryti tik žmogus, apdovanotas ypatingu organizaciniu talentu ir treniruota jauna energija, kuri nepripažįsta nieko negalimo ir ieško iššūkių sau pasireikšti.

Tai naujas žmogus, tas vakarietis — "kitoks" lietuviškojo gyvenimo fone.

Tokis patraukia, jei savo "kitoniškumu" jis daros artimas ir pasektinas. Tokis susilaukia pasisekimo tarp kitų, ne tokių kaip jis.

Vaizdui pora faktų, kuriuose spalvingiau iškyla tas J. Ereto pasisekimas bei charakteris. — Atvykęs į Lietuvą, J. E. padarė vizitą krašto apsaugos ministeriui pulk. Konstantinui Žukui. Pastarasis pasakoja savo atsiminimuose apie tą apsilankymą 1920, kaip "šviesią kibirkštį" to meto tamsiame Lietuvos fone:

"Kartą atėjo pas mane jaunas, gražus, raudonskruostis svetimtautis, kuris su stipriu akcentu man taip rekomendavosi: — Eretas, Šveicarijos pilietis, (rodos) filosofijos daktaras. Atvykau padėti jūsų tėvynei sunkiuoju jai laiku.

"Padėkojęs ir nustebęs, paklausiau jį, kokiais motyvais jis vadovavosi tokiame kilniame savo nusistatyme ir iš kur jis moka lietuviškai. Atsakė, kad bestudijuodamas turėjęs ypačiai gerą draugą lietuvį, kuris jį taip paveikė, kad jis ir mūsų kalbos pramokęs ir mūsų kraštą pamylėjęs . . .

"Dr. Eretą priėmiau ir paskyriau į Tiekimo valdybą, kur jis uoliai tarnavo. Vėliau jis perėjo į Eltą, o dar vėliau profesoriavo mūsų universitete" (K. Žukas, Žvilgsnis į praeitį, 1959, 332 p.)

Kitą epizodą pasakoja Feliksas Breimeris, kai jam ir teatro direktoriui prireikė J. Ereto specialybės autoriteto:

"Buvau Humanitarinių mokslų fakulteto studentas, kai vieną dieną Laisvės Alėjoje sutikau valst. teatro režisorių Borisą Dauguvietį, buvusį mano tėvo klasės draugą (juodu abu mokėsi Mintaujos realinėje gimnazijoje). Dauguvietis pasiūlė man išversti Schillerio tragediją "Mariją Stiuart", kuri jau buvo įtraukta į teatro repertuarą. Nors mano studijų pagrindinė šaka ir buvo germanistika (vokiečių kalboje jaučiausi stiprus, kadangi jos mokytis jau buvau pradėjęs pačioje vaikystėje — dar tebegyvendamas Suomijoje — per I pasaulinį karą), tačiau, turėdamas ne per daugiausia žinių iš vokiečių literatūros, ėmiau abejoti savo vertimo gerumu. Tada, berods, pats Dauguvietis patarė man duoti peržiūrėti savo vertimą prof. Eretui. Perrašęs veikalą, nuėjau pas profesorių į jo butą, susipažinau ir išdėsčiau reikalą. Profesorius priėmė mane labai maloniai ir paprašė palikti vertimą. Už poros mėnesių jis man ją grąžino, pridėdamas keletą pastabų ir paminėjęs, kad keletą ištraukų jis skaitęs savo studentam Teologijos-filosofijos fakultete".

Pasisekimas lydėjo prof. J. E. ir toje visuomenės dalyje, kuri sutarė su jo krikščioniškais demokratiškais principais. Jis entuziastingai buvo sutiktas pavasarininkų, blaivininkų, sportininkų, studentų. Ta visuomeninė "medžiaga" buvo palanki antrajam J. Ereto siekimui — pagreitinti Lietuvos augimo pažangą.

Rašiny "Jaunimo avangarde" buvo plačiai ir išsamiai parodyta J. Ereto veikla pavasarininkų organizacijoje. Jo pasisekimą tarp jaunimo galima papildyti vaiz-

du iš jo veiklos tarp kitokio jaunimo — tarp Lietuvos Vyčių Amerikoje.

"Lietuviškas, amerikoniškas, kosmopolitinis"

Keliauti į Ameriką 1926 metais Eucharistinis kongresas Chicagoje buvo tik proga. Tikrasis tikslas, kaip skaitome A.L.R.K. Federacijos sekretoriaus pranešime XVI kongresui, buvo toks: "Geresniam santykių tarp Am. ir Liet. veikėjų užmezgimui, susitarus su Liet. katalikų veikėjais, užkviesta gerb. prof. Eretas apvažiuoti Am. liet. kolonijas su kultūrine misija. Kelionei avansuota $300.00" (Draugas 1926.IX.13).

Chicagoje J. E. turėjo pasirodyti 1926 birželio 18. Pirmas susitikimas ir įspūdis:

"Prisiartinus 9-tai val., kada traukinys turėjo atprunkšti į stotį, tai visas būrys žmonių susirinko ties tomis durimis, per kurias traukinio keliauninkai eis į stotį. Pastatėm priešakyj tuos, kurie matė ar pažino prof. J. Eretą Lietuvoj, tai "Draugo" redaktorių kun. dr. K. Matulaitį, Ant. Bacevičių, Ant. Petrulį. Bet eina ir eina žmonės iš traukinio, o to mūsų svečio nematyti. Praeina vienas ūsuotas jaunas vyras, sukeldamas abejonių, ar tai nebūtų prof. Eretas? Ant. Bacevičius pasiveja jį ir klausia, ar ne lietuvis? Šis atsako — aš Eretas.

"Buvo būrelis ir svetimtaučių stotyj, ypač moterys pastebėjusios klausia, ar tai tas garsusis Lietuvos profesorius. Atsakome, kad taip. Jos stebisi, kad toks jaunas" (Juk nebuvo jis baigęs dar 30 metų! Red.). (Vytis 1926. VI.30).

Toliau prakalbos, prakalbos ... Kaip matyt iš aprašymų, kalbėjo apie Lietuvos prisikėlimą, apie "jaunąją Lietuvą", apie Lietuvos ir Amerikos lietuvių suartėjimą; primindavo ir savo rolę. Spalvingą informaciją apie jo kalbą L.R.K. Federacijos kongrese randam sekretoriaus raporte:

"Prof. dr. J. Eretas gražioje savo kalboje nušviečia pasidarbavimą lietuvių išgavime Šveicarijos pripažinimą Lietuva neprigulminga, bet save nenori priskaityti prie tų garbingųjų skaičiaus. Sakosi, jis nežymiai prisidėjęs prie to darbo; nebent tuo, kad rašinėdavęs tenykštėje spaudoje apie Lietuvą ir jos reikalus.

"Ragina katalikiškąją visuomenę ir organizacijas daugiau burtis bendrumon, bet nesiskaldyti ... Pareiškia, kad siuntė jį iš Lietuvos pas brolius amerikiečius ne pinigų prašyti (sako, žinoma, jei duos, nebūk kvailas, paimk), bet dvasią gaivinti, suartėti vieniems su kitais" (Draugas 1926.IX.20).

Visą konkrečią programą ryšiam tarp Lietuvos ir išeivijos J. E. dėstė Vyčių kongrese Waterbury 1926 rugpiūčio 24-26. Protokole ta programa taip surašyta:

"Prof. dr. J. Ereto siūlymai:

1) Įvykinti bendrą jubiliejinį kongresą — pavasarininkų ir vyčių.

2) "Vytyje" įvesti jaunimo vadams auklėti skyrių.

3) Patarti jaunimo vadams užsirašyti laikraštį "Jaunimo vadas".

4) Kuopoms ir nariams užsiprenumeruoti laikraštį "Pavasarį".

5) 1927 m. su sportininkais važiuoti į Lietuvą.

6) Nupirkti pereinamąją dovaną pavasarininkų sporto šampionams.

7) Įvesti amerikiečių skyrių "Pavasaryj".
8) Išrinkti garbės narius "Pavasario" sąjungai.
9) Teikti finansinės paramos pavasarininkams.
10) Laikyti bendrą sporto šventę" (Vytis 1926.X.15).

Tai programa. Jai "sušildyti", padaryti ją širdžiai priimtiną J. Eretas čia pat kongrese vyčiam padovanojo kankles, kitur vietos rinktinius veikėjus — atžymėjo "Pavasario" sąjungos ženkleliais.

O kaip ėjo prie jaunimo, kad jam imponuotų ir sykiu būtų savas, artimas, rodo maža ištrauka iš korespondencijos "Kelionės po Illinois valstiją". Tos valstijos miestą Westville Eretas pavadino "mažąja Lietuva", nes "ten visi miesto valdininkai lietuviai". Po apsilankymo "mainose" — "mūsų profesorius ilgai nekalbėjo, nes jam šokiai labiaus rūpėjo, ir pasirodė, kad jis visus šokius moka, išskiriant "charlestoną". Betgi neilgai šokti galėjo, nes miego norėjo, o ant rytojaus turime važiuoti į Springfieldą" (liepos 19).

Naujoj vietoj "po prakalbų buvo lietuviškos vakaruškos: muzikantai griežia tik lietuviškus šokius, o profesorius visas paneles šokdina, neatbodamas, kad prakaitas per kaktą bėga.

"Ant rytojaus, 20 d. liepos, profesorius padarė sutartį su p. H. Marčiulioniūte, kad ji turinti išmokinti profesorių automobiliumi važinėtis. Ir štai atvažiuoja dvi panelės su "Essex", ir profesorius pradėjo naujo mokslo mokintis. Aš čia negaliu išspręsti, pas kurį buvo didesni gabumai, ar pas mokytoją ar pas mokinį, nes po valandos mokinimo pamatėme, kad profesorius yra geras šoferis ir nuvežė prie Lincolno kapo" (Vytis 1926.IX.15).

Jei eucharistinio kongreso 1926.VI.21 lietuvių sekcijoje "nebaigus prof. J. Eretui kalbėti, visa salė sukyla, padaro jam už jo karštą kalbą ovacijas" (Draugas 1926 VII.2); jei po kitų prakalbų, kuriose buvo kalbama konkrečiais faktais ir vaizdais, "eidami namo žmonės kalbėjo, kad tokių įdomių žinių iš Lietuvos iki šiol niekas nebuvo girdėjęs" (Draugas 1926.VIII.5), tai susitikimai su vyčiais šeimyniškoje aplinkoje sumezgė asmeninius ryšius. Antai, išleistuvėse iš Chicagos rugpiūčio 1 buvo surengtos vaišės pas Rubliauskus. Tenai "dainavo ir prof. Eretas ne tik lietuviškai, bet ir prancūziškai ir vokiškai. Iš visų susirinkusių buvo sudarytas choras, kuriam dirigavo prof. Eretas". Čia A. Rubliauskaitė, Vyčių sekretorė ir viso maršruto organizatorė, įteikė profesoriui dovaną — kortelę, kurioje "tarp gėlių buvo įklijuoti auksiniai pinigai".

Taip "klijavosi" ryšiai per asmenį su Lietuva. Ir tuoj pat Vyčių pirmininkas J. Viesula po Waterbury kongreso paskelbė, kad "Lietuvos Vyčiai rengs milžinišką ekskursiją į Lietuvą 1927 metais" (Vytis 1926.X.15). Ir surengė.

Būtų perdaug saulėtas ir neteisingas vaizdas, jei sakytum, kad visur rado tokį entuziastišką sutikimą ir žinių apie Lietuvą pasiilgimą. Iš spaudos matyti, kad buvo ir tokių vietų, kur į prakalbas susirinko net ne visi vietos vyčiai, nes mieste veikė . . .cirkas. Buvo ir tokių, kurie profesoriui peikė Lietuvą. Iš tos pačios spaudos matyt, kaip narsiai jis gynė "jaunąją Lietuvą". Straipsny "Pas amerikiečius" sakėsi girdėjęs daug paniekos Lietuvai. Tokiem J. E. šitaip atkirto: "Aš pažįstu Lietuvoje piemenėlių, kurie užsisakę sau laikraštį, uoliai jį skaito, mokinasi.

"Aš pažįstu Amerikoje žmonių, kurie uždirbdami po 50 dol. savaitėje, dar nesuspėjo sau laikraščio užsisakyti.

"Kas su nūdieninės Lietuvos piemenėliais negali lygintis, tegul savo tėvynės nešmeižia" (Draugas 1926. VIII.19.20).

J. Ereto "kultūrinės misijos" rezultatą išreiškia Vyties žodžiai: "Prof. dr. Juozas Eretas jau yra džiaugsmingai priimtas į mūsų tarpą. Sunku yra juo atsigėrėti: jis nuoširdus, atviras, demokratiškas, malonus, draugiškas, kartu ir lietuviškas, ir amerikoniškas, ir kosmopolitinis, pritinkąs ir prie jaunimo ir prie senesniųjų, prie rimtumo ir prie linksmumo, prie prasčiokėlių ir prie inteligentų, menininkų; amerikoniškai sakant, "a real sport", geras, gabus, interesingas kalbėtojas, — iš tikro, ypatingas tai žmogus. Džiaugiamės ir gėrėjamės juo. Tikrai laimingi yra mūsų broliai ir sesutės, turėdami tokį darbštų, talentingą žmogų" (1926.VI.30).

O baigusį savo "misiją", Darbininkas palydėjo vedamajame rašydamas: "Kai pasklido pereitą pavasarį žinia apie tai, kad prof. Eretas atvyksta Amerikon, tai gal ne vienas paabejojo apie jo tinkamumą lankyti Amerikos lietuvių kolonijas tikslu susipažinti su čionykščia jaunąja karta ir sužadinti joje lietuvystę ir idealingumą. Dabar gerb. svečio misijai baigiantis, kas tik jo prakalbas girdėjo, pripažins, kas vargu atsirastų Lietuvoj kitas toks veikėjas, kuris tinkamiau tokią misiją būtų galėjęs atlikti. O tie, kurie iš arčiau jį pažino, tai jį širdingai pamylėjo" (1926.IX.17).[2]

Nedraugų, draugų ir klaidų auka

J. Eretas, kaip retai kas, susilaukė eilės tokių, kurie sutiko jį kaip pikčiausią priešą. Priešą—vėl dėl to, kad jis

buvo "kitoks". Kitoks savo principais ir jų dinamišku vykdymu viešajame gyvenime.

Kitoks pirmiausia nei tie, kurie administracinėm priemonėm galėjo lemti jo veiklą ir likimą. Dr. J. Grinius mini, kad "dr. J. Ereto ryški asmenybė, jo ištikimybė krikščioniškiems principams bei jo didelė įtaka jaunimui" (Aidai 1957, Nr. 1, 21 p.) buvo pagrindinė priežastis, kad jis buvo atleistas iš universiteto (1931).

Kaip dinamiškas krikščioniškos ir demokratiškos kultūros avangardistas, jis nebuvo priimtinas ir iš Rytų parsineštai nihilistinei — kultūros atžvilgiu, indiferentiškai ar ateistinei — religijos atžvilgiu srovei. Nepriimtinas ir paskiau iš Vakarų atėjusiai antidemokratinei, autoritetinei srovei. Viena ir antra sutiko J. Eretą kaip nepakenčiamą priešą.

Dr. J. Girniaus teigimu, "iš tų, kurie nepakentė jo aiškaus katalikiškumo ir demokratiškumo, Eretas susilaukė visokeriopo, kartais tiesiog barbariško žeminimo" (Juozas Girnius, Mūsų 'savasis' Eretas, Aidai 1966 Nr. 9, 394 p.).[3]

Kitą kliūtį pakišo J. Eretui po kojom jo gerbėjai. Jauno, dinamiško veikėjo energiją jie sugundė reikštis srity, kuri visai jo prigimčiai buvo svetima ir kurioje dalyvavimas jį pasmerkė "amžinai" kritikai, demagoginei paniekai. Tai buvo dr. J. Ereto įtraukimas į politiką, į seimą. Sulig tuo išrinkimu į seimą jam buvo prikabinta partinio žmogaus etiketė. Nors dr. J. Eretas pasitraukė iš seimo, nelaukęs kadencijos galo, etiketė, kaip priminė St. Šalkauskis, paliko jam visam gyvenimui. Jo grynai moksliniai, kultūriniai darbai jo oponentų būdavo sutinkami kaip tarnyba vienai partijai.

Tai jau tragiškas momentas, kada smūgiai ateina draugų paslaugumo ir gerų, bet neišmintingų norų dėka. Politikoje labiau nei kurioj kitoj veiklos srity pritrūksta blaivaus vertinimo ir įsigali demagogija. Juo labiau tai buvo neišvengiama valstybėje, kuri tik pradėjo demokratinį gyvenimą, reikalaujantį didelės dvasinės kultūros.

Konfliktų dalis plaukė ir iš dr. J. Ereto . . . jaunystės: jaunatviško kovos entuziazmo. Jis veržėsi pirmyn dideliu tempu, nenumatydamas realių kliūčių. Juk dr. Eretas atvyko į Lietuvą 23 metų, tik 23 metų — kada idealizmo daug ir kada savos jėgos pervertinamos, kliūtys nuvertinamos.

O kliūtis nuvertinti dr. J. Eretui buvo lengva ir dėl to, kad jis atvyko į nepažįstamą aplinką. Ji nebuvo tokia kaip jo senoje tėvynėje Šveicarijoje. Čia nebuvo *objektyvinių* veiklos sąlygų — lėšų ir jėgų — dideliem sumanymam įvykdyti. Tai gali iliustruoti epizodėlis — L.K.M. Akademijos sumanymas išleisti "Įžymybių žodyną". Kaip liudija prof. Z. Ivinskis, to žodyno dar nespėjus suorganizuoti, kitoj visuomenės daly kilo idėja leisti Lietuviškąją enciklopediją. Apie 1931 Spaudos Fondas, leidėjas, susitarė su L.K.M. Akademija dirbti bendrai. Vyr. redaktorius buvo prof. Vc. Biržiška, iš Akademijos pusės buvo pakviesti Pr. Dovydaitis ir B. Česnys. Bet apie 1935 prof. J. Ereto iniciatyva atgimė idėja L.K.M. Akademijoje greitai išleisti siauresnės apimties veiklą — "Biografinį žodyną", kurio redaktorium išrinktas prof. J. Eretas. Prof. Ivinskio žodžiais, to darbo uždavinys buvo "kaip galima greičiau surinkti iš kur tik galima Lietuvos įžymesnybių biografijas". Tačiau po ketverto ar penketo metų teko ir šios idėjos atsisakyti, nors ir buvo jos reikalui išleistos nemažos tuometiniu skaičiavimu sumos me-

džiagai rinkti. Akademijos sudaryta komisija tai medžiagai įvertinti nurodė, "jog tai tik krūva žalios medžiagos, kuri spausdinti visiškai dar neparuošta". Priežastis — nebuvo jėgų medžiagai rinkti buvo patelkti studentai, intelektualiai ir moraliai daugelis tam dar nepasiruošę. Pats redaktorius neturėjo laiko pridėti prie tos medžiagos savo kritiškos rankos. Ir didžiausios energijos negali viskam užtekti.

Prof. Ivinskio nurodytas epizodas atskleidžia ir vieną to meto santykių žymę — Enciklopedijos redaktorius V. Biržiška ne tik nesiėmė pasinaudoti surinktąja medžiaga, bet J. Ereto nesikvietė nė į eilinius enciklopedijos bendradarbius.

Nebuvo tuo metu pakankamai ir *subjektyvinių* nusiteikimų *kūrybos* procesui paspartinti. Po herojinio entuziazmo kovose už nepriklausomybę grįžo tradicinis lėtas tempas, akcijos stoka, inercija. Taip bent atrodė vakariečio akim. Lietuviai lyg būtų jautęsi esą ramybės sala dinamiškoje Europoje. Lyg būtų tikėję, kad ta sala išliks nepaliesta, jei ji nebus ginkluota ir dėl to kaimynam nepavojinga. Paskiau vėl lyg būtų tikėję, kad nebus paliesta, jei bus ginkluota; esą vienas ginklų turėjimas garantuos saugumą . . .

Buvo žmonių, kurie aliarmavo reikalą paskubinti gyvenimo ir kūrybos tempą, įjungiantį Lietuvą į Europos tautų sūkurį. Tarp jų buvo ir prof. St. Šalkauskis, paskiau prof. K. Pakštas — kultūrinėje srityje; prieš tai M. Krupavičius — politinėje socialinėje srityje. Ir šie asmens dr. J. Eretui imponavo, traukė jį į save.

Bet M. Krupavičius netrukus buvo išblokštas iš politinės socialinės arenos. O Šalkauskio intelektualiniai išvedžiojimai bei Pakšto žaibiški šūkiai atsitrenkdavo į ne-

rangumą, kartais net keldavo "ramybės rėmėjų" pasipiktinimą. Dėl to ir profesoriaus J. Ereto pastangos didinti pažangos tempą didino jį, bet tik ne šuoliais. Pažangos ir tempo kliūtis apibūdino pats J. Eretas, rašydamas vyčiam apie pavasarininkus ir žymėdamas tuos juose pasitaikančius bruožus, kurie yra svetimi jam, vakariečiui: "Letuviai neperdaugiausia linksta prie socialinio gyvenimo, prie organizacijų . . . Socialiniam gyvenimui priešinasi pirmiausia lietuvio prigimtis. Jis, Europos Rytų žmogus, kaip visi Europos rytiečiai, individualistas ir nemažas anarchistas, t. y. ne žmogus be jokios tvarkos, bet žmogus savos tvarkos."

Organizacijų reikalą supratę tik jaunieji pasikeitusiose sąlygose. "Šitie suprato, kad tik organizuotas žmogus turi reikšmės visuomenėje ir kad pasaulis skaitysis tik su organizuota tauta. Iš palengvo kilo socialinis susipratimas. Tą procesą žymiai pagreitino nusisukimas nuo Rytų, kurių vietą užėmė Europos Vakarai ir Amerika. Šitose pasaulio dalyse nuo seniau viešpatavo aukšta socialinė kultūra, kuri prie savęs traukė didelę dalį jaunosios kartos" (Vytis 1926.VI.30).

Tačiau ir tame šviesiame jaunime J. E. neslepia, anot jo, "kitos medalio pusės".

"Daiktas, stovintis šviesoje, metašešėlius. "Pavasario" sąjunga irgi. Ne viskas joje gerai . . . Permažas narių įsigilinimas į savo idėjas. Daug narių labiau mėgsta šokius negu rimtus susirinkimus, triukšmingus kongresus aukščiau stato už knygų skaitymą; papirosams ir saldainiams pašvenčiama daugiau pinigų negu savo organui "Pavasariui" ir t.t. Per dideliu pasingumu pasižymi didelė narių dalis. Stoka kai kam ir iniciatyvos. Laukiama,

kol kiti padarys; gi naudotis kitų gražiais darbais niekas neatsisako.

"Netinka ir daugelis vadų. Daug kam rūpi savo asmuo daugiau už organizaciją. Tiesa, ir tokių vadų dirbama daug, tačiau tos darbuotės nauda eina jiems, ne organizacijai. Daug kas nori tuo *save* iškelti; organizatorinis veikimas tam tik priemonė . . ." (Vytis 1926.VII.15).

Neapskaitė ir dar vienos kliūties. Tur būt, kiekvienoje tautoje gyvas yra pasąmonąje *ambicinis jautrumas*, kuris gali būti stimulas, gali būti ir stabdis. Ne išimtis buvo ir Lietuva. Viskas buvo gerai, kol dr. J. Eretas padėdavo, pagirdavo, bet kada jo kritika paliesdavo lietuviškas institucijas ar lietuvišką charakterį, tada ir lietuviam reikėjo sąmoningų pastangų nugalėti, užgniaužti tą liguistą ar sveiką pasąmoninę ambiciją bei resentimentą prieš "svetimąjį", juos paliečiantį ir siūlantį kitokį "gyvenimo stilių". Reikėjo blaivaus supratimo, kai kitatautis norėjo supurtyti ir tempte patempti į aukštesnį kultūros ir dinamikos laipsnį. Dinamiškas, veržlus, plačiais užsimojimais gyvenąs ir konkrečiais darbais tuos užsimojimus imąs vykdyti charakteris Lietuvoje susidūrė su dažnai pasitaikančiu elegišku, melancholišku, lėto paslankumo, mažais užsimojimais pasitenkinančio ir svetimiem uždaro lietuvio charakteriu.

Eretas pastebėjo, kad tokio dažno Lietuvoje charakterio literatūrinė išraiška buvo Žemaitės Petras Kurmelis. Jį laikė pažangos stabdžiu. Ir jį užkrėsti savo charakterio dinamizmu, konkretumu, tempu laikė savo misija. Tai nebuvo lengva ir greitai įvykdoma be konfliktų, be kliūčių, be laimėjimų ir pralaimėjimų. Jei perdaug patempsi, gali sprogti. Ir toki sproginėjimai sunkiai iš-

vengiami. Būdingiausias tokio sprogimo ženklas buvo prof. Šalkauskio rašiny minimas J. Ereto ir J. Dobilo Lindės konfliktas 1927 dėl Taineo — būdingas vieno agresyviam tonui prieš tariamą idėjinį atsilikimą, antro atšiauriam resentimentui prieš nelietuvio kišimąsi.

Kova prieš Kurmelį nebuvo lengva. Kurmeliui pagydyti reikėjo ne chirurgo, bet psichiatro.

Sunkiu *Lietuvai* laiku Eretas atvyko jai į pagalbą. Sunkiu *Eretui* laiku viešai stojo ginti jo prof. St. Šalkauskis. Šalkauskio čia spausdinamas rašinys apie prof. J. Eretą buvo rimta dalykinė apologija, pasinaudojant 15 metų Ereto darbo Lietuvai sukaktimi (1934). Prof. Šalkauskis susumavo per tą 15 metų Ereto atliktus darbus Lietuvos visuomenei ir Lietuvos mokslui. Šalkauskio straipsnio duomenis pakartojo "Ateityje" prof. Pr. Dovydaitis. "Pavasaris" skyrė specialų jam nr. Tie žodžiai tebuvo moralinė paguoda prof. Eretui. Jie betgi neveikė oponentų. Šalkauskis buvo apeliavęs į "džentelmenų sąžines". Bet iš apeliacijos rezultatų lyg nematyt, kad tokių būtų buvę tarp tų, kurie turėjo valdžią prof. J. Ereto likimui.

Dramos veikėjas, sakytum, buvo prilenktas prie žemės. Bet nelūžo ir nepabėgo.

Vargiai galėtum manyti, kad per savo klaidas, per draugų pakištus klystelius, per idėjinių priešininkų statomas kliūtis prof. J. Eretas ėjo be skausmo. Jis, palikęs tėvynę, atsisakęs germanistikos dėstytojo pasiūlų pietuose, Italijoje, atvykęs į šiaurę, į Lietuvą, jai padėti; jis kariuomenės savanoris, pirmojo savanorių pulko vado adjutantas, pirmasis valstybinės informacijos organizatorius, pervežęs nepriklausomybės pripažinimą iš Suomi-

jos . . . dabar išmestas iš universiteto ir paliktas be pragyvenimo šaltinio savo gausiai šeimai ir, anot dr. J. Girniaus, barbariškai niekinamas . . .

Jei skausmo išvengti negali nė vienas, kuris išeina viešai dirbti visuomenei, juo skaudžiau turėjo pergyventi prof. Eretas. Skaudžiau, nes visus pergyvenimus uždarė savo viduje. Ne tik prof. St. Šalkauskis minėjo, kad tuos visus smūgius Eretas priėmė nuolankiai. Ir jo buvęs klausytojas germanistas J. Botyrius pastebėjo: tuos smūgius profesorius priėmė "labai stoiškai, niekad neminėdamas jokių pavardžių".

Vidinė paguoda jam buvo ta, kad matė dalinius laimėjimus: matė dešimtis savo buvusių klausytojų pozityviai dirbant Lietuvos mokyklose; matė dešimtis tūkstančių pavasarininkų manifestuojant savo organizacinę jėgą; matė katalikus intelektualus virtus rimta, opiniją formuojančia jėga ir supratus savo krikščionišką bei demokratinę misiją; matė, kad tą jėgą pripažįsta ir oponentai, nes kitaip nebūtų taip aštriai prieš jį ir jo veiklą kovoję.

Ereto veiklos eigoje jau buvo įvykusi aiški Vakarų persvara prieš Rytus, krikščioniško sąjūdžio persvara prieš antikrikščionišką, demokratinės sąmonės persvara prieš antidemokratinę.

Šią logiškai besiplėtojančią dramos eigą betgi nutraukė "deus ex machina" — tankų invazija iš Rytų.

Ištikimybės ir garbės keliu

Į trečią savo dramatinio gyvenimo veiksmą, į grįžimą Šveicarijon, J. Eretas nuėjo su panašiais pergyvenimais, panašiu likimu, kaip nueis po trejeto, ketverto metų keliasdešimt tūkstančių lietuvių — į egzilę.

Panašioje padėtyje buvo atsidūręs kaip tūkstančiai kitų, 1940 atėjus bolševikam. Atleistas iš universiteto, apsigyveno su šeima Šakių ap. nedideliame žmonos ūkely. Tuos košmariškus nepilnus metus aprašė A. Vaičiulaitis "Drauge" 1942 . . .Bolševikai pirmiausia atėmė iš jo automobilį. Toliau po 3-4 kartus per savaitę varinėjo pastočių iki 45 kilometrų tolumo — turėjo vežioti akmenis, cementą, rąstus kariniam įrengimam.

"Kai aš jau visai buvau jėgų netekęs — cituoja autorius prof. J. Ereto žodžius —, pas mane atėjo gundytojas: man tereikia tik pareikšti, kad gailiuos ligšiolinės savo veiklos, taip pat pareikšti ištikimybę — ir vėl tuoj savo senąją tarnybą gausiu. Bet toks negarbingas pareiškimas man nė į galvą neatėjo.

"Na, tai reiškia jums mirti!"

"Gal tai reiškia man kūnišką mirtį, — aš atsakiau tavorščiams, — bet jei aš pasirašyčiau jūsų pareiškimą, tai būtų mano moralinė mirtis, ir tai yra daug blogiau. Ištikimybė ir garbė — toks visados buvo šveicarų šūkis tarp svetimų žmonių".

"Po šitokių enkavedistų gundymų atmetimo — kaip toliau sako Eretas, — "mums buvo nutrauktas paštas, malkos, atimtas radijas. Mes laukėme mirties Sibiro nakties tamsybėse".

J. Eretas turėjo slapstytis. Ėjo nuo vieno ūkininko prie kito. Gulėjo kluonuose, kūgiuose; slapstėsi tvartuose. "Dažniausiai nakčia gulėdavau ėdžiose, kadangi ten jaučiau ant savęs gyvulių alsavimą, bet ir tai buvo nežmoniškai šalta".

Pagaliau pavyko repatrijuoti. 1941 kovo 22 išvyko su šeima iš Lietuvos. "Mes perkeltųjų stovykloj penkis mėnesius už spygliuotos tvoros ant šiaudinių maišų gulė-

jom, ilgėte ilgėdamies Šveicarijos" (cit. J. Prunskis, Draugas 1971.X.30).

Ir pasiekęs Šveicariją, J. E. pasijuto tremtinys, pradedąs gyvenimą iš naujo. Tremtinys su panašiom problemom kaip ir tie, kurie atsikėlė į Ameriką, Australiją, Kanadą ir kt.: darbas, šeimos įsiderinimas į naujas aplinkybes — iš vienos pusės nostalgija suaugusiem, iš antros — aplinkos tirpinimo grėsmė vaikam. Ta nostalgija sutrumpino p. O. Eretienės gyvenimo siūlą, o su jos mirtimi (1954.V.20) ilgam pritilo visas šeimos gyvenimas.

"1955 angoje" profesorius rašė iš Bazelio:

"Praeitų metų balandžio mėn. rašei man turįs 'kažkokį blogą jausmą, kad Jūs turite sunkumų su sveikatomis ar su kuo kitu'. Nujautimas Jūsų neapgavo, nes nepraslinko nė mėnuo, kaip mirė mano žmonelė. Toji mirtis mus skaudžiai palietė. Ilgai nieko negalėjau veikti, dėl to ir straipsnis apie Šalkauskį liko neparašytas. Ligi dabar šeima pusiausvyros dar neatgavo. Grumiamės su sunkumais ir tikimės šviesesnių dienų. Pirmiausia išjudino plunksną vėl darbininkai su paskaita, kurios tekstas skyrium Jus pasieks".

Čia pat apie šeimą: "Juozas iriasi prie savo egzaminų kaip neofilologas, taip pat Laisvutė, kuri ruošiasi į paišybos mokytojas; Birutė uoliai lanko konservatoriją — ji smuikininkė, o Julytė dar ruošiasi brandos atestatui. Kalėdų šventėms Aldytė buvo atvykusi. Turi pasisekimo Manheime. Jos atsilankymas mus labai nudžiugino, nes pas mus dabar tylesnis gyvenimas. Visuomenėje vis reikia stumti reikalus mums pageidaujama prasme. Tatai sočioje Šveicarijoje nelengva. Bet tai mūsų bendros kovos fronto dalis".

Laiške pajunti bet kurios tremtinio šeimos rūpestį ir skausmą. Bet pajunti ir antrą rūpestį — "bendros kovos frontu". Ir šiuo atžvilgiu J. Eretas kitoks nei daugel daugel tūkstančių tremtinių, kurie tenkinosi pirmuoju rūpesčiu.

J. Eretui nereikėjo pergyventi "nusivylimo" savo ligtoline veikla nei nuo jos atsisakyti. Jo nusistatymas Lietuvos atžvilgiu nelūžo. Jis tiesios linijos žmogus ir kovotojas.

"Ištikimybė ir garbė" — toks buvo šveicarų šūkis. Tokis buvo ir J. Ereto.

Dr. J. Grinius cituoja iš "Draugo" prof. J. Ereto pareikštą savo praeities vertinimą jau iš tolimos laiko perspektyvos: "Draugo redakcijos paklaustas, ar profesoriui negaila praleisto gyvenimo Lietuvoje, dr. J. Eretas atsakė: 'Ne, man nė kiek negaila. Jeigu dar kartą turėčiau apsispręsti vykti ar nevykti, aš nesvyruodamas vėl vykčiau, nes Lietuva man pasidarė antrąja tėvyne ir mano gyvenimo turiniu. Ten radau savo gyvenimo draugę Oną Jakaitytę, ten gimė mano vaikai, ten trejetą palaidojau. Ten išgyvenau kūrybingiausius savo metus, ten suradau retų talentų, prietelių ir asmenybių, kurių atminimas ir dabar apšviečia mano gyvenimo kelią' " (Aidai 1957 Nr. 1 22 p.).

Dr. J. Prunskis anuos žodžiu pratęsia:

"Aš vėl stočiau į katalikų frontą, nes katalikybę laikau tobuliausia vertybe, geriausiai tinkančia sukurti tiek asmeninį, tiek viešąjį gyvenimą. Aš ir vėl eičiau į jaunimą, nes nuo jo turi pradėti, kas nori tvirtą valstybę pastatyti. Man negaila nė vieno prakaito lašo, kurį liejau dėl pavasarininkų ir ateitininkų per nuolatines savo keliones skersai ir išilgai kraštą. Mano širdis ir dabar plaka

tam jaunimui, nes niekur kitur tokių ideališkų jaunuolių neberadau. Tai buvo aukso dienos, kada Reinio, Šalkauskio, Dogelio, Leimono, Labanauskaitės ir panašios dvasios prietelių padedamas, galėjau pasidarbuoti Lietuvos jaunimui" (Draugas 1971.X.30).

Galėtum tai laikyti patetiniais žodžiais apie praeitį, jei tiem žodžiam neduotų angažuojančios prasmės dabarties darbai. O tie prof. J. Ereto darbai ir šiame trečiame laikotarpy rodo jį aktyvų, kovojantį iš naujų pozicijų. Kovojantį sykiu vardan abiejų tikslų, vardan kurių buvo atvykęs į Lietuvą — vardan Lietuvos laisvės ir jos buvimo Europos valstybių šeimoje; vardan tremtinių apsisaugojimo nuo naujos aplinkos gundymų, vardan kilimo į aukštesnius kultūros laipsnius, vardan jų kūrybinės pažangos, kuri įprasmina jų buvimą čia. Nors sugrįžimo į tėvynę viltis, gal būt, tegali šviesti tik kitai generacijai, jis pačiu grįžimu, idėjos grįžimu, tebetiki: "Nėra tad jokios abejonės, kad Solovjovas grįš pas rusus. Ir lygiai yra tikra, kad Šalkauskis grįš pas mus" (Tremties lietuvis . . .4 p.).

Tačiau čia yra kita kliūtis krikščioniškos kultūros pažangai. Tai persimetusi į Vakarus, į Vakarų šviesuomenės elitą, tokia pat dvasia, kuri Rytuose turėjo nihilizmo vardą. Čia vardai kiti, bet esmė ta pati. Ir lietuvių jaunimas, eidamas čia mokslus, yra atsidūręs panašioje padėtyje, kokioje anais laikais lietuvių jaunimas buvo Rusijos, Lenkijos universitetuose bei visuomeninėj aplinkoj. O ir nejaunimo ne vienas iš tremtinių yra nuskendęs naujo pasaulio gerovėje — kaip ir daugelis anų, kurie buvo panašiai nuskendę Rusijos aplinkoje.

Šios realios grėsmės akivaizdoje prof. J. Eretas ir dabar tebėra aktyvus tautinio savarankiškumo ir idea-

listinio nusistatymo misijonierius — nekapituliavęs veikėjas šioje lietuviškos dramos eigoje.

Savo uždaviniu tebelaiko:

"Aš Šveicariją telaikau platforma kovai už laisvos Lietuvos atstatymą. Ištrūkau iš bolševizmo nasrų ne tam, kad sukčiau istorijos vėjų neišdraskomą smagų lizdą — ištrūkau tam, kad laisvoje šalyje kovočau už sugrąžinimą laisvės ir Pabaltijui . . . Kas išliko po baisios audros, tas turi veikti — veikti už tuos, kuriuos jau dengia žemė; veikti už tuos, kurie okupuotoje Lietuvoje gyvi palaidoti; veikti už tuos, kurie laisvame pasauly yra tapę vergai pinigo, smagumų, geidulių, iš kurių atminties vis labiau išnyksta kraštas, kuris jiems davė gyvybę" (cit. J. Prunskis, Draugas 1971.X.30).

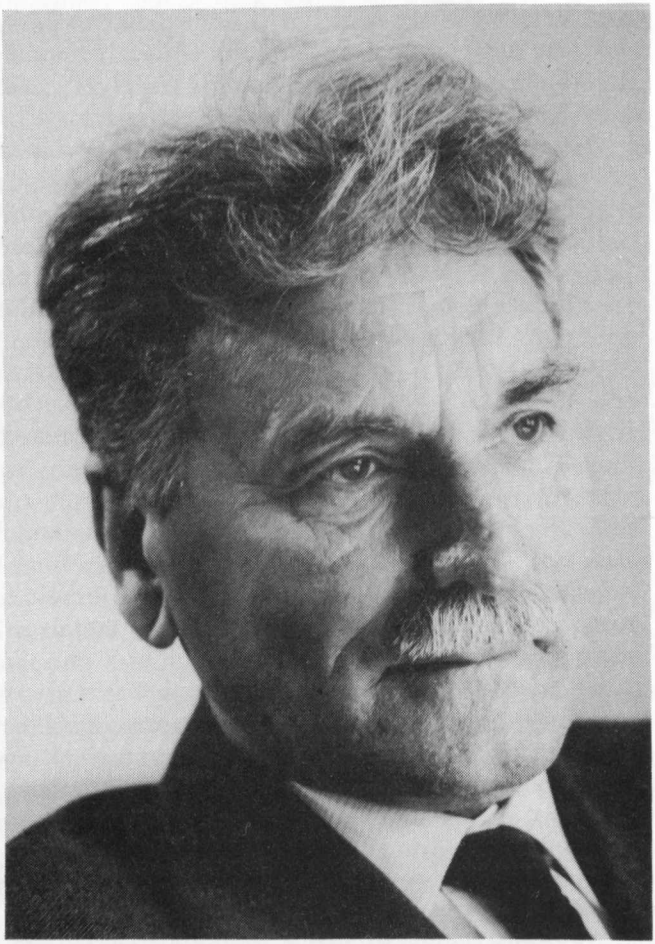
"Visu savo likimu — sako dr. J. Girnius — Eretas taip sutapo su lietuviais, kad būtų per maža jį laikyti tik mūsų bičiuliu. Jis taip įaugo į mus, kad tapo mūsų *savuoju*".

"Turtingas prigimties dovanas prof. Juozas Eretas darbščiai ir pilnai sunaudojo, stengdamasis gyvu ir rašytu žodžiu liudyti krikščioniškąją tiesą ir tarnauti mūsų tautinės kultūros pažangos kelyje".

"Kai vienam antram patriotizmas ima atsidurti į 'kryžkeles' net iš tų, kurie anksčiau buvo savinęsi tautiškumo monopolį, tai Eretas ir šiandien iškyla skaidriu lietuviško patriotizmo žadintoju" (Juozas Girnius, Mūsų, savasis' Eretas, Aidai 1966 Nr. 9, 391, 395, 394 p.).

II.

Ligi šiol apibūdinta, kaip J. Eretas reiškėsi Lietuvoje; kaip buvo skirtingai sutiktas lietuviškos visuome-

Prof. J. Eretas 1966, sulaukęs 60 metų, Bazelyje

nės; kaip jis reiškiasi dabar ir kaip dabar iš perspektyvos jau vertinamas. Bet dėmesio vertas ir antrasis pradžioje iškeltas klausimas: *kodėl?* Kodėl ši dinamiška asmenybė savo veiklai pasirinko Lietuvą?

Prof. J. Eretas ne vienintelis iš savo tėvynės atvyko po pirmo pasaulinio karo į Lietuvą. Lietuvon paskiau atvyko ir nuoširdžiai jai dirbo pvz. prof. A. Sennas, vėliau Pennsylvanijos universiteto profesorius, nuoširdus lietuviškos kultūros kėlėjas ir dabar; atvyko prof. V. Jungferis, ekonomistas, parašęs labai šiltai veikalus apie Lietuvą (Litauen, Antlitz einer Volkes, Hinter den Waeldern, hintern den Seen); buvo atvykęs prof. Brenderis, lotynistas, G. Studerus, germanistas. Buvo atvykęs prof. R. Schmitleinas, prancūzas, ir dirbo Humanitarinių mokslų fakultete. Prieš jį buvo sukelta intrygų, jis buvo atleistas ir tada pakviestas į Rygą. Po antrojo pasaulinio karo, būdamas švietimo direktorius Prancūzų okupacinėje zonoje, nepaisydamas kartumo, kurio buvo patyręs iš savo buvusių kolegų profesorių, neperkėlė to kartumo visai Lietuvai. Pirmaisiais tremties metais jis daug padėjo lietuviam savo zonos ribose.

Visus juos tenka minėti geru žodžiu. Tačiau tenka taip pat pažymėti, kad nė vienas jų nesutapo su Lietuva ir netapo, anot dr. Gimiaus, "savuoju" taip, kaip prof. J. Eretas.

Dėl ko jis virto "savuoju"?

Karjeros veiksnys?

Karjeros veiksnys turėjo įtakos ne vienam iš Rusios ieškoti Lietuvoje išsilaikymo šaltinio. Kai kurie ir apie J. Eretą panašiai teigė. Tačiau faktai kalba prieš šio veiksnio rolę J. Ereto istorijoje.

Viena, baigęs studijas, J. Eretas buvo pasiūlytas vykti į Italiją germanistikos dėstyti Paduvos universitete. Tai buvo aiškios ir tikros karjeros galimybė. Jos atsisakė ir pasirinko Lietuvą be jokių aiškių galimybių net tik karjerai, bet pačiai egzistencijai.

Antra, prof. dr. Alfredas Sennas (rašydamas 1941 nekrologą tariamai mirusiam prof. J. Eretui) mini faktą, kad "1937 metais vienas žymus Amerikos universitetas (Marquette University) buvo pasirengęs profesorių Eretą pakviesti profesoriauti ir paskirti literatūros dėstytoju. Tačiau velionis atsisakė" (Cit. J. Prunskis, Draugas 1971.X.30).

Atsisakė nuo Amerikos universiteto 1937 po visos karčios patirties Lietuvoje, kada buvo valdžios atleistas iš universiteto ir sugrąžintas tik universiteto rektoriaus galia, kuris turėjo teisę tvirtinti jį "vyr. asistentu".

Prof. Sennas kalba ir apie kitus faktus: "Būdamas artimas velionio draugas, aš gerai žinau, kad visas jo veikimas, visi jo darbai buvo išdava vieno ir to paties nusistatymo, būtent, pasiryžimo visiškai pasišvęsti lietuvių tautos reikalams ir iškelti lietuvių vardą pasaulyje . . . Dėl tos priežasties jis visus savo veikalus parašė lietuvių kalba, nors tai jam kenkė pasaulio akyse. Kitų šalių mokslininkai pakartotinai jį ragino, kad jis savo veikalus rašytų jiems prieinama kalba, kad ir jie galėtų suprasti. Ereto atsakymas visada buvo vienas: 'Išsiverskite iš lietuvių kalbos! Man rūpi lietuvių tauta, o ne pasaulinis vardas. Su lietuviais aš gyvenu, jų vardą noriu išgarsinti'" (Cit. J. Prunskis, Draugas 1971.X.30).

Tiesa, prof. J. Eretas 1964 Toronte savo pranešime, minėdamas apie savo atvykimą į Lietuvą, pagal korespondento atpasakojimą, aiškinęs: "Deja, motina tegalėjusi

jam duoti lėšų tik iki dviejų semestrų. Po to, esą jau beveik reikėję nutraukti studijas. Jį, labai nuliūdusį, girdi, pasitikęs universiteto koridoriuje vienas iš profesorių ir sakęs, kad jis galįs J. Eretui prirodyti darbą, kurį dirbdamas galėsiąs toliau tęsti studijas. Jis buvęs suvestas su lietuviais, kurių tada buvę Friburgo universitete iš Anglijos, Amerikos ir netgi iš tuometinės rusų pavergtos Lietuvos. Tie lietuviai, girdi, jam pasakę: 'Moki eilę kalbų ir mums būtum labai reikalingas. Dirbk su mumis, mes pačiam mokėsime po 250 frankų mėnesiui. Sutikau, esą, kur nesutiksi! Taigi dirbau ir mokiausi. Už lietuvių pinigus baigiau universitetą" (Pr. Alšėnas, Draugas 1964.VII.18).

Paskutinio sakinio nereikia suprasti tiesiogine prasme. Tai tik elegantiškas gestas klausytojui. Visas tas bendras darbas spaudos srity tėra aplinkybės, kurios suvedė Eretą su lietuviais. Betgi ne jos apsprendė nukrypimą į Lietuvą ir studijas baigus.

Asmenybių trauka

Atkritus galimai "karjeros hipotezei", tenka sustoti prie paties J. Ereto nurodyto veiksnio jo kalbose 1926 Amerikoje, o Lietuvoje išpopuliarinto prof. St. Šalkauskio straipsnyje, — Mykolo Ašmio vaidmens.

Pats J. Eretas taip apibūdina Ašmio rolę: "Gulėdamas Lozanos ligoninėje mirties patale, jis (Ašmys) graudžiai maldavo manęs jo vietoje vykti Lietuvon. Pažadėti man nebuvo lengva, nes ateičiai buvau nusibrėžęs kitokius kelius, tačiau norėdamas patenkinti paskutines mirštančiojo valandas, pažadėjau nors vieneriems metams vykti į Lietuvą. Taip 1919 vasarą ir padariau" (Juozas Eretas, Stasys Šalkauskis, 65 p.).

Ar mirštantis draugas galėjo turėti tokios sugestyvinės galios? Atsakyti į tą klausimą faktinės medžiagos pateikia A. Skrupskelienė, specialiai tuo klausimu pati susidomėjusi ir arčiau susipažinusi su Ašmio istorija.

"Kai buvau studentė, rašo A. Skrupskelienė — man rodės nelabai realus, nelabai įpareigojantis tas Ereto pažadas, gal ir kiek sulegendintas. Bet sutikusi dabar velionies Ašmio giminaites ir su jom pasikalbėjusi, pajaučiau, kad Ašmys ir Eretas kitaip vargiai ir galėjo padaryti. Iš vienos pusės — darės patikimas Ašmio patriotinis noras net ir mirties valandą. Ašmių giminė buvo atkakliai lietuviška. Ir Mykolo paveikslas man ryškėjo tos visos giminės fone. Chicagoje gyvenanti Mykolo pusseserė, kartu su juo augusi tuose pat gimtuose Poviluose (ne Poveliuose, kaip kartais rašoma!) p. Magdalena Ašmytė Baltrimienė prisimena jo (Mykolo) gimnazijos dienas.

Pagal jos pasakojimą dar būdamas moksleivis, Mykolas buvo apsiskaitęs, net susidaręs nemažą bibliotekėlę. Mokėsi Klaipėdoje, Luizės gimnazijoje. Ten buvo laikomas genialiai gabus, rodomas pavyzdžiu pamokų neišmokusiem vokietukam. 'Gėdykitės — sakydavo mokytojas: — Matote, kaip lietuvis viską gali'. Bet ir tokiam gabiam Mykolui, kaip ir jo pusbroliui Jurgiui ir kitiem lietuviam, nebuvo lengva patekti į gimnaziją. Reikėdavo įtakingų žmonių pagalbos. Tai žeidė jauno žmogaus savigarbą. Ir tai didino jo atkaklumą kovoti dėl teisybės, būti sau žmogum . . .

"Kartą mokykloje — pasakoja toliau p. Baltrimienė — mokytojas, pastebėjęs mano geltonas kasas, pasigėrėdamas tarė: 'Du wirst einmal eine deutsche Walkuere werden'. Nieko neatsakiau, bet parėjus papasakojau na-

miškiam. Mykolas, išgirdęs tai, prikišo: 'Argi nežinojai, ką turėjai mokytojui atsakyti?' Kiek vėliau mokytojas ir vėl pakartojo tuos pačius žodžius. 'Ne, pone mokytojau, nebūsiu, nes esu lietuvė'. Namie Mykolas pagyrė: 'Gerai, mergaite, taip ir reikia'.

Ieškodamas geresnio klimato ir norėdamas išvengti pavojaus patekti į vokiečių saugumo rankas, Mykolas išvyko studijuoti į Šveicariją. Deja, į savo tėviškę iš ten negrįžo. Jam mirus, šeima gavo užuojautas iš Karaliaučiaus ir Halės universitetų rektorių".

Apie Mykolą Ašmį mažą, bet ryškų šviesos ruožą davė ir Amerikos lietuvių delegacijos narys kun. J. Dobužis savo pranešime iš Šveicarijos, rašydamas, kad 1919 gruodžio 1 vakare 10 val. mirė Ašmys, turėdamas 30 metų. "Darbštus, rimtas, malonus, draugiškas ir didžiai doras, visų jis buvo mylimas. Jojo mirtis visiems, kas jįjį pažinojo, širdį suspaudė sunkiais nuliūdimo jausmais".

"Dar gyvas būdamas a.a. Mykolas Ašmys džiaugėsi savo viengenčių Tilžėje, Įsrutėje ir kitur pasiryžimu dėtis su Didžiąja Lietuva vienon krūvon?" (Darbininkas 1919.I.16).

Iš tolimesnių p. Baltrimienės pasakojimų matyt, kad kuone kiekvienas Ašmių gynė savo lietuviškumą ir kovojo dėl jo. Toj giminėj sutinkame Mykolo senelį, atsikėlusį į Klaipėdą nuo Įsruties, vokiškai visai nemokantį. Jis vedė lietuvę klaipėdietę. Matome ir tokią atkaklią Mykolo senelę, kuri vokiškai pasveikinta lietuviškai teatsakydavo. Klaipėdos kraštą vokiečiam užėmus (1939), dėdė Jurgis, palikęs tėviškėje, išsikovjo, kad jo pase būtų palikta tautybė — lietuvis. Kai jis mirė prieš pat vokie-

čių-rusų karą, lietuviškai laidoti jau buvo uždrausta. Kunigui sukalbėjus maldas vokiškai, iš minios į priekį išėjo mirusiojo pusseserė, jau visai senutė, ir — visų nustebimui — lietuviškai sukalbėjo Tėve mūsų. Niekas neišdrįso jos sustabdyti. Kitas Mykolo dėdė, 80 metų senukas, Hitlerio laikais, vokiškai kalbinamas, atsikirsdavo: 'Ar tu girdėjai, kad Ašmys būtų vokietis?'

Tie atkaklūs lietuviai buvo šviesūs, malonūs savo kaimynam. Kai Mykolo brolis Vilius, karštas patriotas, hitlerininkų buvo suimtas ir išvežtas iš tėviškės, vietiniai vokiečiai jį užtarė ir išgelbėjo. Jie gerbė tiesumą ir atvirumą".

Tokis Ašmių giminės ir Mykolo vaizdas rodo stiprias asmenybes, išaugusias tame Lietuvos pajūryje, Ereto akim žiūrint — šiaurėje, rytuose.

Stiprios asmenybės imponavo studentui J. Eretui. Imponavo ir paskiau dr. J. Eretui. Jį traukė magnetiškai vyresnis kolega St. Šalkauskis; traukė jį M. Krupavičius. Tarp kitų asmenybių, kurios Eretą traukė, paskiau jis minėjo vysk. K. Paltaroką, arkiv. M. Reinį, prof. P. Dovydaitį, M. Pečkauskaitę, K. Pakštą . . . Tuose Rytų žmonėse Eretas matė tai, ko Vakarų žmogus galėjo pasiilgti — gilų dvasingumą, tikėjimą idėja, krikščioniškos idėjos personifikaciją savo gyvenimu. Jam, dinamikos žmogui, buvo pasipildymas ir pagilėjimas santykiai su tokiais žmonėm. Iš čia suprantamas gali būti anas dialogas tarp Šalkauskio ir Ereto: Šalkauskis — Jūs esate mano Vakarai; Eretas — o jūs esate mano Rytai . . .

Tokis dialogas rodo, kad Ereto ir čia sutiktų asmenybių santykiuose vyko tarppersonalinė Rytų ir Vakarų sintezė . . . Ji ypačiai turėjo stiprėti, kada jau subren-

dęs Eretas jautė čia, Lietuvoje, spinduliuojant gyvą asmenybių šviesą, o vakarų Europoje tuo metu ėmė stiprėti dvasinės sutemos, ir jam kilo gilios prasmės klausimas: "quid de nocte?". Tai jį rišo su šiuo kraštu dar labiau, ir jis kraštą darė "antrąją tėvyne" — dvasine tėvyne.

Šia prasme tektų suprasti Ašmio rolę jauno idealisto studento Ereto apsisprendime. Asmenybės trauka, trauka asmenybių iš Rytų, veikė vakarietį Eretą.

Tautinės misijos samprata

Ašmiui duotas pažadas vargiai buvo vienintelis, apsprendęs J. Ereto pasilikimą daugiau nei pažadėtus metus ir Lietuvos pasirinkimą "antrąja tėvyne". Tai lėmė ir jo, kaip šveicariečio, supratimas apie savo tautinę misiją.

Kai prof. J. Eretas 1965lankėsi Amerikoje, viename siaurame rately buvo paprašytas papasakoti ten buvusiam jaunimui apie savo atvykimą į Lietuvą.

"Kaip Jūs jautėtės, kada tėvynę palikę ėmėte dirbti . .?" paklausė viena jauna dalyvė, klausimo nebaigdama, lyg pajutusi, kad gali įžeisti profesorių.

"Aha, suprantu, ką norit pasakyti, — tarė profesorius ir ėmė aiškinti, kaip Šveicarijoje suprantama pareiga savo tėvynei. Gaila, tada neužrašytas buvo jo gyvas ir pagaunantis pasakojimas. Dabar tik iš jo darbų ir pasisakymų atskiruose rašiniuose galima suprasti jo mintis, kuriais atvejais pasitarnavimas kitam kraštui virsta pasitarnavimu savajam, būti, taip sakant, tarp dviejų tėvynių, būti abiem jom ištikimam.

-o-

Prof. J. Eretas — dinamikos atstovas: 1965 Brooklyne

Prof. J. Eretas mėgsta tautinius klausimus spręsti globalinėje žmonijos raidoje, kuri vyksta tam tikrais dėsniais.

Vienas ir pagrindinis toks dėsnis — **tautos gyvenime pirmumas priklauso kultūrinei kūrybai,** ne politinei. Politinės galybės, sukūrusios dideles imperijas, yra laikinės. "Politinės galybės, kad ir galingiausios, amžius vi-

dutiniškai neilgesnis kaip 250 metų . . . jis Europoje dar trumpesnis . . . Šita istorijos taisyklė nedaug turi išimčių" (Juozas Eretas, Gloria mundi, "XX Amžius" 1940, II. 21 Nr. 66).

Antras dėsnis: **kultūrinei kūrybai yra pašauktos mažosios tautos:** "Mažosios tautos kuria kultūrą, kuri patvaresnė už imperijas . . . Iš tiesų, kada stambieji, pasiglemždami vis naujas žemes, kraudami vis didesnius lobius, dažnai nebeturi laiko atskleisti knygą, smulkieji ima nagan mokslą, ugdo meną, išsaugo religiją, tuo pasidarydami pačiais didžiausiais tiesos nešėjais ir teisingumo apaštalais, kuriuose gyvas yra didingasis Europos palikimas" (Juozas Eretas, Kiškių medžioklė, "XX Amžius" 1939.XI.25, Nr. 272).

Europos kultūrą sukūrė "veik vieni mažiukai, nes Europoje — bent praeityje — didesnės valstybės buvo išimtis. Tikrai plotinga tebuvo Rusija, ir ar tik ne ji — proporcingai imant — davė visų mažiausia" (t.p.).

Mažieji ir taikos bei susipratimo saugotojai. Ir šiai minčiai patvirtinti šaukiasi Olandijos buv. užsienių ministerio Patijono autoriteto: "Mažosios tautos tokiam susiartinimui labiau tinka nei didžiosios, nes jos negali būti įtartos slaptom intrygom ir norais užkariauti. Joms geriau sekasi politikoje pritaikyti tuos principus, kurie užtikrina taikų visų sugyvenimą" (t. p.).

Trečias dėsnis: **kultūrų įvairumo, margumo primatas prieš monotoniją ir uniformizmą.** "Pažvelkite tik į geografinius jos (Europos) kontūrus. Kiek čia salų, pusiasalių, iškyšulių! Kiek čia kalnynų, lygumų, baseinų ir žiočių, visokių peizažų ir reljefų!

"Gracingas mūsų žemynas — tai ne Azijos blynas ir ne Afrikos bukumas — šiandien savo šeimoje globoja

34 narius, t. y. daugiau kaip pusę visų pasaulio valstybių, nors apima vos tryliktąją dalį žemės paviršiaus.

"Ir koks čia margumas! Šalia monarchijos — respublika, šalia autoritetinės valstybės — demokratija. Čia kapitalistinė santvarka, ten socialistiška. Vienur romaniškas kraujas, kitur germaniškas, o dar kitur jis upeliais suplūsta. Čia vėl tarp slavų ir germanų įsprausti lietuviai ir netoliese iš Azijos atblokšti estai. Šalia ortodoksų rasi katalikų, greta bezbožnikų — ugningi islamo Pranašo ainiai.

"Tas įvairumas sudaro begalinę įtampą, kuri tai mažėdama, tai didėdama sukelia tūkstančius srovių. Iš jų blyksteli kūrybingoji kibirkštis, kuri mūsų žemyną pripildo genijų būriais, talentų pulkais" (t. p.).

(Šis žavėjimasis pluralizmu atitinka ir prof. J. Ereto bei jo mokytojo prof. J. Nadlerio raktą literatūros kūrėjam suprasti — jų abiejų mėgstamą etnografinį metodą: žvelgimą ne tik į epochą, į socialinę aplinką, į tautinius, bet ir į dar smulkesnius etnografinius vienetus. Lietuva prof. J. Eretui buvo puikiausias pavyzdys tam metodui taikyti bei iliustruoti. Jis kreipdavosi į zanavykus, kapsus, dzūkus, žemaičius, aukštaičius, nes matė kiekvienos šios etnografinės grupės skirtingus charakterio bruožus).

Ketvirtas: **pačios Šveicarijos misija nešti pagalba kitiem.** Tame pat rašiny jau tiesiai kalba apie Šveicarijos vietą Europoje. "

"Kaip atrodytų Eropa nušlavus nuo jos paviršiaus Šveicariją? Ta Šveicarija su savo Pestallociais ir Rousseau, su savo, tarsi į noperską, susigrūdusiais septyniais universitetais, kurių vieną išlaiko vos 175,000 bazeliečių, kitą dar mažesnė Ženeva? Ar reikia didesnio

įrodymo, ką gali po granito krantus išmėtyti ir jų papėdėje susigūžę, daugumas iš ūkininkų kilę, šveicarai, kaip faktas, jog jau 8,000 jų tenka vienas laikraštis, kai tuo tarpu Vokietijoje tam reikia 17,000, Anglijoje net 170,000 piliečių? Ir Tautų Sąjungos rūmus ir idėją ar nesaugo jie?" (t.p.).

Mažųjų misija (taigi ir šveicarų) ne tik kūryba, bet ir labdara, žaizdų gydymas. "Ypač šiandien mūsų diduomenei susikibus, kas šluostys ašaras, gydys žaizdas, kas tęs pūdymaujantį kultūros darbą, jei ne mažuomenė?" (t.p.).

Taip galvojo Eretas jau tuo metu, kai rašė pirmą veikalą apie Lietuvą (1919). Pakartoti verta čia tą jo įsitikinimą apie šveicarų misiją kitom tautom, įskaitant ir Lietuvą. "Laisvas žodis, tartas laisvame krašte — o tokia yra graži mūsų šveicariška privilegija — pretenduoja padėti atseikėti nuskriaustajam kraštui teisingumą. Po to, kai mes, šveicariečiai, esame pas save nuoširdžiai priglaudę ir parėmę lenkus, graikus, armėnus, žydus ir daugelį kitų kovoje su jų tautų engėjais, ir po to, kai mūsų ginamos laisvės, demokratijos ir apsisprendimo idėjos pasidarė bendru kultūringo pasaulio lobiu, kas buvo natūralesnio mums, kurie turėjome jau gangreit ištisą šimtmetį globoti lietuvius emigrantus, kaip šiandien stoti šaukliais kovoje už Lietuvos laisvę ir nepriklausomumą" (Cit. iš prof. Šalkauskio rašinio, Židinys 1934 Nr. 7.40 p.).

Šveicarų misijos supratimas nepasikeitė ir lig šiol. Knygelėje "Vom Adam der Europaeer", išleistoje 1971, įžangą baigia žodžiais "Šveicarui visada priklausė pirmenybė užsistoti už nuskriaustuosius. Jis tai darė dėl grai-

kų, airių, žydų, lenkų, armėnų ir spalvotųjų žmonių; tebus dėl to tai daroma ir dėl baltiečių".

Tai šveicarų tautinė misija — šviesti kitom tautom savo humanistinėm idėjom, padėti tas idėjas jose įgyvendinti.

Anksčiau minėtame paskutiniame Lietuvoje rašytame straipsny ("Nei prakeikimas — nei kriminalas") profesorius užsiminė konkrečiai apie vieną mažos tautos žmogų — švedą Nanseną, kuris, "palikęs mokslininko kabinetą, Didžiojo karo metu rūpinosi kariaujančių (didžiųjų!) belaisviais, ir po karo tėvynės netekusiems vadinamuoju 'Nanseno pasu' padėjo kurti naują gyvenimą" ("XX Amžius" 1940. VI. 1 Nr. 122).

Tai buvo mažos tautos pavyzdys ir dr. J. Eretui palikti savo tėvynę ir nukilti į nežinomą iliuzijom apipintą kraštą humanistiniais sumetimais.

Nuo J. G. Hamanno (1730-1788) ir J. G. Herderio (1744-1803) laikų buvo gyvos kultūrinio pluralizmo ir humanistinės misijos idėjos. "Tikrasis kilmingasis ir tikras karžygys Herderiui yra ne užkariautojas, bet tas, kuris padeda ir globoja, kuris ne griauja, bet stato, kuris pajėgia padaryti iš kaimo miestą, iš paniekintos tautelės išugdyti aukštai kultūringą naciją" (Ignas Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje, 1967, 63 p.).

Tautinės misijos ideologija padeda suprasti dr. J. Ereto apsisprendimą už "didįjį gyvenimo nuotykį".

Anas jaunosios klausytojos nepasakytas klausimas, ar tai suderinama su ištikimybe senajai tėvynei, čia randa panašų atsakymą, kaip klausimas, ar misijonierius, vykdamas į svetimą kraštą, lieka ištikimas savo

tėvynei. Lieka, nes vykdamas jis neatsisako tų vertybių, kurias gavo savo tėvynėje. Priešingai, jis tas vertybes perduoda naujam kraštui. Jis tokiu būdų papildo naujo krašto vertybes savom, plečia, populiarina savosios tėvynės vertybes ir kelia jos reikšmę. Kas savo atsisako, tokis neturi kuo papildyti kito krašto; tokis nepadaro garbės nė savajam kraštui. J. Ereto žodžiais, "dvasinis tad pasidavimas nėra kultūringumo ženklas. Kas kitam pasiduoda, tas jo nepraturtina, tik save ištuština . . . Vienintelė protinga (ir garbinga) laikysena: būti partneriu . . . naujojo humanizmo kūrime būsime vaisingi tada, jei sugebėsime būti partneriais tiems kitoniškumams, kuriuos sutinkame kelyje. Įsidėmėkime: tik ugdydami savumą, būsime naudingi kitiems; pasiduodami — tik trėšime kitų kultūros laukus" (Tremties lietuvis . . .13p.).

Jei J. Eretas būtų "pasidavęs", jis nebūtų sutikęs tų smūgių, kurie žymi jo gyvenimą Lietuvoje. "Pasiduodamas" jis būtų padaręs malonią "karjerą". Bet tik nepasiduodamas, o išlikdamas "partneriu", atsineštom vertybėm papildydamas naują tėvynę, jis ir tapo tokis reikšmingas jos pažangai.

Taip prof. Eretą suprato ir Bazelio spauda, labai šiltai minėdama jo 70 metų sukaktį. Esą prof. Eretas "savo kultūrine ir moksline veikla yra garbingas savo tėvynės atstovas svetimuose kraštuose" (National Zeitung, 1966.X.17 — vertimas Darbininko 1966.XI.8 Nr. 73).

Jis vykdė kultūrinę misiją ir pačioje Šveicarijoje. "Daugel generacijų — rašė kitas dienraštis "Basler Nachrichten" — dėkingos jam už vertybes, kurias jis perdavė jom per vokiečių kalbos ir istorijos pamokas,

nes J. E. rūpinosi iš esmės formuoti charakterius; jis, žodžio menininkas, tai pažymėdavo kaip karališkąjį uždavinį auklėjimo mene. Jo veiklos įvertinimas atsispindi tuo, kad 1956 jis buvo išrinktas (Bazelio Kantono) švietimo tarybos nariu; joje veikia lig šiol kaip katalikų ir krikščionių socialų partijos atstovas."

"Temperamentingas asmuo J. E. nepripažįsta pertraukos poilsiui. Vasarą jis mielai pasitraukia ilgesniam laikui į savo mieląją Malcantone, bet tik tam, kad labiau susitelktų misijai, kuria jis gyvai ir ištikimai buvo prisiėmęs pareigą stiprinti dvasią estų, latvių ir lietuvių, kurių per milijoną dabar išsibarstė po visą pasaulį kaip egzilai" (Basler Nachrichten 1966.X.17).

"National Zeitung" nurodo ir, kuria linkme J. E. formavo charakterius šveicarų mokykloje. Esą Eretui rūpėjo "įdiegti jaunimui atvirą plačią europinę dvasią" (National Zeitung 1966.X.17).

Ir šiuose žodžiuose jau galima įžiūrėti penktą J. E. istoriosofijos dėsnį — **dinamiką žmonijos kaip ir žmogaus raidoje.**

Tiek Lietuvoje "Quid de nocte?" (1936), tiek Šveicarijoje "Abschied vom Europa?" (1955) mato pačios Europos likime kitimo vyksmą: susiskaldymo, izoliacijos, nukultūrėjimo link. Tokis žvilgsnis primena Spenglerio "Untergang des Abendlandes" nuotaikas. Tačiau ir šios dinamikos akivaizdoje autorius nepraranda tikėjimo ateitimi ir pasiryžimo kovoti už Europą bei jos kultūrą, už Europos solidarumą, Europos vienybę, kurios pavyzdžiu jis nurodo Jungtines Amerikos Valstybes.

Tikslumo dėliai tebus ta mintis išreikšta paties J. Ereto žodžiai:

"Politinis pavojus Europai tikrai didelis, nes iš rytų atslenkąs sovietų komunizmas kėsinasi ir į dar laisvąją to kontinento dalį. Ją gali išgelbėti tik susivienijimas visų dar laisvų valstybių į vieną federatyvinę sąjungą — Jungtines Europos Valstybes ... Sugrįžęs 1941 į Šveicariją, tuoj supratau, kad tik šiame susivienijime glūdi dar laisvosios Vakarų Europos išganymas ir kartu viltis išlaisvinti ir Rytų Europą su Pabaltijo valstybėmis. Dėl to nuolatos ir visur raginu mesti nacionalistinį išpuikėjimą, šovinistinę neapykantą, kuria taip smarkiai sergame anapus Atlanto (Europoje). Dėl to greit vėl grįžtu į tuos apkasus, kuriuose dabar giname Europą — visą Europą iki Baltijos jūros". Tai kalbėjo J. Eretas Draugo redakcijoje, atvykęs antru kartu į Ameriką (Draugas 1961.IX.16).

Šis dinamikos ir žmogaus pastangų rolės toje dinamikoje dėsnis padeda suprasti, kodėl J. Eretas taip skubino Lietuvoje šį procesą; kodėl taip atkakliai skelbė ir veiksmais vykdė lietuvių kultūros, socialumo, vienybės bei aktyvaus įsiliejimo į tarptautinį srautą dinamiką.

Ta pačia kryptimi jis norėtų ir Šveicarijos dinamikos. Nors šveicaras yra perdaug "sotus" spartesniam žingsniui, bet J. Eretas tiki pozityviu apsisprendimu ir džiaugiasi pirmais žingsniais. Privačiame laiške, atsiliepdamas į šveicarų spaudos palankų atsiliepimą apie jį jo 70 metų sukakties proga, rašė:

"Visa mūsų spaudos akcija man buvo staigmena. Tą akciją galima aiškinti tuo, kad šveicarai dabar pradeda išeiti iš savo politinės izoliacijos ir pasuko į tą kelią, kurį aš jiem seniai nurodinėjau — į tarptautinio solidarumo kelią. Dėl to ir mano 'markė' smarkiai pakilo.

Džiaugiuos, kad dabar ir mano politinė įtaka auga, nes tuo laimi ir baltų reikalas" (1966.XII.2).

Ereto ir Sauerveino paralelė

J. Eretas nebe pirmas savo veiklos sritim pasirinko Lietuvą. Jį gali ryškiau vaizduoti jo pirmatako Jurgio Saeurveino likimas. Sauerveinas (1831-1904), vokietis, hanoverietis, M. Lietuvoje kėlė tautinį susipratimą; vadovavo lietuvių organizacijom; sukūrė M. Lietuvai himną "Lietuviais esame mes gimę"; kelis kartus buvo lietuvių kandidatas į Prūsijos seimą. Po trečio nepasisekusio mėginimo Sauerveinas kapituliavo, nusivylęs lietuviais: esą "vergpalaikiai" jį į rinkimus įtraukę ir apleidę. "Gėda tiem, kurie privertė mane palikti tą žemę, kurios lyg sūnumi buvau pastojęs". Išvyko, ir ryšiai su lietuviais nutrūko.

Nutrūko, nes tarp Sauerveino ir lietuviškos visuomenės nebuvo pakankamos tarpusavio traukos. Visuomenė nebuvo pajėgi pajausti Sauerveinui tiek traukos, kad eitų paskui jį. Sauerveinas neturėjo tiek traukos į tą visuomenę, kad laimė ir nelaimė jų neišskirtų.

Eretas, kaip ir Sauerveinas, atvyko į Lietuvą su idealistine misija. Abiem iliuzijos dužo, susidūrus su tikrove. Dužo ne jų idėjos, bet idėjų įvykdymo galimybės. Tačiau Eretas nekapituliavo. Ir palankiose ir nepalankiose sąlygose, ir visuomenės gerbiamas ir niekinamas ar visai be visuomenės, nenustojo tarnavęs, literatūriniu vardu sakant, savo Dulcinėjai — Lietuvai. Tai deklaravo ir jo žodžiai, kai paskutiniu kartu atvykęs į Ameriką buvo Draugo redaktoriaus kun. J. Prunskio paklaustas: ar norėtų liktis Amerikoje?

Į tai Eretas atsakė: "Kodėl ne, nes visur jaučiuosi gerai, kur verda vienybės dvasioje kūrybiškai dirbamas darbas. Bet toks yra reikalingas ir sename kontinente, o ten darbuotojų mažai. Dėl to jaučiu pareigą grįžt į "apkasus" ties Lietuvą taip spaudžiančiu komunizmu. Tačiau aš juose nepasislėpsiu, atskiriems uždaviniams mielai vyksiu ten, kur būsiu reikalingas ir kviečiamas" (Draugas 1965.I.7).

J. Eretas čia atrodo tebėra ištikimas dar 1937.II.3 jo cituotiem dr. J. Basanavičiaus žodžiams: "Juk tik tai turi vertę, jei mums pasiseka ką gero žmonėms ir žmonijai padaryti."

(Ir tikrai — kviečiamas jis atliko tokius uždavinius, kurių negalėjo atlikti tuo metu kiti išeivijoje esą lietuviai — parašė dvi stambias monografijas: apie St. Šalkauskį ir K. Pakštą!).

Tokia yra J. Ereto trauka į tą egzilėje atsidūrusią tautos dalelę. Pastarosios trauką Ereto link gali išreikšti čia esančių veikėjų pasisakymai apie J. Ereto rolę lietuvių tautoje.

A. Vaičiulaitis: "Jis įnešė į mūsų valstybę milžinišką kultūringo pasaulio srovę, visam veikimui davė moderniškus ir europietiškus metodus" (Draugas 1942.VI.18).

Dr. J. Vaišnora: "Be Ereto Lietuvos religinis, tautinis, kultūrinis, visuomeninis ir politinis gyvenimas neįsivaizduojamas. Apvaizda Lietuvai sunkiais laikais atsiuntė vyrą, kuris padėjo statyti nepriklausomybės rūmus ir savo garbinga asmenybe juos išpuošė" (Draugas 1966.X.29).

Dr. J. Grinius: "Lietuvių individualistinėje visuomenėj, kurią rusai per daugelį metų buvo nuteikę anarchistiškai, mūsų sukaktuvininko moralinės savybės (ener-

gija ir pareigingumas) būtų turėjusios sudužti, jeigu jų nebūtų stipriai rėmęs vakarietiškas jo talentas — sugebėjimas organizuoti. Šita savybė prof. Eretas nemažiau pasitarnavo Lietuvai už savo pareigingumą, kuris daugeliui lietuvių tebeteikia stiprybės dabar, mūsų tautinių sutemų metais (Draugas 1966.XI.26).

Tai jau vertinimas iš perspektyvos. Laiko perspektyvoje aprimsta bent kiek aistros, atsiranda daugiau pajėgumo pažvelgti objektyviai tiek į Smetoną, tiek į Raštikį, tiek į K. Škirpą, tiek į Eretą ir kitus asmenis, kurie savo laiku rodės tokie kontroversiški.

Bręstančioje visuomenėje atsiranda ir dėkingumo ženklų, kurių miniatiūra gali rodytis J. Botyriaus žodžiais:

"Prof. J. Ereto draugiškumą labiausiai patyriau, jau studijas baigęs ir ieškodamas mokytojo vietos. Jisai man, eiliniam studiozui, nepatingėjo dvejetą kartų skambinti į tolimą provincijos užkampį, pranešdamas, kur yra galimybė gauti vietą ir kaip jos siekti ... Deja, vėliau nė trumpu vizitu nepareiškiau savo profesoriui padėkos — per toli buvau dar atsilikęs nuo šveicarų šaly išaugusio prof. Ereto humaniškumo".

Tuose žodžiuose slypintis dabartinis jausmas rodo ne vieno tų žodžių autoriaus humanistinį subrendimą, tarp kurio ženklų yra respektas kitam žmogui, paslaugumas kitam padėti ir dėkingumo pareiškimas. Toki jausmai suriša asmenį su visuomene. Toks jausmas dabar, gal būt, stipriau jaučiamas ir prof. J. Ereto atžvilgiu. To jausmo išraiška buvo ir Lietuvių rašytojų draugijos gestas J. Eretui — 1954 išrinko jį savo garbės nariu.

Su dabartine egzilėje esančia visuomene, gal tikriau su jos vyresniąja generacija, J. Eretą sieja ir panaši *vertybių gradacija*, būtent, pirmumą atiduoti visuomeniniam idealui, antrame plane paliekant asmeninių pergyvenimų narpliojimą, savosios egzistencijos analizę. Ką tie žodžiai konkrečiai reiškia, rodo laikraščio redaktoriaus paklausimas prof. J. Eretui apie jo "romantiką", apie jo santykius su Salomėja Nėrim. Tų santykių nedementuodamas, J. E. paaiškino:

"Salomėja Bačinskaitė buvo mano studentė, net artima, nes jos pagrindinė šaka universitete buvo mano dėstoma germanistika. Abu buvova ir ateitininkų meno draugijos "Šatrijos" nariai, todėl dažnai susitikdavova ir privačiai. Iš to ir išaugo ta simpatija, kuri 1928 metais ją paskatino keliauti į Šveicariją, kur aš tuokart praleidau vasaros atostogas. Tačiau jos toli siekią sumanymai nebuvo suderinami su mano būkle — juk aš tuomet jau buvau vedęs, — todėl ir užsimezgė ta nelaimė, kuri vedė ją prie tam tikro lūžio jos gyvenime. Tai įvyko daugiau iš apviltos meilės, negu iš sąmoninko perėjimo į kitą pasaulėžiūrą, kuri — kiek aš patyriau — jai niekad nebuvo prie širdies".

Bet kai laikraštininkas gundė profesorių, ar nevertėtų visa tai aprašyti, išgirdo džentelmenišką atsakymą: "Gal reiktų imtis ir to. Tačiau vėliau, kada jau kitos plunksnos pavargs. O dabar kietus savo reikalavimus stato mūsų egzilės reikalai" (Draugas 1965.I.7).

Aiškiau sakant, dabar ne meilės istorijų metas — pirmumas priklauso kovos reikalam — kovos už tautinę ir humanistinę egzistenciją. Tos kovos dvasią ir programą lyg pats sau būtų kartojęs kaip rekolekcijas

(žr. "Mintys rekolekcijoms pačiam sau", Lietuvių Dienos 1967 vasario nr.).

(Šį prof. J. Ereto "vertybių pirmumą" respektavo ir šio rinkinio rašiniai — težiūrėjo į jo tarnybą anai didžiajai Dulcinėjai Lietuvai ir jos vaikam.

Čia nebuvo siekta nei asmeninės biografijos, nei sukaktuvinės panegirikos. Tebuvo siekta užrašyti ir vienon vieton surinkti faktus, kiek dar jų galima šiuo metu surinkti.

Tie faktai rodo ne tik Ereto darbus, bet ir tai, kad jau esame tokia visuomenė, kuri pažįsta solidarumą su savo nariais veikėjais ir moka atiduoti pirmumą tom idėjom ir tiek rūpesčiam, kurie šiuo metu yra pirmumo verti).

III.

Rašinių įvade buvo suminėta visą nepriklausomybės laikotarpį Lietuvos terene trukusi įtampa tarp Rytų ir Vakarų; tarp ateizmo ar religinio indiferentizmo ir krikščioniškos pasaulėžiūros: tarp demokratijos ir totalistinės minties.

Bet atėjo jėga iš šalies ir visą nepriklausomos Lietuvos gyvenimą sugriovė.

Ar tų poros dešimčių metų visos pastangos tebuvo tik aklo likimo žaismas? Ir Ereto darbas buvo beprasmis?

Pirmas įspūdis perša pesimistišką atsakymą. Anot Baranausko, "visa prapuolė" . . . Svetima jėga sunaikino Ereto ir kitų nepriklausomos Lietuvos generacijos raštus; sunaikino institucijas, sunaikino vadovaujančius žmones; atėmė visas galimybes reikštis idėjom, kuriom bu-

vo tada avangardinės — krikščioniškom, demokratinėm, vakarietinėm idėjom.

Pirmą tokį įspūdį kiek prablaivo faktai Lietuvoje. Dabartiniai faktai, Putino Mykolaičio žodžiais, "ne viskas sutemose žuvo".

Nežuvo per 22 metus žadintas tautoje, ypačiai jaunime, kultūrinis *veržlumas*, kurį skelbė diegė, ugdė, spartino visos minėtos kultūrinis avangardas. Lietuvoje kultūrinis veržlumas ir dabar prasimuša pro griežčiausius varžtus ir iškelia Lietuvos vardą pasaulio opinijoje.

Per 22 metus į širdį įėjęs *laisvės* pajautimas buvo toks stiprus, kad už jį suklota savanoriškai tūkstančių tūkstančiai aukų. Laisvė nuslopinta svetimos priespaudos, bet *laisvės troškulys* tebėra gyvas; gyvas tebėra troškulys Vakarų kultūros, gyvas troškulys tikėjimo laisvės; gyvas troškulys pagrindinių žmogaus teisių.

Kol tas kūrybinis veržlumas gyvas; kol gyvas laisvės ir žmoniškumo ilgesys, tol ir tauta yra gyva. Tol yra prasmingas anas 22 metų darbas ir aukos. Tol prasminga skelbti pasauliui, kad tauta tebėra gyva; prasminga reikalauti, kad gyvam žmogui būtų grąžintos žmogaus teisės.

Šia prasme J. Ereto ir daugel kitų darbai nebuvo veltui.

Šia prasme J. Ereto veikla nėra baigta ir negali būti baigta . . .

Kas tie kiti, kurie tą veiklą tęs — kas žino. Bet jie ateis ir estafetę perims . . .

PASTABOS

Prie 216 psl.:

Pulk. Žuko pasakojimas epizodas nebuvo kur kitur minimas, tad teko detalių pasiteirauti prof. J. Ereto. Epizodą jis patvirtino, pasakodamas:

"1920.X.9 lenkų generolui Želigovskiui įsibrovus į Vilnių, susidarė Lietuvos nepriklausomybei mirtinis pavojus. Tokioje situacijoje negalėjau ramiai sėdėti. Užsienių reikalų ministerijoje Kaune, kur tuomet buvau Informacijos departamento ir Eltos direktorius. Dėl to nutariau stoti savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Gavęs tam tikslui leidimą iš savo šefo, tos ministerijos valdytojo, dr. J. Purickio, aš prisistačiau krašto apsaugos ministeriui Konstantinui Žukui. Jis mane su džiaugsmu priėmė ir rekomendavo Šaulių Sąjungos pirmininkui Vladui Putvinskiui. Šis man pasiūlė pasidarbuoti jo Tiekimo skyriuje, kuris aprūpino mūsų kariuomenę pietiniame fronte amunicija, maistu ir kitais reikmenim. Kadangi toks administracinis-valdininkiškas darbas man, Šveicarijos armijos leitenantui, nebuvo prie širdies, aš stojau į I-ą Savanorių pulką, kurį Aukštojoje Panemunėje suorganizavo pulk. Kazys Škirpa. Tokiu būdu aš 1920.X.15 tapau jo adjutantu. Eidamas šias pareigas, aš pirmą kartą tiesiogiai susidūriau su Lietuvos jaunimu ir jį pamilau. Šis pirmas malonus susitikimas mane vėliau (1922) paskatino atsistoti "Pavasario" sąjungos priekyje.

Didžiausiam pavojui Lietuvai praėjus, aš 1920.XII.6 grįžau prie savo tiesioginių pareigų Užsienių reikalų ministerijoje, kur dar dirbau iki 1922 vasario mėnesio. Išvykstant iš Savanorių pulko, jo vadas Škirpa man įteikė tarnybos lapą su šiltais dėkingumo pilnais žodžiais".

Prie 222 psl.:

J.E. savo kelionių maršrutą pradėjo nuo Chicagos ir jos apylinkių — atvyko į čia birželio 18 ir lankėsi per visą liepos mėn., be Chicagos vietovių, dar Westville (Ill.), St. Louis, Spring Valley, Springfield, Bridgeport (Ill.), Sheboygan (Wis.).

Nuo rugpiūčio pradžios patraukė į rytus, sustodamas Detroite, Niagara Falls, Clevelande, Philadelphijoje. Maršruto viršūnė buvo Vyčių seimas Waterbury rugpiūčio 24-26. Po jo rugsėjo mėn. dar lankė Naujosios Anglijos kolonijas, beveik kiekvieną dieną vis naujoj vietoj kalbėdamas: Worcester (Mass.), N. Haven (Conn.), N. Britain, Hartford, So. Manchester (Conn.), Norwood (Mass.), Cambridge, So. Boston, Brockton, Lowell, Lawrence (Mass.), Manchester (N. H.), Gardner (Mass.), Westfield (Mass.), Bridgeport (Conn.). Rugsėjo 23 New Yorko ir New Jersey Vyčiai surengė Elizabethe atsisveikinimo vakarienę, ir kitos dienos vakarą J. E., kaip rašo Vytis, "iškeliavo ant laivo".

Kelionių maršrutą tvarkė Vyčių centro valdybos raštininkė Adelė Rubliauskaitė.

Prie 236 psl.:

Kad būta asmenų, kurie priskyrė J. Eretui karjerizmą, kalba ir Mykolas Vaitkus savo atsiminimuose.

"Būta asmenų, jam priešingų, kurie žvaira akim į jį žiūrėjo: mat, iš kažkur pas mus atsibastęs svieto perėjūnas mūsų padorios, ramios visuomenės neramint... Svieto perėjūnas? Dieve, duok mums kuo daugiau tokių perėjūnų! — taip man rodės. Ir aš jį laikau vienu iš vertingiausiųjų mūsų nepriklausomojo periodo veikėjų" (Nepriklausomybės saulėje 1918-1940, V tomas, pirmoji dalis, 82 p.).

Kitoje atsiminimų knygoje M. Vaitkus ir konkrečiai sumini, kad prieš J. Eretą buvo nusistatęs prezidentas A. Smetona. Pagal M. Vaitkaus žodžius, kai 1932 buvo įkalinti Marijampolėje prof. P. Dovydaitis, prof. J. Eretas ir dr. J. Leimonas, tai M. Vaitkus nuėjęs pas prezidentą ir suimtuosius užtaręs: "kam, girdi, be reikalo suėmėte tuos padorius, visuomenėje įtakingus vyrus? niekam iš to naudos nebus, o tautininkams vien pakenks žmonių akyse.

Prezidentas atsakė maždaug šitaip:

— Dėl profesoriaus Dovydaičio — neturiu jam prikišti nieko ypatingo. Jis daugiau man prikiša, ir tai, savo papročiu, grubiai, nekalbant apie tai, kad nesupranta mano linijos. Jis — ne politikas, vien darbštus mokslo vyras, ir jam reikėtų to laikytis. O jis kišas ne į savo sritį. Tačiau nelaikau jo pavojingu. Galima būtų jį ir paleisti.

Pasidrąsinęs aš ėmiau užtart ir poną Eretą su Leimonu. Į tai Smetona:

— Na, dėl Leimono — tiek to. Jis už Dovydaitį paslankesnis ir energingesnis. Bet ne iš pavojingųjų. Taigi — transeat! Galima ir jį paleisti. Tačiau tas Eretas, Eretas! Tas svieto perėjūnas. Tas prisiplakėlis! Aš jo nekenčiu! Tas parazitas, mėgiąs, apsivijęs svetimą kūną, čiulpt jo syvus! Ne, nekalbėkit man apie jį!" (Mykolas Vaitkus, Nepriklausomybės saulėj 1918-1940. Atsiminimai. VI tomas, antroji dalis 1968, 127-8 p.).

-o-

Iš M. Vaitkaus atsiminimų kitoj vietoj tame pat tome galima spėti, kokios priežastys palenkė prezidentą taip nusistatyti prieš J. Eretą. Esą M. Vaitkus, būdamas pas prezidentą, skatinęs jį pagerinti santykius su katalikų visuomene — pirmiausia su Ateitininkija. M. Vaitkus siūlęs: "Susitarus tuoj galima būtų sušaukti jos visuotinį suvažiavimą. Jūs, pone prezidente, savanoriškai praneštumėte prezidiumui (žinoma, iš anksto, o mes jau iš anksto žinotumėm, kas čia per dalykas), kad norite atvykti į suvažiavimą ir keletą nuoširdžių žodžių tarti . . .

— Ne, tai negalima!. Jau turiu asmeninio patyrimo, kas gali atsitikti. Juk buvo, kaip ir pats žinote, visuotinis Pavasarininkų suvažiavimas, ir ponas Eretas, suvažiavimo organizatorius, pakvietė mane, kad atvykčiau į tą suvažiavimą pasakyti sveikinamo žodžio. Aš, pasitikėdamas suvažiavimo civilizuotumu, sutikau ir nuvykau. Ir ką gi? Jūsų vyriausias vadovas, kunigas Mykolas Krupavičius, nepaisydamas to, kad aš esu Lietuvos valstybės galva ir atstovauju visai tautai, iškoneveikė mane. Ne, negaliu rizikuoti, kad ir dar kartą kuris nors iš jūsų gražbylių netolerantų išniekintų vyriausiąjį Tėvynės atstovą!" (ib. 131 p.).

M. Vaitkaus atpasakotas prezidento A. Smetonos pareiškimas paskatino kreiptis ir į antrą pusę pareiškimo dėl to paties epizodo, 1927 metų incidento. Prof. J. Eretas atsakė:

"Pavasario" sąjunga padarė savo pirmą kongresą Šiauliuose, norėdama išbandyti savo jaunas jėgas pirmiausia provincijoje. Tam bandymui pasisekus, sąjungos centro valdyba nutarė 1927 m. panašų kongresą padaryti jau Kaune. Ten jis ir įvyko tų metų liepos pradžioje.

Prof. J. Eretas 1927 "Pavasario" s-gos sąskrydžio atidaryme. Iš k. A. Tylenis

Prieš tai nuvykau į prezidentūrą pakviesti į tą šventę tuometinį valstybės prezidentą Antaną Smetoną, kuris ir sutiko atvykti. Iš ryto jis atvyko į iškilmingas mišias, kurios buvo laikomos Rotušės aikštėje prie specialiai įrengto altoriaus. Po to sekė sveikinimai. Pirmiausia sveikino prez. Smetona, kuriam dalyviai (per 10,000) paplojo tik silpnai. Paskui paeiliui kalbėjo stambesnių katalikiškų organizacijų atstovai, jų tarpe krikščionių demokratų, Ūkininkų s-gos ir Darbo federacijos. Krikšč. demokratų vardu kalbėjo kun. M. Krupavičius. Kalbėjo karštai, ragindamas jaunimą paremti Katalikų akciją ir sustiprinti krašte demokratiškumą. Susirinkusieji jį gerai suprato — nors jis nedarė nė jokių aliuzijų į asmenis — ir dažnai pertraukė jo kalbą plojimais. Jam bekalbant p. Smetona pakilo ir kartu su savo palydovais išėjo iš aikštės.

Sveikinimams pasibaigus, priėjo prie manęs prezidento adjutantas, karininkas, ir liepė tuojau atvykti į prezidentūrą. Ten p. Smetona mane priėmė nemandagiai ir išbarė, kam aš leidęs kalbėti po jo dar ir krikšč. demokratų bloko atstovams. Būtų užtekę jo vieno, nes jis dabar atstovaująs ir valstybei ir liaudžiai. Aš jam aiškinau, kad aš, būdamas demokratas, esu tos nuomonės, jog katalikišką jaunimą gali sveikinti ir katalikų visuomenės atstovai. P. Smetonai mano aiškinimas labai nepatiko. Jis nervinosi ir įvykį laikė laesium majestatis. Po to dar kategoriškai pareiškė, kad jis popiet neatsilankysiąs į sporto ir dainų šventę, jei dar būtų sakoma tokių kalbų. Aš jam atsakiau, kad nenumatyta daugiau kalbų. Dar kartą mane išbaręs, jis mane atleido nemaloniu gestu.

P. Smetona popiet atvyko. Kadangi jau daug kas buvo sužinoję, kaip rūsčiai jis buvo pasielgęs su "Pavasario" federacijos pirmininku ir kongreso ruošėju, jis buvo sutiktas šaltai. Atitinkama buvo ir jo laikysena: jo pažeista ambicija neleido jam įsijungti į bendrą šventės entuziazmą— jis laikėsi visai formaliai.

Šis incidentas dar 1932 m. turėjo savo pasekmių. Man tais metais suplanavus vėl suorganizuoti panašų kongresą Kaune, p. Smetonos vyriausybė to neleido. Tą vasarą tegalėjo įvykti mažesnio pobūdžio rajoninis kongresas Marijampolėje, per kurį, protestuodami prieš tokį laisvės varžymą, kalbėjo prof. Dovydaitis, dr. J. Leimonas ir aš. Po kelių dienų mes visi trys bovome Marijampolės karo komendanto administraciniu būdu nubausti trim mėnesiam kalėti ir pasodinti į Marijampolės kalėjimą.

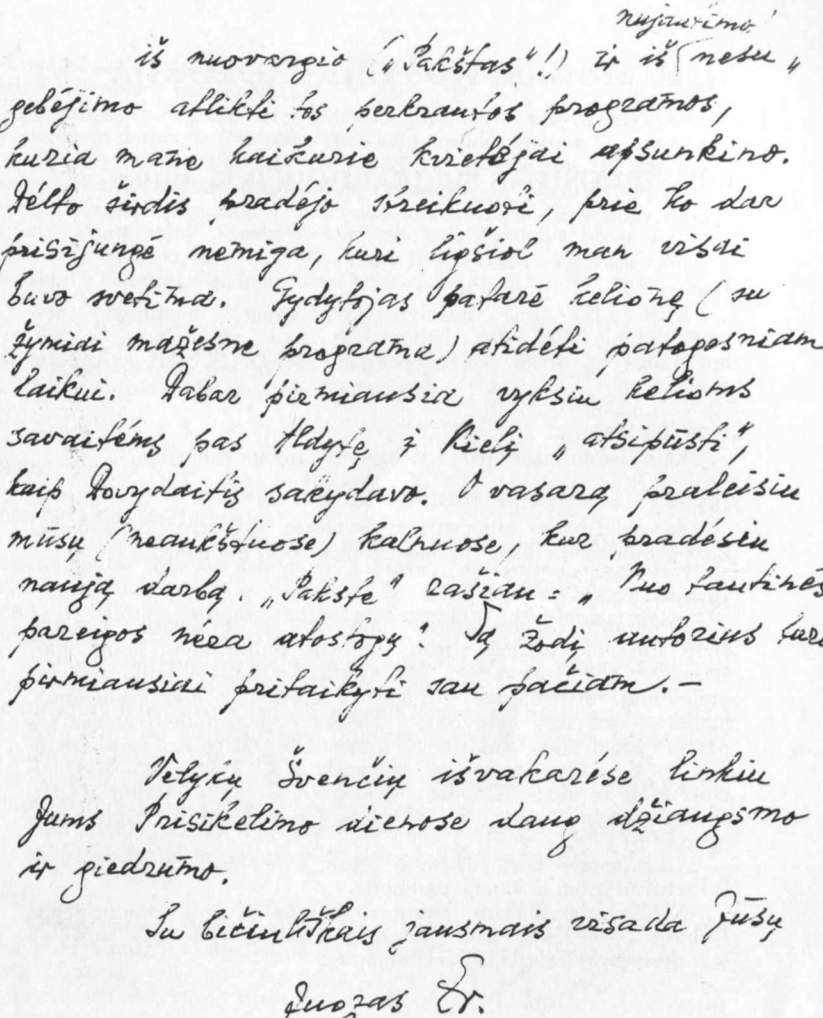
Tuo laiku (VII.31) Šakiuose gimė mano antroji duktė. Sužinoję apie tai, svarstėme kartu, kokiu vardu ją krikštyti. Dovydaitis pasiūlė vardą — Laisvutė, nes ji tada būtų simbolis visų mūsų pastangų. Jis taip pat pasiūlė ją pakrikštyti tik mums atgavus laisvę ir kad šventėje tegalės dalyvauti, kas kada nors buvo sėdėjęs kalėjime. Taip ir įvyko. Laisvutę krikštijo kan. P. Dogelis, sėdėjęs bolševikų kalėjime, krikšto tėvas buvo Dovydaitis, o krikšto motina buvo Ona Labanauskaitė, taip pat nukentėjusi nuo to meto režimo."

Prie 254 psl.:

Apie J. Ereto santykius su Salomėja Nerim buvo rašęs dr. Jonas Grinius Aiduose 1961 Nr. 4, 175-6 p.; paskiau rašė Mykolas Vaitkus, Nepriklausomybės saulėje 1918-1940.VII tomas, trečioji dalis 1969, 150-152 p.

Prof. J. Eretas 1971 gruodžio 4 St. Šalkauskio minėjime Muenchene

Prof. J. Ereto laiško faksimilė

J. E. BIOGRAFIJOS CHRONOLOGIJA

I. PASIRUOŠIMAS ŠVEICARIJOJE (KIK 1919)

1896:

X.18 J.E. gimė Bazelyje (Šveicarijoje) amatininko šeimoje. Tėvui (1870-1900) darbovietėje žuvus, sūnų Juozą ir dukterį Luizą (g. 1898) augino motina (1859-1941), pati uždarbiaudama.

1913 (iki 1917):

Kaip skautininkas vadovavo Bazelio skautam katalikam.

1915:

Bazelyje baigė gimnaziją ir Šveicarų Friburgo, Bazelio bei Lozanos universitetuose studijavo germanistiką bei istoriją.

1918:

Profesorių rekomenduotas kun. dr. J. Purickiui, E. nuo II.10 Lozanoje pradėjo dirbti Lietuvos informacijos biure. Kartu su M. Lietuvos veikėju M. Ašmiu (1891-1918) leido spaudos biuletenius ir redagavo žurnalą "Litauen". Ašmio padedamas, pradėjo mokytis lietuviškai. Nesant spausdintos gramatikos Ašmys gabaliukais surašinėjo gramatikos taisykles savo bičiuliui. J. E. susipažino su S. Šalkauskiu, K. Pakštu, V. Mykolaičiu-Putinu ir kitais lietuviais studentais. — Šalia studijų ir darbo Informacijos biure E. atliko karinę tarnybą ir tapo leitenantu.

XII.6 Ašmys Lozanoje mirė gripu. Prieš mirtį prašė E. vykti Lietuvon ir ten jo vietoje darbuotis.

XII.22 gavo daktaro laipsnį už disertaciją apie jėzuitų teatrą Friburge. — Kartu gavo kvietimą Paduvos-Venecijos universitete dėstyti vokiečių kalbą bei literatūrą.

1919:

Nuo sausio iki rugpiūčio dirbo kaip spaudos specialistas Berne prie Lietuvos misijos (t. y. neoficialios Lietuvos at-

stovybės). — Išleido vokiečių kalba knygą apie Lietuvą, kuri buvo pakartota ir prancūziškai.

Rugpiūčio mėn. dr. J. Purickis, Lietuvos atstovas Berlyne, pakvietė E. darbuotis prie atstovybės kaip spaudos attachė.

Spalio mėn. Lietuvos vyriausybės pakviestas į Kauną kaip užsienių reikalų ministerijos patarėjas ir pavestas organizuoti informacinį aparatą. — X.15 atvyko į Kauną ir buvo apgyvendintas "Metropolio" viešbuty, kuriame tada "grindys buvo sulūžusios ir bėgiojo žiurkės" (Draugas 1964.XII.18). E. Rašė Šalkauskiui į Friburgą: "Kaunas — tai kietas pabudimas".

II. VEIKLA LIETUVOJE (1919-1941)

A. Visuomeninio darbo persvara (1920-1928)

1920:

Nuo I.27 (iki 1922 pavasario) Aukštuosiuose kursuose dėstė vokiečių kalbą bei literatūrą.

IV.1 pakeltas į užsienių reikalų ministerijos informacijos departamento ir jo įsteigtos Lietuvos telegramų agentūros (Eltos) direktorius. Tose pareigose E. Berlyne, Paryžiuje, Londone ir kitose sostinėse užmezgė santykius su kitom agentūrom.

VII su užsienių reikalų ministerija kėlėsi į Vilnių. Gen. Želigovskiui okupavus Vilnių, E. po kelių dienų ten grįžo specialiu traukiniu ir evakuavo lenkų užkluptus Lietuvos tarnautojus.

Nuo X.15 iki XII.6 tarnavo pirmame savanorių pulke ir buvo jo vado (K. Škirpos) adjutantas.

Ženevoj įvykusiose su Lenkais derybose ėjo spaudos attache pareigas prie Lietuvos delegacijos.

Nuo 1920 rudens (iki 1922) Dramos studijoje prie Valstybės teatro Kaune dėstė visuotinę literatūrą bei teatro istoriją.

1921:

Kun. Tumo Vaižganto ir kitų kviečiamas prisidėjo prie Blaivybės draugijos atgaivinimo ir balandžio mėn. įkūrė jos organą "Sargybą".

Pavasarį dalyvavo Briusely derybose su Lenkais dėl Hymanso projekto kaip spaudos attache.

X.12 Helsinkyje išgavo Suomijos vyriausybės pripažinimą Lietuvai de jure.

Pakviestas nariu į Lietuvos fizinio lavinimo s-gos centro komitetą.

1922:

Informacijos aparatui susiorganizavus, E. II.4 pasitraukė iš valdinės tarnybos.

III.22 kartu su kitais įkūrė Lietuvos sporto lygą ir toliau buvo jos valdybos nariu. Redagavo pirmus Lygos laikraščio "Sporto" numerius.

Pavasarį buvo išrinktas "Pavasario" s-gos pirmininku.

V. kartu su K. Dineika įkūrė Lietuvos gimnastikos ir sporto federaciją (LGSF).

VI.9 pakviestas į Lietuvos universiteto Teologijos filosofijos fakultetą ekstraordinariniu profesorium visuotinės literatūros katedrai vadovauti. Dėstyti pradėjo IX.1.

Vasarą priėmė Lietuvos pilietybę. — Vasarą atstovavo Lietuvai Vienoje krikščionių politikų suvažiavime.

X.22 priimta nariu į Lietuvių katalikų mokslo akademiją.

1923:

I.17 drauge su K. Dineika įkūrė sporto laikraštį, LGSF organą, "Jėgą ir grožį", kuris ėjo iki 1930.

Padėjo prie Blaivybės draugijos įkurti Angelo Sargo vaikų laikraštėlį "Angelą sargą", vėliau pavadintą "Žvaigždute, kuris ėjo iki 1940.

Išrinktas į Krikščionių demokratų partijos centro komitetą.

V.12-13 išrinktas Marijampolės apygardoje tos partijos sąraše į antrąjį seimą.

1924:

Pavasarį iš seimo pasitraukė.

VII.4-6 Šiauliuose suorganizavo pirmą pavasarininkų kongresą (7000 dalyvių). Išrinktas į tos s-gos garbės pirmininkus.

Rudenį sudarė Lietuvos universiteto studentų literatų-menininkų būrelį, kuris 1925 persitvarkė į studentų ateitininkų meno sekciją ir 1926 persiorganizavo į korporaciją "Šatrijos" vardu.

1925:

IV.15 vedė studentę Oną Jakaitytę (1898-1954) iš Sintautų valsčiaus ir su ja išaugino sūnų Juozą (g. 1926), būsimą filologą,

gimnazijos mokytoją, ir dukteris: Aldoną (g. 1928), būsimą dramos aktorę; Laisvutę (g. 1932), būsimą paišybos mokytoją; Birutę (g. 1934), būsimą sekretorę, ir Juliją (g. 1938), būsimą mokytoją.

Įkūrė drauge su kitais "Pavasario" liaudies universitetą, vėliau pavadintą vysk. Valančiaus vardu.

Prie ministerių kabineto įsteigtuose 1925-26 Administracijos kursuose dėstė literatūrą ir žurnalistiką.

1926:

VI.15 nuvyko į Ameriką Lietuvos katalikų jaunimo vardu dalyvauti pasauliniame eucharistiniame kongrese Chicagoje (VII.20-24). Po to aplankė eilę lietuvių kolonijų bei Vyčių skyrių ir grįžo Lietuvon rugsėjo gale.

1927:

IV.3 universiteto salėje surengė Beethoveno minėjimą jo 100 metų mirties proga.

VII.2-4 surengė Kaune jubiliejinį pavasarininkų kongresą (11,000 dalyvių). Čia leisdamas kalbėti ir M. Krupavičiui, užsitraukė prezidento A. Smetonos nemalonę, kuri skaudžiai palietė J.E. akademinę karjerą.

B. Mokslinės veiklos persvara (1928-1940)

1928:

I.4 LGSF metinėje konferencijoje pakeltas į garbės narius.

VII.2 išrinktas į Katalikų veikimo centro vyriausią valdybą, kurioje išbuvo keletą metų.

VII-VIII Kelionė į Vokietiją ir į Šveicariją rinkti medžiagos Goethės jubiliejui švęsti (1832-1932).

XII.29-31 metinėje "Pavasario" federacijos konferencijoje vadovybę, kurioje jam visą laiką uoliai buvo padėjusi Ona Labanauskaitė, perleido dr. J. Leimonui.

1929:

Išleido studiją apie mistiką H. Seusę. Į "Staatslexikon", leidžiamą vokiečių kalba Freiburge, rašė apie Lietuvą.

1930:

Išrinktas Teologijos-filosofijos fakulteto leidžiamo žurnalo "Athenaeum" redaktorium. Iki 1940 išleido aštuonis sąsiuvinius.

Išleido studiją apie mistikus Eckehartą ir Taulerį.

1931:

Išrinktas L. Kat. Mokslo Akademijos antruoju vicepirmininku.

Pagal valdžios nustatytą universiteto reformą (VII.14) švietimo ministerio raštu XII.15 atleistas iš universiteto.

XII.1 Lietuvos vyskupų paskirtas Lietuvos katalikų universitetui steigti komiteto sekretorium bei jo reikalų vedėju.

Išleido veikalą apie vokiečių literatūrą.

1932:

Pavasarį išrinktas pavasarininkų jubiliejinio kongreso (numatyto VII.9-10), šefu, bet kongresas paskutiniu metu vyriausybės nebuvo leistas.

V.8 universitete skaitė L. K. Mokslo Akademijos suruoštame minėjime paskaitą apie Goethę — "Goethe po šimto metų".

VII.14 Marijampolės apskrities karo komendanto įsakymu (t. y. administraciniu būdu) suimtas ir už kalbą, pasakytą Marijampolės pavasarininkų kongresėly, (kartu su prof. Pr. Dovydaičiu ir dr. J. Leimonu) nubaustas tris mėnesius kalėti. Nuo VII.14 iki IX sėdėjo Marijampolės kalėjime.

X.1 universiteto rektoriaus V. Čepinskio raštu grąžintas į universitetą vyresniojo asistento titulu.

Išleido knygą apie Jaunąjį Goethę.

Po prof. V. Mykolaičio Putino ėmėsi globoti "Šatriją" ir buvo išrinktas jos garbės nariu.

1933

II.27-28 suorganizavo (Kauno kunigų seminarijos patalpose) pirmą katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimą ir jame skaitė paskaitą tema "Katalikai ir mokslas".

VII-VIII dar kartą lankėsi Weimare ir Frankfurte, rinkdamas medžiagą knygai apie Goethę.

Išleido knygą apie Goethę.

1934:

Sausio mėn. Karaliaučiuje rinko medžiagos apie L. Rėzą.

Pavasarį Kauno kunigų seminarijos auklėtiniam skaitė paskaitą apie socialinių darbų apaštalą Fr. Ozanamą (1813-1853).

VI.30-VII.1 suorganizavo pirmo Lietuvos eucharistinio kongreso viešus pasirodymus.

VII-VIII mokslo reikalais trečią kartą lankėsi Goethės ir Schillerio gyventose vietose.

"Židinio" 7 ir 8-9 nr. prof. St. Šalkauskis parašė apie J.E. "15 metų kultūrinėje Lietuvos tarnyboje: (Prof. J. Ereto atvykimą Lietuvon minint)".

1935:

Išleido studiją "Katalikai ir mokslas".

Redagavo "Suvažiavimo darbų (1933)" pirmą tomą.

1936:

II. 24-25 suorganizavo (universiteto patalpose) antrą lietuvių katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimą.

Pseudonimu Hispanus bendradarbiavo katalikų akademikų leidžiamame dienrašty "XX amžiuje".

1937:

Redagavo antrą "Suvažiavimo darbų (1936)" tomą.

1938:

VI.28-29 suorganizavo drauge su dr. J. Leimonu Kaune pavasarininkų kongresą (per 40,000 dalyvių).

Išleido studiją "Rėzos santykiai su Goethe".

1939:

Suorganizavo (universiteto patalpose) trečią katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimą.

Išleido Hispano straipsnių rinkinį "Strategija ties Madridu".

Suredagavo drauge su prof. A. Saliu "Suvažiavimo darbų (1939)" trečią tomą.

1940:

VII.16 rusų okupantų įsakymu uždarius Teologijos-filosofijos fakultetą, E. su visa kita to fakulteto profesūra buvo atleisti. Su šeima apsigyveno žmonos ūkyje Sintautų valsčiuje, Šakių ap.

Ten NKVD buvo verčiamas būti jų šoferiu.

III. VEIKLA SUGRĮŽUS ŠVEICARIJON (NUO 1941)

1941:

Sausio mėn. turėjo slapstytis pas ūkininkus, kad nebūtų suimtas.

III.22 pavyko išvykti su visa šeima iš Sovietų okupuotos Lietuvos.

IV-IX vokiečių laikytas penkiuose SS lageriuose, nes norėjo įkinkyti E. į savo politinį darbą Rytuose.

V. Ameriką pasiekė Šveicarijos radijo žinia, kad E. esąs žuvęs Lietuvoje — "Draugas" Chicagoje įdėjo tada porą nekrologų.

IX.15 Šveicarijos vyriausybės dėka išvaduotas iš nacių lagerių ir kartu su šeima repatrijuotas į Šveicariją. Apsigyveno gimtajame Bazelio mieste.

XII visai šeimai suteikta Šveicarijos pilietybė.

1942:

II — X Šveicarų Friburgo universiteto kancleris.

X.1 vienos Bazelio gimnazijos mokytojas (iki 1962).

1945:

(iki 1948) redagavo "Schweizer Lezikon" baltų skyrių.

1953:

(iki 1954) redagavo "Lexikon der Frau" baltų skyrių.

1954:

Išrinktas Lietuvių rašytojų draugijos (Amerikoje) garbės nariu.

V.20 Bazelyje mirė Ona Eretienė.

1956:

Rinkiny "Europa Aeterna" (II), Ziuriche rašė apie Baltijos tautas.

V. Išrinktas nariu į Bazelio kantono švietimo tarybą ir joje veikė iki 1969.

1957:

X.2-4 prisidėjo prie L. K. Mokslo Akademijos atgaivinimo Romoje ir skaitė paskaitą "Šalkauskis idėjų keliais".

1958:

XI.30 Gregorianume (Jėzuitų universitete) Romoje skaitė viešą L.K.M. Akademijos suorganizuotą paskaitą "Il cammino del pensiero di Solovjev verso l'occidente" (Solovjovas ir Šalkauskis).

1959:

Žurnale "La Revue baltique" (Nr. 3), leidžiamame New Yorke, parašė str. "La Russie Sovietique s'achemine vers l'Atlantique".

1960:

Išleido New Yorke veikalą apie Stasį Šalkauskį.

1961:

Lankėsi Amerikoje. VII.24 dalyvavo Vyčių konferencijoje; IX. 1-3 L.K. M. Akademijos suvažiavime Chicagoje skaitė paskaitą "Krikščionis ir kultūra" ("Nušvietė krikščioniškos kultūros padėtį ir uždavinius šiame amžiuje, keldamas didesnio katalikiškumo ir vadovavimo reikalą akivaizdoje bolševikinės netiesos veržlumo ir laisvojo pasaulio pasyvumo". (Draugas 1961.IX.7).

1962:

Florencijoje išleido "Solovjov und Šalkauskis".

1963:

Dešimtoje Studijų savaitėje, VIII.7-14 Koenigswinter, Vokietijoje, skaitė "Lietuvių padėtis tarp kitataučių".

Londone išleido paskaitą "Tremtis — prakeikimas ar uždavinys?"

1964:

Lankėsi Amerikoje su paskaitom — XI.27-29 Ateitininkų sendraugių suvažiavime Clevelande; XI.26-27 Lietuvių studentų saiungos suvažiavime Detroite; taip pat Chicagoje, Los Angeles, Toronte, New Yorke, "keldamas tremties įprasminimo uždavinį ir žadindamas tautinę sąmonę" (Aidai 1962 Nr. 1).

1965:

Londone išleido Studijų savaitės metu Vokietijoje skaitytą paskaitą "Tremties lietuvis idėjų sūkuryje".

1966:

Londone išleido Studijų savaitėje skaitytą paskaitą "Mažosios tautos ir valstybės".

1967:

VIII.23-27 dalyvavo Huettenfelde, Vokietijoje, septintame L. K. M. Akademijos suvažiavime su paskaita "Dvi generacijos krikščioniškos kultūros tarnyboje".

1969:

Luzerne išleido brošiūrą "Die vergessenen Balten".

1970:

Romoje išleido monografiją apie Kazį Pakštą.

Bazelyje išleido brošiūrą "Baltisches Schicksal".

1971:

Bazelyje išleido brošiūrą "Vom Adam der Europaeer".

XII.4 Muenchene ateitininkų sendraugių suruoštame minėjime skaitė "Šalkauskis be legendos".

XII.24 per Šveicarijos radiją nušvietė baltiečių pabėgėlių reikalą ir padėtį.

1972:

Romoje išleido brošiūrą "Dvi generacijos krikščioniykos kultūros tarnyboje".

I. 25-28 prie Vatikano Romoje sudarytos komisijos liūdijo a.a. arkivysk. J. Matulaičio-Matulevičiaus beatifikacijos byloje.

II.20 bendroje visų pabaltiečių šventėje, įvykusioje Zuriche, skaitė paskaitą apie galimybes atgauti nepriklausomybę.

BIBLIOGRAFIJA

I. J. E. ATSKIRI LEIDINIAI, RAŠINIAI ŽURNALUOSE BEI LAIKRAŠČIUOSE

Jų sąrašas sudarytas naudojantis prel. P. Juro "Alkos" muziejum Putname, Tėvų Marijonų biblioteka Marianapoly, V. Liulevičiaus vadovaujamu Lietuvių Archyvu Chicagoje, maloniai talkinant A. Skrupskelienei, kun. St. Ylai, prof. A. Kučui ir pačiam prof. J. Eretui.

1916:

Bericht ueber den Entwicklungsgang der "Helvetia", Basel 1916, 15 p.

Karl Spitteler, Korrespondenzblatt fuer studierende Abstinenten, Zuerich 1916, 174-181 p.

1918:

Gediminas (1316-1341), Litauen, Lausanne 1918 Nr. 8, 236-247 p.

Mindaugas (1239-1263), Litauen, Lausanne 1918 Nr. 10, 292-302 p.

1919:

Litauen in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft, Bern 1919, 492 p.

Tas pats prancūziškai: **La Lithuanie — Passe, Present, Avenir**, Geneve — Paris 1919, 480 p.

1921:

Das Jesuitentheater zu Freiburg in der Schweiz (Dissertation), Freiburg i. Br. 1921. XVI&259 p.

1922:

(Drauge su K. Dineika) **Lengvosios atletikos vadovėlis**, Kaunas 1922.

1923:

Muštukas ir kumščiasvydis, Kaunas 1923.

Agence Havas, Ateitis, Kaunas 1923, 430-435 p.

Spauda, Ateitis, Kaunas 1923 (trijuose nr. — 470, 527 ir 606 p.).

Filosofišką literatūros kritiką bekuriant (Įžengiamoji universitete paskaita), Logos, Kaunas 1923, 154-160 p.

1924:

Kantas ir anglų literatūra, Logos, Kaunas 1924, Nr. 2.

Filosofija ir poezija. Logos, Kaunas 1924, Nr. 2.

1926:

Anglų mokyklos (santrauka paskaitos, skaitytos L. K. Mokytojų S-gos Kauno skyriuje), Lietuvos mokykla, Kaunas 1926 Nr. 1, 17-23 p.

Draugams mokytojams (Informacija apie numatomus "Pavasario" S-gos persitvarkymus), Lietuvos mokykla, Kaunas 1926, Nr. 1, 42-44 p.

Jaunoji Lietuva, Vytis (JAV), 1926.VI.30; VII.15,30.

Sportas Lietuvoje, Draugas, Chicago 1926.VII.2.9,17, 24.

Lietuvos katalikų organizacijos, Draugas, Chicago 1926. VII.14,15.

Pas amerikiečius, Draugas, Chicago 1926.VIII.19,20.

1927:

Beethoveno jaunystė, Kaunas 1927, VIII & 92 p.

(Taip pat Ateitis, 1927 Nr. 1.2.3.4.5-6, 7-9, 10 ir 11, — Rec. M(ykolaitis), Židinys, Kaunas 1928 Nr. 3, 246-247 p.)

Tonai iš liūdnų akordų, Rytas, Kaunas 1927 Nr. 69.

Beethoven (100 metų sukaktuvėms paminėti), Židinys, Kaunas 1927 Nr. 3, 209-217 p.

Heiligenstadto Testamentas (Beethoveno), Židinys 1927 Nr. 4, 289-304 p.

Beethoveno kūryba, Židinys 1927 Nr. 5-6, 405-422 p.

Šis tas apie Taine'ą, Logos, Kaunas 1927 Nr. 2, 137-163 p.

Kun. J. Lindės literatūrinis vardas (recenzuojamas J. Dobilo-Lindės "Ar paseno Tenas?), Lietuva, Kaunas 1927 Nr. 128. (Į tai J. Dobilo "Atsakymas prof. Eretui", Lietuvis, Kaunas 1927 Nr. 245-250).

1928:

H. Taine'o filosofinių pažiūrų susidarymo svarbiausi bruožai, Logos, Kaunas 1928 Nr. 1, 21-51 p.

H. Taine, Židinys, Kaunas 1928 Nr. 5-6, 405-417 p.

Pranciškus Schubertas (100 metų mirties sukaktuvėms paminėti), Židinys, Kaunas 1928 Nr. 11, 295-310 p.

Iš mistikos istorijos, Soter, Kaunas 1928 Nr. 2, 105-160 p.

1929:

Heinrichas Seuse ir Elzbieta Stagel, Kaunas 1929, VIII & 64 p.

Kilni mistikų pora, Naujoji Vaidilutė, Kaunas 1929 Nr. 2, 38-49 p. ir Nr. 3. 85-109 p.

Heinrichas Seuse ir jo "Traktatas apie Tiesą", Kaunas 1929, 64 p.

H. Taine'o "Meno filosofija", Logos, Kaunas 1929 Nr. 1, 17-56 p. (ir atspaudas).

Friedrich Schiller ir jo "Giesmė apie Varpą", Ateitis, Kaunas 1929 (dviejuose nr. pradedant nuo 371 ir 437 pp.).

Litauen, Staatslexikon der Goerresgesellschaft III, Freiburg i. Br. 1929, 1026-1034 p.

Katalikų kovos ir laimėjimai kitur, Židinys, Kaunas 1929 Nr. 5-6, 429-440 p. ir Nr. 7, 53-62 p.

1930:

Jonas Tauleris iš Strassburgo, Kaunas 1930, IV & 150 p.
(Rec. prel. J. Naujokas, Židinys 1930, Nr. 12, 492-495 p.).

Meister Eckehartas iš Hochheimo, Kaunas 1930, IV&150 p.
(Rec. prel. J. Naujokas, Tiesos kelias 1931 Nr. 6)

Prof. J. Nadleris Kaune, Židinys, 1930 Nr. 5-6.

Vokiečių literatūros istorija. I tomas. Kaunas 1931.XI & 250 p. (Rec. dr. G. Studerus, Naujoji Romuva, Kaunas 1932. Nr. 10.).

Jaunasis Goethe (Jo gyvenimas ir kūrybos kelias), Kaunas 1932, VIII & 136 p. (Atsp. Athenaeum 1932).
(Rec. Ig. Skrupskelis, Židinys Kaunas 1933, Nr. 2, 202-205 p.(:

Esmingasis Goethe, Naujoji Romuva 1932, Nr. 2, 146-159 p.

Goethe po šimto metų, Kaunas 1932, 24 p.

Goethe ir Schilleris, Židinys, Kaunas 1932 Nr. 2.

1933:

Jonas Wolfgangas Goethe, Kaunas 1933, VII & 263 p.

(Rec. Pr. Naujokaitis, Naujoji Romuva 1934 ir R. Romašauskaitė, Naujoji Vaidilutė, 1934).

1934:

Frederikas Ozanamas, Kaunas 1934, 95 p.

(Rec. J. Misevičius, Naujoji Romuva 1934).

Katalikai ir mokslas, Kaunas 1933 (Atsp. Suvažiavimo darbai I, red. J. Ereto).

(Rec. J. Girnius, Naujoji Romuva 1935, Nr. 23-24).

1935:

Menas kalbėti, Kaunas 1935.

(Rec. E. Bujokaitė, Naujoji Vaidilutė, 1936, Nr. 11).

1936:

St. Šalkauskio 50 metų proga, Suvažiavimo darbai, II, Kaunas 1936 (kartu su A. Saliu).

"**Strategija ties Madridu**" — penki rašiniai "XX amžiuje".

1937:

Suvažiavimo darbai. II tomas. Redagavo J. Eretas, Kaunas 1937, 472 p.

(Rec. Pr. Mantvydas, Židinys 1937, Nr. 4, 520-522 p.).

(Kartu su St. Kolupaila) Pranas Dovydaitis (su bibliografija), Kaunas 1937. (Atsp. Suvažiavimo darbai II, 446-456 p.).

Straipsniai "XX amžiuje":

"Strategijos ties Madridu" Nr. 6 —. "Mussolinio simultanas su ispaniškais variantais", 1937.I.9; Nr. 7 — "Tarp trečiojo internacionalo ir trečiojo reicho", I.19; Nr. 8 —"Bombos į Salazarą", II.3; Nr. 8 1/2 — "Pelenai išdidžioms galvoms", II, 13; Nr. 11 — "Iš 'nesikišimo' užkulisių", III.6; Nr. 12 —"Tragedija narve", III.20; Nr. 13 — "Margučiai iš dinamito", III.25: Nr. 25 — "Nekrologas paskutiniam baskui", V.8 Nr. 15 — "Ugnies liežuviai viršum Katalonijos", V.15; Nr. 16 — "Nesikišimui atostogaujant", VII.24.

Kiti straipsniai, neįskirti į "Strategijos" ciklą:

1937.IV.8 — "Nuo mirties slenksčio sugrįžęs"; IV.24 — "Grandinis ir jo maršalas"; V.29 — "Rudieji dievdirbiai"; VI.12 — "Rudasis bolševizmas"; VI.26 — "Exposition Internationale"; VII.10 — "Smūgis per pilvą"; VIII. 7 "Geltonoji bezdžio-

nė"; VII.21 — "Nankingo didvyriai"; IX.4 — "Harakiri"; IX.18 — "Niurenbergo dainininkai" (iščenzūruotas); X.2 — "Mirtis gyvybei"; X.16 — "Kraną užsukus"; X.30 — Kai vatą . .."; XI.13 — "Sub specie . . .olei"; XI.27 — "Strėlė į sąžinę"; XII.11 — "Laiškas maršalui Čiankaišekui"; XII.23 — "Balansas".

1938:

Rėzos gimtinė Karvaičiai ir jų poetai, Kaunas 1938. (Atsp. Athenaeum VIII, 1937, 153-186 p.).

Rėzos santykiai su Goethe, Kaunas 1938. (Atsp. Athenaeum IX).

(Rec. V. Maciūnas, Židinys 1939, N.R. 3, taip patA. Favaišas, L. Rėza, Vilnius 1969).

Quid de nocte? (Kelias ir etapai į šių dienų dvasios krizę), Kaunas 1938. (Atsp. Suvažiavimo darbai II, 1937).

Straipsniai "XX amžiuje":

1938.I.8 — "Šiurpi premjera"; I.22 — "Memorandumas japonų imperatoriui"; II.5 — "Po 'Trečiosios Bažnyčios' ratais"; II.19 — "Partija — Armija"; III.5 — "Finis Austriae"; II.19 — "Gulbės giesmė"; IV.2 — "Strategija" Nr. 19 — "Šimtas metrų ligi tikslo"; IV.14 — "Kardinolo rekolekcijos"; IV. 30 — "Parduotoji nuotaka"; V.14 — "Berlyno Šaulys"; V.28 — "Budapešto misterija"; VI.11 — "Geltonasis botagas"; IX.24 — "Mirtininkės išpažintis"; X.8 — "Istoriškos perspektyvos"; X.22 — "Žygis į Kantoną"; XI.5 — "Išėjimas į Amžinybę"; XI.19 — "Pranašo vėliava"; XII.3 — "Prancūzų adventas"; XII.17 — "Dvikovė Bukareste"; XII.23 — "Pamfletas prieš kumštį".

1939:

Dante pas mus, Židinys 1939, N.R. 2, 169-177 p.

Straipsniai "XX amžiuje":

1939.I.14 — "Avanti Italia"; I.28 — "Neapykantos keliais"; III.3 — "Paskutinis šūvis"; III.18 — "Petro laive"; IV.6 — "Kaino buožė"; IV.22 — "Roosevelto šypsena"; V.20 — "Motinos dienos užkulisiai"; VI.5 — "Didysis mirimas"; X.28 — "Karaliaus pergalė"; XI.11 — "Karas karui"; XI.25 — "Kiškių medžioklė"; XII.9 — "Didžioji utopija"; XII.23 — "Vilties švyturys".

1940:

Straipsniai "XX amžiuje":

1940.I.30 — "Iš anapus neapykantos"; II.3 — "Krauju aplaistomas jubiliejus"; II.17 — "Naujoji Europa"; III.2 — "Pax Coeli"; III.21 — "Gloria mundi"; IV.13 — "Tas laisvės nevertas"; IV.27 — "Mamate mano"; VI.1 — "Nei prakeikimas, nei kriminalas".

1944:

Baltisches Schicksal, Die Garbe, Basel 1944, 8-13 p.

Schweizer Lexikon, 7 tomai, Zuerich 1945-1948, J. E. redagavo Baltijos tautų skyrių.

Blick in die slawische Welt, Die Garbe, Basel 1945, Nr. 14 (ir atsp. 7 p.).

1946:

Pastalozzi und seine "Kuenigunde", Basel 1946, 7 p.

Wie Russland ward, Die Garbe, Basel 1946, Nr. 15-16 (ir atsp. 9 p.).

Der Panslavismus, Civitas, Luzern 1947, Nr. 10 (atsp. 10 p.)

1949:

Domenico Trezzini, der erste Ergauer von St. Peterburg, Die Ernte, Basel 1949, 81-103 p.

N. Fr. Haerbel (Ein angeblich baslerischer Architekt im Dienste Peters des Grossen). (Atsp. Basler Zeitschrift fuer Geschichte und Altertumskunde, Basel 1949, 37 p.)

Eine Revolution, die keine war (Die Oktoberrevolution 1917), Civitas, Luzern 1949, 140-149 p.

1951:

Domenico Trezzini (Der erste Erbauer von St. Petersburg), Zeitschrift fuer schweizerische Archaeologie und Kunstgeschichte, Basel 1951, Heft 2, 97-115 p.

Gilardi der Grosse, Basel 1951, 20 p. (Atsp. iš Die Ernte).

Die Anfaenge der Basler Mission in Russland (1820-1825), Basel 1951, 32 p. (Atsp. iš Basler Zeitschrift fuer Geschichte und Altertumskunde, 113-145 p.).

1952:

Pietro Antonio und Carlo Trezzini, Domenico Trezzinis Nachfolger in St. Petersburg, Basel 1952, Heft 2, 82-102 p. (Atsp. iš Zeitschrift fuer Schweizerische Archaeologie und Kunstgeschichte).

1953:

L'attivita degli architetti Trezzini a San Pietroburgo (1703-1757), Bellinzona 1953, 38 p. (Estratto dal Bollettino Storico).

"So sind die Russen", Schweizer Rundschau, Zuerich 1953, 593-597. (Ir atsp.).

Unser Standort im Zeitgeschehen (Ein Wort an die Basler Katholiken, 1953.II.4), Basel, 12 p.

Lexikon der Frau, 2 tomai, Zuerich 1953-54. (J.E. redagavo Baltijos tautų skyrių).

Erziehungsschwierigkeiten des Lehrers, Basler Schulblatt 1953, Nr. 3 (4 p.)

1954:

Von hoeheren Warte (Gedanken eines Mannes ueber die Frauenbewegung), Die Schweizerin, Einsiedeln 1954 9 p. (Ir atsp.).

Die Frauenrechte in religioeser Schau, Die Schweizerin, Einsiedeln, 1954, Nr. 6.

Domenico Gilardi von Montagnola (Ein Wiedererbauer Moskaus nach dem Brande von 1812), Zeitschrift fuer Schweizerische Archaeologie und Kunstgeschichte, Basel 1954. Heft 1, 33-54 p.

Der Rueckzug der Basler Mission aus Russland (1838), Basler Zeitschrift fuer Geschichte und Altertumskunde, Basel 1954, 159-204 p. (Ir atsp.).

Um das Raetsel aller Raetsel (Russland), Schweizer Rundschau, Zuerich 1954, 532-536 p.

1955:

Abschied von Europa? Luzern 1955, 24 p.
(Rec. Į Laisvę 1956, Nr. 9, 43-45 p.).

Spittelers russische Jahre, Die Ernte, Basel 1955, 97-118 p. (Ir atsp.).

Die russische Literatur seit 1916, Basel 1955.

1956:

Apie St. Šalkauskio biografiją, Draugas 1956.III.3).

Šalkauskis — filosofijos profesorius, Ateitis 1956, Nr. 10, 227-231 p.

Abschied von Europa? Baltische Hefte, Gross-Biewende 1956, Heft 4, 1-12 p. (Ir atsp.).

Die baltischen Laender, Europa Aeterna II, Zuerich 1956, 340-348 p.

Die Stunde der Jugend (Eine Ansprache), Basel 1956 , 16 p.

1957:

Russland auf dem Wege zum Atlantik, Baltische Hefte, Gross-Biewende 1957, Heft 4, 193-201 p.

1958:

Vom russischen Menschen, Schweizer Rundschau, Zuerich 1958, Heft 11-12, 610-618 p. (Ir atsp.).

Byzanz gegen Rom, Schweizer Rundschau, Zuerich 1958, Heft 11-12, 667-674 p.

Il cammino del pensiero di Solovjev verso l'occidente (paskaita, 1958 L.K. Mokslo Akademijos surengta Romoje; nespausdinta).

Prof. Pr. Dovydaitis, Aidai 1958, Nr. 2.

1959:

La Russie Sovietique s'achemine vers l'Atlantique, La Revue Baltique, New York 1959, Nr. 3, 27-39 p.

1960:

Stasys Šalkauskis (monografija), Brooklyn 1960, 278 p.
(Rec. kun. Ig. Urbonas, Lux Christi 1960. XII; A. G., Ateitis, 1961, Nr. 1; J. Girnius, Aidai, 1961, Nr. 7).

Die Entwicklung der Sowjetpaedagogik, Civitas, Luzern 1960, Nr. 3-4 ir 7-8. (Atsp. 26 p.).

1961:

Šalkauskis idėjų keliais, Suvažiavimo darbai IV, Roma, 1961, 176-209 p. (Ir atsp.).

Prof. Pranas Dovydaitis (1886-1942), Suvažiavimo darbai IV, Roma 1961, 228-236 p. (Ir atsp.).

Geistige und gesellschaftliche Pfeiler des Kommunismus, Leitfaden der kommunistischen Theorie und Praxis, Basel und Berlin, Ostdeutsche Monatschefte, 1961 Nr. 6 (ir atsp. 15 p.).

Leben und Wirken des Sowjetpaedagogen A. S. Makarenko 1888-1939), Schweizer Schule, Luzern 1961, Nr. 5 ir 6. (Ir atsp. 16 p.).

1962:

Solowjow und Šalkauskis (Estratto da "Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver"), Firenze 1962, 223-233 p. (Ir atsp.).

(Rec. Darbininkas 1962.XII.18).

Persoenlichkeit und Masse in der Geschichte (Die neomarxistische Lehre und ihre Beurteilung), Studia Philosophica, Jahrbuch der Schweizerischen Philosophischen Gesellschaft, Basel 1962, 29-59 p. (Ir atsp.).

1963:

Tremtis — Prakeikimas ar uždavinys? Šaltinis, London 1963, Nr. 5-6. (Ir atsp. 16 p.).

1964:

Krikščionis ir kultūra (Mūsų vieta šių dienų minčių ir kūrybos pasaulyje), Suvažiavimo darbai V. Roma 1964, 75-99 p.

Von mancherlei Bildung, Basel 1964, 16 p.

1965:

Pasiryžti ar pasiduoti? Ateitis, 1965, Nr. 5, 123-129 p.

Tremties lietuvis idėjų sūkuryje, Šaltinis, Londonas 1965, (Ir atsp. 14 p.).

Tremtis kaip istorijos reiškinys, Laiškai lietuviams, Chicago 1965, Nr. 2 ir 3.

1966:

Mažosios tautos ir valstybės (Jų reikšmė Europai), Šaltinis, Londonas 1966. (Ir atsp. 15 p.).

1967:

Kazys Pakštas — kalbėtojo portretas, Aidai, 1967. Nr. 3, 97-105 p.

Mintys rekolekcijoms sau pačiam, Lietuvių dienos, 1967 vasario nr.

Rec. A. Buddensiego Donelaičio "Metų" vertimo, Basler Nachrichten, 1967.VIII.25.

1968:

Der Halm, der nicht knickt (Zur Gruendung der Baltischen Staaten vor 50 Jahren), Nationalzeitung, Basel 1968.II.14.

Von Schule und Hochschule, Basel 1968, 48 p.

1969:

Die vergessenen Balten, Civitas, Luzern 1969, 175-185 p. (Ir atsp.).

Pakštas — nepripažintas pranašas, Aidai, 1969, Nr. 2, 65-69 p.

1970:

Kazys Pakštas —Tautinio šauklio odisėja(monografija), Roma 1970, 372 p.

(Rec. Kun. J. Prunskis, Draugas 1971.VII.10; A. Kalnius, Tėviškės Žiburiai, Toronto, 1971.X.21).

Baltisches Schicksal, Basel 1970, 46 p.

1971:

Vom Adam der Europaeer, Basel 1971, 46 p.

Išdagų Uogintai (Istorinis škicas), Moteris, Toronto 1971, Nr. 1-5.

1972:

Dvi generacijos krikščioniškos kultūros tarnyboje, Suvažiavimo darbai VII, Roma 1972 (ir atsp.)

Von Schule und Hochschule III, Basel 1972, 48 p.

II. APIE J. ERETĄ IR JO RAŠTUS

Apie J. E. spaudoje rašyta daugiausia ypatingom progom: jo kelionės 1926 Amerikon, jo 15 metų Lietuvon atvykimo, 1960 ir 1964 vėl kelionės Amerikon, knygų pasirodymo.

Čia surinkti ryškesni biobibliografiniai faktai pamečiui minint laikraščius bei žurnalus, kurie apie jį rašė.

1926:

Amerikoj lankymosi metu:

Draugas 1926.V.13; VI.15.23, 25, 26; VII.8,14; VIII. 5, 7, 10, 11, 17; IX. 2, 8, 13, 20; X,2.

Darbininkas 1926.IX.17.

Vytis 1926.VI.15,30; VII.15,30; VIII.15,30; IX.15.30; X.15.

1927:

Pavasaris 1927 kovo mėn., taip pat liepos 15,30.

Lietuvis 1927 Nr. 245-50 — J. Dobilas "Atsakymas p. prof. Eretui".

1931:

Tiesos Kelias 1931 nr. 6 — Prel. J. Naujokas rec. J. E. knygai apie Eckehartą.

Pavasaris 1931 — J. Leimonas, Prof. J. Eretas.

1932:

Naujoji Romuva 1932, Nr. 10 — dr. G. Studerus rec. J. E. knygai Vokiečiu literatūros istorija I.

Vairas 1932, Nr. 6 — Iz. Didžiulio (kun. prof. Iz. Tamošaičio) dėl J. E. paskaitos apie Goethe L. K. M. Akademijos surengtame minėjime 1932.V.2.

1933:

Židinys 1933, Nr. 2 — dr. Ignas Skrupskelis apie J. E. "Jaunąjį Goethę".

1934:

Židinys 1934, Nr. 7, 34-50 p. ir Nr. 8-9, 193-211 p. — prof. St. Šalkauskis, 15 metų kultūrinėje Lietuvos tarnyboje (Prof. J. Ereto atvykimą Lietuvon minint). Tai pagrindinė informacija bei vertinimas, davęs impulsą bei informaciją kitiem.

Ateitis 1934, Nr. 11, 435-448 p. — Pr. Dovydaitis, Prof. Juozas Eretas (Prof. Šalkauskio straipsnio santrauka su mažais papildymais iš Dovydaičio pasikalbėjimų su E. Mariampolės kalėjime 1932 vasarą).

Pavasaris 1934.X.15 skirtas J. Eretui — J. Bajerčius, Prof. J. Eretas; kun. P. Ragažinskas, Visuomet kovoje; K. Mockus, Dr. Eretas organizatorius ir kalbėtojas; B. Laukaitis, Prof. Eretas — spaudos darbininkas; P. P. Barzda, Prof. Eretas — pavasarininkų vyrų judėjime.

1939:

Lietuviškoji Enciklopedija VII, 1001-1004 p. Kaunas 1939.

1954:

Tėvynės Sargas 1954, Nr. 1 — A. Gražiūnas, Prof. J. Eretas.

1955:

Lietuvių Enciklopedija VI. 20-21 p.

1957:

Aidai 1957, Nr. 1, 21-25 p. — dr. Jonas Grinius, Prof. J. Eretas — 60 metų sukakties proga.

1960:

J. E. apie save savo knygoje "Stasys Šalkauskis": pirmi santykiai su Šalkauskiu — 64-65 p.; su Ašmiu — 54-55 p.; atvykimas į Kauną — 65-66 p.; trečiadieniai su Šalkauskiu — 115 p.; pašalinimas iš universiteto — 175 p.; "Strategija ties Madridu" — 197 p.; su Šalkauskiu Kačerginėje — 209 p.

1961:

Ryšium su kelione į Ameriką:

Draugas 1961.VIII.19, 21: IX.9, 16,28.

Aidai Nr. 4, 171-178 p. — dr. Grinius, Salomėja Nėris (ryšiai su J. E.).

1964:

Taip pat ryšium su kelione į Ameriką:

Draugas 1964.XI.25; XII. 2, 5, 6, 8, 16, 18.

Darbininkas 1964.XII.20 — santrauka J. E. paskaitos Chicagoje "Pasiryžti ar pasiduoti?"; 1965.I.15 — santrauka J. E. paskaitos Brooklyne "Ar tarptautinis komunizmas suirs?"

1966:

Darbininkas 1966.X.18, 22, 25, 28; XI, 2, 8 — "Vienas iš Apvaizdos leistųjų lietuvių tautai".

Draugas 1966.X.29 — J. Vaišnora, MIC, Vykdau savo pažadą ir tauraus lietuvio (M. Ašmio) testamentą (J. E. 70 metų sukaktį minint); dr. J. Grinius, Sritys, kuriose liko pėdsakai — J. E. antroje savo tėvynėje.

Aidai 1966, Nr. 9, 391-395 p. — J. Girnius, Mūsų "savasis" Eretas.

Basler Nachrichten, (Basler) **Nationalzeitung ir Basler Volksblatt** 1966.X.17 (jų santrauka Darbininke 1966.XI.8).

Lietuvių Enciklopedija XXXVI, 199-200 p.

1969:

Draugas 1969.I.10: (Alvudas paminėjo dr. J. Eretą).

1970:

Darbininkas 1970.II.3 — Ar padaryta neteisybė įsiamžins? (Prof. J. Eretas apie "užmirštuosius baltiečius"); 1970.VIII. 19 — Prof. J. E. nauja knyga apie prof. K. Pakštą pasirodys šiemet (pasikalbėjimas).

Garsas (Wilkes Barre) 1970, Nr. 6 — Povilas Dirkis, Prof. J. E. veikla ir nuopelnai Lietuvai.

1971:

Darbininkas 1971.III.2 — Partizaninė iniciatyva Lietuvos garsui Europoje ir III.5 — Nėra, kas už jį daugiau darbavosi Lietuvos garsui (Apie J. E. "Baltisches Schicksal").

Darbininkas 1971.X.20 — "75" (apie J. E. ir S. Raštikio 75 metų sukaktį).

Aidai 1971, Nr. 9 — J. Girnius, Prof. J. E. 75 metų viršūnėje.

Draugas 1971.V.23 — apie monografiją "Kazys Pakštas" ir X.30 — kun. J. Prunskis, Sulaukęs 75 metų profesorius, kurio mirtis paskelbta 1941 metais.

Tėviškės Žiburiai (Toronto) 1971.X.21 — "Prieblanda, kur ilgėja šėšėliai" (A. Kalniaus rec. monografijos apie K. Pakštą).

Ateitis 1971, Nr. 8 — Saulius Kuprys, Prof. Juozui Eretui 75 metai.

1972:

Encyclopedia Lituanica II, 1972.

NUOTRAUKOS

2 psl. — Prof. J. Eretas 1965 (nuotr. V. Maželio).
28 psl. — J. Eretas 1918, Šveicarijos karininkas (nuotr. iš "Pavasario" 1934).
39 psl. — J. Eretas 1920 A. Panemunėje I-jo savanorių pulko vado adjutantas (nuotr. gauta iš J. E.).
111 psl. — Prof. J. Eretas 1934 (nuotr. iš "Pavasario" 1934).
131 psl. — Prof. J. Ereto šeima 1940 (nuotr. gauta iš J. E.).
149 psl. — Prof. J. Eretas 1924 su komitetu pavasarininkų kongresui rengti Šiauliuose (nuotr. iš "Pavasario" 1934).
152 psl. — Prof. J. Eretas 1927 su pavasarininkų centro valdyba.
159 psl. — Prof. J. Eretas su Mariampolės kuopos vadovybe (nuotr. gauta C. Surdoko dėka).
165 psl. — Prof. J. Eretas 1926 sutiktas lietuvių Chicagoje (nuotr. iš "Pavasario" 1934).
171 psl. — Prof. J. Eretas 1932 sutiktas iš kalėjimo (nuotr. iš "Pavasario").
185 psl. — Prof. J. Eretas 1954 Zueriche Lietuvos nepriklausomybės šventėje (nuotr. gauta kun. St. Ylos dėka).

196 psl. — Prof. J. Eretas 1942(?), Šveicarijos karininkas (nuotr. gauta kun. St. Ylos dėka).
199 psl. — Ona Jakaitytė Eretienė (nuotr. iš J. Ereto leidinio "Baltisches Schicksal).
200 psl. — Eretų šeima 1947 (nuotr. gauta kun. St. Ylos dėka).
203 psl. — Prof. J. Eretas ir inž. A. Rudis.
206 psl. — Prof. J. Eretas 1965 Brooklyne (nuotr. V. Maželio).
208 psl. — Aldona Eretaitė Kotrynos rolėje (nuotr. iš "Lietuvių Dienos").
210 psl. — Aldona Darbininko redakcijoje (nuotr. Darbininko).
235 psl. — Prof. J. Eretas 1966, 60 metų sulaukęs, Bazelyje.
243 psl. — Prof. J. Eretas, dinamizmo atstovas, 1965 (nuotr. V. Maželio).
260 psl. — Prof. J. Eretas 1927 "Pavasario" sąskrydžio atidaryme (nuotr. gauta iš J. E.).
262 psl. — Prof. J. Eretas 1972 Muenchene (nuotr. gauta A. Grinienės dėka).
263 psl. — Prof. J. Ereto 1972 pabraižos pavyzdys.

TURINYS

Įvadinis žvilgsnis
Tarp dviejų pasaulių 7-21
1: Didysis gyvenimo nuotykis 22-84
(St. Šalkauskis)
2: Auditorijoje ir už jos 85-106
(A. Skrupskelienė)
3: Lietuvio ieškojimas Vakaruos 107-120
(A. Šešplaukis)
4: Nekapituliuojanti plunksna 121-143
(J. Brazaitis)
5: Jaunimo avangarde 144-173
(O. Labanauskaitė)
6: Idėjų dinamikoje 174-192
(A. Liuima)
7: Atžalos 193-212
(St. Yla)
Užsklandos žvilgsnis:
Tarp dviejų tėvynių 213-259
J. E. biografijos chronologija 264-272
Bibliografija 173-285